

T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**KURULUŞUNDAN SÂMERRÂ DÖNEMİ
SONUNA KADAR ABBASİ DEVLETİNDE
TÜRK KOMUTANLAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hakan KILIÇ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA EĞİLMEZ

KASTAMONU-2019

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

KURULUŞUNDAN SÂMERRÂ DÖNEMİ SONUNA
KADAR ABBASİ DEVLETİNDE TÜRK
KOMUTANLAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hakan KILIÇ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA EĞİLMEZ

KASTAMONU-2019

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KURULUŞUNDAN SÂMERRÂ DÖNEMİ SONUNA KADAR
ABBASİ DEVLETİNDE TÜRK KOMUTANLAR**

Hakan KILIÇ

Danışman Dr.Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ

Jüri Üyesi Prof. Dr. Öğr. Üyesi Yavuz UNAT

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL

KASTAMONU- 2019

TEZ ONAYI

Hakan KILIÇ tarafından hazırlanan “ **Kuruluşundan Sâmerîâ Dönemi Sonuna Kadar Abbasi Devletinde Türk Komutanlar** ”adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Ana Bilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman Unvanı Dr.Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Unvanı Prof.Dr. Öğr. Üyesi Yavuz UNAT
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Unvanı Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL
Karatekin Üniversitesi

24./06/2019

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

.....

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çevresinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olamayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Hakan KILIÇ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KURULUŞUNDAN SÂMERRÂ DÖNEMİ SONUNA KADAR ABBASİ DEVLETİNDE TÜRK KOMUTANLAR

Hakan KILIÇ
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Eğilmez

Dünya tarihine yön veren Türkler, Orta Asya’ dan göç ederek yerleştikleri Türkistan’ da çevrelerindeki devletler ile giriştikleri mücadeleler sonucunda çeşitli din ve kültürler ile karşılaşmışlardır. Müslümanlar ile yapılan mücadelelerde İslamiyet ile tanışan Türkler kendi ırk özellikleri ve kültürlerinin İslamiyet ile örtüştüğünü görmüşlerdir. Türklerin savaşçı, yönetici, kuvvetli, nizam sahibi vb. birçok özelliklerinin olduğunu gören dönemin Abbasi Devleti halifeleri Türk illerinden esir olarak veya farklı sebeplerle Müslüman şehirlerine getirilen Türkler’ i İslam devleti hizmetine almışlardır.

Bu eserde dönemin halifeleri tarafından Abbasi Devleti’nin hizmetine alınan Türk komutanların ordu ve yönetimde İslam devletine yaptıkları hizmetleri, devlet kademesindeki yükselişleri, entrikaları ve askeri - siyasi politikayı yönlendirmeleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, İslamiyet, Abbasi Devleti, Halifeler, Askeri Politika.

2019, 86 Sayfa

ABSTRACT

Master's Thesis

THE TURKISH COMMANDERS IN THE ABBASİD GOVERNMENT FROM ITS FOUNDATION TO THE END OF SAMERRA TERM

Hakan KILIÇ
University of Kastamonu
Institute of Social Sciences
Department of History

Thesis Supervisor: Dr. Lecturer of Mustafa Eğilmez

Turks directing the world history encountered with various cultures and religions as a result of the struggles they attempted with the governments around them in Turkistan where they settled immigrating from Central Asia. Turks meeting Islamism in the struggles made with Muslims saw that their cultures and the qualities of their own race coincided with Islamism. The Abbasid Government Caliphates of the term who saw that Turks had many qualities such as warrior, manager, powerful, organized etc. engaged the Turks who were brought to Muslim towns as captives from Turkish provinces or with different reasons for Islamic State.

In this work, the services that the Turkish commanders engaged for Abbasid Government by the caliphates of the term performed for Islamic State in army and management, their rise in state stage, their intrigues and guidance of military and political policy were analyzed.

Anahtar Kelimeler: The Turks, Islam, Abbasid Government, Khalifas, Military Policy

2019, 86 Sayfa

ÖNSÖZ

Türk milleti Türkistan’ da ve göç ettiği yerlerde Budizm, Manihaizm, Musevilik ve Hristiyanlık olmak üzere çeşitli dinleri kabul etmişlerdir. Ancak bu dinleri kabul eden Türkler kültürlerini kaybetmişlerdir. VII. Asrın başlarında Müslümanlar ile temasa geçen Türklerin ilk zamanlarında Müslümanlar ile savaşır halde olmaları İslamiyet’in Türkler arasında yayılmasını engellemiştir.

Emeviler döneminde Maverâünnehir ve Horasan’ a yapılan taarruzlar sonucunda elde edilen ganimetler yanında Türk illerinde bulunan Han, Hatun ve Hakan ailesine mensup Türk esirlerin Arap şehirlerine gönderilmesi sonucunda taşıdıkları yüksek ruh ve kahramanlıkları fark eden halifeler bu Türkleri hizmetlerine almışlardır. Kısa zamanda da halifenin önemli adamları haline gelmişlerdir.

Emeviler döneminde ve Abbasi Devletinde ilk halifeler devrinde İslam devleti hizmetine giren Türkler, özellikle Abbasi Devleti’nde halife Mansur döneminde devlet kademesine alınmaya başlamıştır. Halife Mutasım döneminde ise Türklere ait şehir kurularak burada Türklere iktalar verilmiştir. Zamanla devlet kademesinde bulunan ve Türklerin başarılarını çekemeyen Arap ve İran kökenli devlet yöneticileri Türkleri devlet kademesinde istemeyerek çeşitli entrikalarla bazı komutanların sonunu hazırlamışlardır.

Kuvvetli, savaşma sanatını bilen vb. gibi birçok özellikleri ile Abbasi halifelerinin dikkatini çeken Türkler, kısa zamanda devlet kademesinde komutanlık, Hacıplik, valilik, Başkomutanlık vazifelerine gelmişlerdir. Hatta Abbasi Devletinde halife seçiminde bile bulunmuşlardır. Yani zamanla Abbasi devletinin askeri ve siyasi politikalarını belirler duruma gelmişlerdir. Abbasi Devlet kademesinde halifeyi yönlendirerek istediğini yaptırır konuma gelen Türklerin etkinliğini kırmak isteyen bazı halifeler devlette önemli konumda bulunan Türkler’ i devre dışı bırakmaya çalışmışlardır ve bunda da bazen başarılı olmuşlardır.

Eserimizin amacı Abbasi Devletinin hizmetinde bulunan Türk asıllı komutanların devlet kademesinde yaptıkları hizmetleri ortaya koymaktır. Bilindiği gibi Türklerin güçlü, düzenli, savaş sanatını bilen vb. ırk özellikleri ile İslamiyet’i seçmeleri Türk İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir.

Bu çalışmada başta maddi ve manevi destekleri ile her zaman yanımda olan annem, babam ve eşime; bölüm hocalarıma ve her aşamada yardımlarını esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ' e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hakan KILIÇ

Kastamonu, Haziran, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
1.GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Sınırları	1
1.2. Çalışmanın Medot ve Kaynakları.....	2
2.ABBASİ DEVLETİ ÖNCESİ İSLÂM DÜNYASINDA TÜRK VARLIĞI	5
2.1.Hz. Peygamber ve Dört Halifeler Devri Türk Arap İlişkileri.....	5
2.2.Emeviler Dönemi Türk Arap İlişkileri	6
2.2.1.Emeviler Dönemindeki Arap Hazar İlişkileri.....	12
3.ABBASİLERİN YÖNETİMİ ELE GEÇİRMESİ.....	15
3.1.Emevi Devletinin Çöküşe Geçmesi.....	15
3.2.Türklerin Abbasilerin Hizmetine Girmesi.....	19
3.3. Abbasî Devletinin Kurulması	19
4.ABBASİ DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ TÜRK KOMUTANLAR	21
4.1.Zuheyr Et-Türkî.....	21
4.2.Mübârek Et-Türkî.....	22
4.3.Hammâd Et-Türkî.....	23
4.4.Ebu Süleym Ferec El Hadîm Et-Türkî	24
4.5.Sâmerrâ Şehrinin Kurulması	25
4.6.Ebû Ca'fer Eşnâs Et-Türkî	26
4.7.Sa'îd b. Sâcûr	30
4.8.Haydar b. Kavus el Afşin	31
4.9.Beşîr Et Türkî	38
4.10.Înak Et- Türkî	39
4.11.Vasîf et-Türkî	42
4.12.Boğa El-Kebir Et-Türkî.....	45
4.13.Salih b. Vasîf et-Türkî	50

4.14.Mûsa b. Boğa el-Kebîr et-Türkî	51
4.15.Muhammed b. Boğa el-Kebîr et-Türkî	54
4.16.Boğa es- Sağîr et-Türkî	55
4.17. Zirek et-Türkî	58
4.18.Bâgîr et-Türkî	58
4.19.Baglûm et-Türkî	59
4.20.Bilgeçûr	59
4.21.Amâcur et-Türkî	60
4.22. Anûcur et-Türkî	60
4.23.Tardûş et-Türkî	61
4.24. Bayıkbey et-Türkî	61
4.25. Sîmâ et-Tavîl	62
4.26. Otamış et-Türkî	63
5.SONUÇ	65
KAYNAKLAR	67
EKLER	72
ÖZGEÇMİŞ	77

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
Bkz.: Bakınız
ev.: Çeviren
H.: Hicri
M.: Miladi
y.y.: Yayın yeri yok
vb.: Ve benzeri
vd.: Ve diğeri
bs.: Baskı
Hz.: Hazreti
C.: Cilt
S.: Sayı
s.: Sayfa
Terc.: Tercüme eden

1.GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Sınırları

Çalışma, Abbasi Devlet' i kuruluşundan Türkler için kurulan Sâmerîâ şehrinin son dönemine kadar olan Abbasi Devleti dönemindeki Türk komutanların faaliyetlerini ele almayı amaçlamaktadır. Müslümanlar ile Türklerin ilişkileri Raşit halifeler döneminde mücadeleler ile başlamaktadır. Emeviler döneminde devam eden mücadele dönemi Türklerin, Abbasilere yardım ederek yapılan propaganda sonucunda Abbasi ailesinin Emeviler' den hilafeti almalarına kadar devam etmiştir. Yeni kurulan Abbasi Devleti, Türkler ile Müslümanların ilişkilerinde yeni dönemin başlangıcı olmuştur. Abbasi Devletinin kurulmasında ve propaganda zamanında Türk olan Sûl ailesinin de katkısı bulunmaktadır. Abbasi Devletinin ilk zamanlarında devletin en üst kademesinde bulunan halifenin güvenilir adamları arasında Türklerin de bulunduğu bilinmektedir. Meziyetleri ile halifelerin dikkatini çeken Türklerin zamanla Abbasi Devlet kademesinde sayıları çoğalmıştır. Sayıları artan Türk askerlerinin yerleşmesi için Sâmerîâ şehri kurulmuştur. Sınır güvenliği için Bizans Devleti ile yapılan mücadelelerde savunma amaçlı avasım şehirleri kurularak buralara da Türk askerler ve Türk komutanlar yerleştirilmiştir.

Abbasi Devletinde verilen görevleri layıkıyla yerine getiren Türk komutanlardan bazıları zamanla başkomutanlık, valilik, haciplik gibi devletin en üst kademesindekilerle gelmişlerdir. Bazı komutanlar ise amacı dışına çıkarak halifeyi etkisi altına alıp devlet politikasına yön vermiştir. Türk komutanların halife üzerindeki etkisini ve devlet kademesinde stratejik yerlerini benimseyemeyen İranlı ve Arap kökenli devletliler bu duruma tepki göstererek Türk komutanlar aleyhine entrikalar çevirmişlerdir. Sonraki dönemlerde ise Türk komutanlar kendi menfaatleri için kendi ırkdaşlarına ve yönetimde sözü geçen diğer kişilere karşı entrikalardan vazgeçmemişlerdir. Abbasi devletini uzun yıllar uğraştıran Bâbek isyanını bastıran Türk komutan Afşin' in yargılanarak ölüme terk edilmesi bu tespiti desteklemektedir. Türk komutanların ırk ve kültür özellikleri sayesinde hizmetine alındıkları Abbasi Devleti' nde başarıları ile en üst seviyelere kadar çıkmaları devletin idari ve askeri politikasını belirlemeleri konunun önemini arz etmektedir.

1.2. Çalışmanın Medot ve Kaynakları

Çalışma üretilirken faydalanılacak kaynak özelliği taşıyan birincil kaynaklara ulaşmak ve bu kaynakların bazılarının Türkçe tercümesinin bulunmaması, çalışmanın konusu itibarıyla birincil mevcut kaynaklardaki özel isimlerin Arapçadan Türkçeye çevirisinde harf farklılıklarının bulunması karşılaşılan zorluklar arasındadır. Türkçe tercümesi olmayan birincil kaynakların bilgisine ise yan kaynaklardan veya birincil diğer kaynakların verdiği bilgilerden ulaşılmaya çalışılmıştır. Türkçeye tercüme edilmemiş birincil kaynakların yan kaynaklarda verilen Türkçe tercümesi olmayan birincil kaynak bilgilerinin karşılaştırılarak derlemesinin yapılması oldukça uğraştırıcı olmuştur.

Çalışmada metot olarak mevcut literatür incelenmiş elde edilen bilgiler değerlendirilip karşılaştırmalı olarak birleştirilmiştir. Sonuca ulaşmak için araştırma inceleme kaynakların taraması yapılmış, genel olarak Türklerin İslam devleti hizmetine girmeleri, Abbasi devletinde Türklerin idari, siyasi ve askeri faaliyetleri konularını aydınlatmak için üretilen kaynakların tespiti sonucunda bu kaynaklar temin edilerek konuya dâhil edilecek kısımlar çözümleme yöntemiyle karşılaştırılarak çalışmada kullanılmıştır. Çalışmamıza yardımcı olan ana kaynak niteliğindeki bazı Türkçeye çevrilmemiş bilgisine yan kaynaklardan ulaşılan kaynakların yanında Türkçe tercümesi olan ana kaynaklar da vardır. Bu kaynaklar;

“*el-Ahbâru’t – Tivâl* Eskilerin Haberleri”, Ebu Hanife Ed Dineveri’ nin yazmış olduğu eser Hz. Ömer döneminden başlayarak Abbasi Halifesi Mu’tasım dönemine kadar olan olayları anlatmıştır. Çalışmada Zekeriya AKMAN ve Hüseyin Siyabend AYTEMÜR’ ün çevirisini yaptığı bu eserden faydalanılmıştır.

“*Murûc ez zeheb (Altın Bozkırlar)*”, Mesudi’ nin yazdığı eserde dünyanın yaratılışından M.S. 935 yılına kadar ki süreci anlatan özellikle Emeviler ve Abbasiler zamanı, tarihi olaylar ve eski coğrafyalar hakkında bilgiler vermiştir. Çevirisini Ahsen BATUR’ un yaptığı bu kaynaktan çalışmada faydalanılmıştır.

“*El – Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*”, İbnü’t – Tıktaka’ nın 1302 yılında yazdığı eser iki kısımdan oluşmaktadır. Çalışmanın konusunu ilgilendiren ikinci kısımda Hz. Ebubekir’ in halife seçilmesinden Abbasi

Devletinin sonuna kadarki halifelerden, vezirlerden ve önemli tarihi olaylardan bahsedilmiştir. Ramazan ŞEŞEN tarafından çevirisi yapılan bu kaynaktan faydalanılmıştır.

“El Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi (İslam Tarihi)”, İbnü’l-Esîr’ in yazdığı bu eser tarihin başlangıcından miladi 1230 senesine kadar hicretten itibaren her seneyi ayrı bir bölüm halinde kronolojik olarak sunar. Her bölümün sonunda da o yıl içinde vefat eden ünlü devlet adamları ve âlimlerin isimlerini zikreder. Çevirisini Ahmet AĞIRAKÇA v.d. yaptığı, redaktörlüğünü Mertol TULUM’ un yaptığı On iki ciltten oluşan eserin 3. cildinden 7. cildine kadar faydalanılmıştır.

“El Bidâye Ve’n Nihâye (Büyük İslam Tarihi)”, İbn Kesîr’ in genel tarih olarak yazdığı bu eser kainatın yaratılışından miladi 1373 senesine kadar geçen olayları anlatır. Çevirisini Mehmet KESKİN’ in yaptığı, on beş ciltten oluşan eserin daha çok 10. cildinden faydalanılmıştır.

“Fütûhu’l Büldân (Ülkelerin Fetihleri)”, Belazuri’ nin yazdığı eser, Hz. Peygamber zamanından hicrî III. yüzyıla kadar olan süreçte müellifin feth edilen yerleri gezerek fethedilen bölgeler ve bu bölgelerin sosyo-kültürel dokusu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Çevirisini Mustafa FAYDA’ nın yaptığı bu eserden de faydalanılmıştır.

“Yollar ve Ülkeler kitabı”, İbn Hurdazbih’ in bu eseri kuvvetle muhtemel Abbasi Devletinin Saray teşkilatından birinin talebi üzerine yazılmıştır. İçeriğinde İslam dünyasının önemli ticaret yollarının haritasını ve izahını ortaya koymuştur. Murat AĞARI’ nın Türkçeye çevirisini yaptığı eserden konumuz gereği çok az faydalanılmıştır.

“Tarih-i Taberi”, Ebü Cafer Muhammed Bin Cerir’üt-Taberi’ nin yazmış olduğu en meşhur eseridir. Bu eser dünyanın yaratılışından miladi 900’ lü yıllara kadar olan her devrin peygamberlerinin, hükümdarlarının ve halifelerinin hadiselerini ihtiva eder 4 ciltten oluşmaktadır. M.Faruk GÜRTUNCA tarafından tercüme edilen bu eserden faydalanılmıştır.

“Halifeler Tarihi”, Celâleddîn Suyûtî’ nin yazmış olduğu Halifelik kurumunu ve halifelerin hayatlarını vekayiname şeklinde ele alan eser Emeviler, Abbasiler ve

Mısır’ da bulunan Abbasiler’ in devlet adamlarından, savaş, fetih ve mucize olaylardan şiirler eşliğinde bahseder. Tercümesini Onur ÖZATAĞ’ ın yaptığı bu eserden de faydalanılmıştır.

“*Hz. Peygamberin (s.a.v.) Savaşları (Kitâbü’l-Megâzî)*” Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el – Vâkıdî’ nin yazmış olduğu eser Hz. Paygamberin bizzat katıldığı gazveler ve gönderdiği seriyyeler hakkında önemli bilgiler verir. Çevirisini Musa K. Yılmaz’ ın yaptığı bu eserden de faydalanılmıştır.

“ *Târîhi Buhârâ*” Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer en-Narşahî’ nin yazmış olduğu eser İslam dünyasının doğusunun, özellikle İran ve Orta Asya'nın en meşhur eserlerinden birisidir. Maverâünnehirin en eski şehirlerinden biri olan Buhara ve çevresinin İslam öncesi ve erken dönem İslam tarihi hakkında bilgi vermektedir. Erhan Göksu’ nun Farsçadan Türkçeye çevirisini yaptığı bu eserden faydalanılmıştır.

2.ABBASİ DEVLETİ ÖNCESİ İSLÂM DÜNYASINDA TÜRK VARLIĞI

2.1.Hz. Peygamber ve Dört Halifeler Devri Türk Arap İlişkileri

İslam dünyasına IX. asırda girmeye başlayan Türkler ile Müslüman Arapların ilk irtibatları Horasan' ın fethi ile başlamış ve Maverâünnehir' in fethi ile müşkül savaşlar şeklinde devam etmiştir. Hz. peygamber zamanında Türkler ile ilgili pek çok hadis mevcuttur. Bu hadislerde Türkler ile savaşılmaması ve onlarla iyi geçinilmesi, Türklere ilişilmemesi kendilerine dokunulmadıkça Türklere dokunulmaması yani onlarla iyi ilişkiler kurulması yönünde telkinlerde bulunulmuştur.¹İleride yönetimin Türklerin eline geçeceğini, Türklere dokunulmaması gerektiğini Müslümanların mülkünü ve ihsanlarını ilk Türklerin ele alacağını belirten hadisler bulunmaktadır.² Hz Peygamber Bedrü'l – Mev'id gazvesinden sonra müşrikler Hendek gazvesi için Mekkelilere vergi koymuş, çevreden kendilerine yandaş toplamaya çalışmışlardır.³ Hz Peygamber Hendek savaşına hazırlanırken Kubbet el-Türkîye denilen bir Türk çadırında oturduğu⁴, bir hadise göre de Hz Peygamberin Türk çadırında itikâfa çekildiği⁵ rivayet edilmektedir.

Halife Ebu Bekir ile başlayan İslam ordularının fetihleri Hz. Ömer döneminde daha da ilerleyerek Bizans Devleti ile sınırlarını çizmiştir. H.22/M.642' den sonra İslam orduları fetihlerine devam ederken Kafkaslar; Horasan, Tohâristan ve Maverâünnehir bölgelerinde Türkler ile karşılaşmışlardır. İslam ordusu, İslamiyet doğduktan sonra Türklerle ilk olarak Horasan' ın fethi esnasında Sasani hükümdarı III. Yazdgerd ile Türklerin müttefik olduğu savaşta karşılaşmışlardır. Müslümanların elinden çıkan bazı şehirlerin İslam ordusu komutanı Abdullah b. Amir tarafından geri alındığında yine Türklerle mücadele edilmiştir.

Diğer taraftan İslam ordusu, Azerbaycan ve Ermeniye' yi fethettikten sonra kuzeyde bulunan Hazarlar ile karşılaşmıştır. Hz Ömer döneminde H.22/M.643 yılında

1 İsmail Hami Danişmend, **Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?**, Okat Yayınları, İstanbul 1959, s. 139-140.

2 Danişmend, a.g.e, s. 141-142. ; Ramazan Şeşen, “Eski Araplara Göre Türkler”, **Türkiyat Mecmuası**, C: XV, y.y. 1969, s. 19.

3 Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el vâkıdî, **H. Peygamberin (s.a.v.) Savaşları (Kitâbü'l Meğâzî)**, (Terc. Musa K. Yılmaz), C: II, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2014, s. 34.

4 R. Şeşen, Eski Araplara..., s. 15. ; Coşkun Ağaoğlu Zekiye, “İslamın İlk Asırlarında Arap Edebi ve Medeni Muhitinde Türkler”, **Kültür Evreni Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 2, Ankara 2009, s. 55.

5 R. Şeşen, Eski Araplara..., s. 15.

Derbend' in fethedilmesi için görevlendirilen İslam ordusu El Bâb' a geldiğinde buranın hakimi İranlı komutan Şehriyar İslam ordusuna karşı koyamayacağını anlayınca Müslümanlara cizye verilmesi ve bölgenin boşaltılması şartıyla anlaşmıştır.⁶ Bir rivayete göre İslam ordusu ileri gelenlerinden Abdurrahman b. Rebîa ile Şehriyar arasında geçen konuşmada İslam ordusunun Belencer ve Türk illerine gaza yapacağı belirtilmektedir.⁷ İslam ordusu Hazarlar' a 643 yılında başlamak üzere 645 ve 646 yıllarında toplamda üç kere küçük çaplı akınlar yapmışlardır. İslam ordusu ile Hazarlar arasındaki en önemli savaş İslam ordusu komutanı Abdurrahman' ın H.32/M.652-653 yılında Belencer' e saldırması sonucu gerçekleşmiştir. Bu saldırıda şehit olan komutan Abdurrahman' ın yerine kardeşi Selman b. Rabia geçmiştir. Saldırı sonrasında Müslümanlar geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸ İslam Devletinde çıkan iç sorunlar sebebiyle Hazarlar ile Müslümanlar uzun süre savaştıkları anlaşılmaktadır.

2.2.Emeviler Dönemi Türk Arap İlişkileri

Emeviler döneminde Muaviye' nin halifeliği zamanında fetih hareketleri tekrar başlamıştır. H.43/M.663-664 yılında Sind bölgesinin fethedilmesi için görevlendirilen Abdullah b. Sevvar el Abdî, burada Türklere karşı yenilince H.44/M.664-665 senesinde yerine geçen Mühelleb b. Ebî Sufra, on sekiz Türk atlısını yenmiştir.⁹ Horasan' da Ziyad b. Ebîh yönetime geçtikten sonra Arap fetihleri düzene girmiştir.¹⁰ Ziyad b. Ebîh' in Basra valisi olmasından sonra H.471/M.667 yılında Horasan Valiliğine Hakem b. Ömer el- Gıfarî atanmıştır. Gıfarî H.47/M.667 yılında Tohâristan' a sefer düzenlemek amacıyla yaptığı akınlarda

6 Michael Kimosko, "Araplar ve Hazarlar" (çev. Fuad Köprülü), **Türkiyat Mecmuası**, C: III, İstanbul 1935, s. 136.

7 İbnü'l-Esîr, **El Kâmil Fi't-Tarih Tecümesi (İslam Tarihi)**, (Çev. Ahmet Ağırakça v.d.), C: III, Türkiyat Matbacılık ve Neşriyat, İstanbul 1986, s. 35. ; Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 4.bs., İstanbul 2011, s. 41.

8 M. Kimosko, a.g.e., s. 137.

9 Ahmed b. Yahya El Belâzurî, **Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)**, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 496. ; Esîr, a.g.e, C: III, s. 453.

10 Hamilton Aleksander Roskeen Gibb, **Orta Asyada Arap Fetihleri**, (Çev.Hasan Kurt), Çağlar Yayınları, Ankara 2005, s. 31.

Çaganyan' a kadar ilerleyerek Mühelleb ile birlikte Türklere karşı başarı kazanmışlardır.¹¹

İslam ordusu Türkistan' a yapacağı fetihleri kolaylaştırmak amacıyla halife Muaviye' nin de tasdikiyle H.51/M.671 yılında Merv şehri ordugah şehrine dönüştürülmüştür. Aynı yıl Horasan valisi Rebî b. Ziyad Kuhistan' da Türkleri (Akhunları) mağlup edip, Harezm' i de alarak Ceyhun Nehrine kadar ilerlemiştir.¹²

Ceyhan Nehrine kadar ilerleyen İslam ordusu Maverâünnehir' deki fetihlerine devam etmiştir. Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad H.54/M.674 yılında Ceyhan Nehrini geçerek Buhara üzerine yürümüştür. Buhara hükümdarı Kabac Hatun, İslam ordusuyla savaşmak için Türklerden yardım alsa da yapılan mücadele sonucu yenilerek ağır vergi vermek zorunda kalmıştır.

Horasan valiliğine atanan Saîd b. Osman H.56/M.675-676 yılında Semerkand çevresine saldırması üzerine Buhara hükümdarı Kabac Hatun Saîd b. Osman' a vergisini vererek bağlılığını bildirdiyse de bu sırada Saîd b. Osman' a karşı oluşan Türk, Soğd, Kiş ve Nesef halklarının ittifakına katılarak Saîd' e karşı saldırıya geçmiştir. Kendisine karşı oluşan ittifak halklarını yenen Saîd Buhara' ya girip Semerkand' ı vergiye bağlamış, şehrin ileri gelen ailelerinden çocuk rehineler olarak ticari bakımdan önemli olan Tirmiz' i zapt etmiştir.¹³

Halife Yezid, H.61/M.680-681 senesinde Horasan valiliğine Selim b. Ziyad' ı atamıştır. Horasan' ın valisi olmasıyla büyük bir askeri hazırlığa başlayan Selim, topladığı askerler ile Semerkand' ı ele geçirmiştir.¹⁴ Aynı zamanda Harezm üzerine sefere çıkan İslam ordusu Harezm' i vergiye bağlanmıştır.¹⁵ Aynı senelerde Soğd hakimi Tarhun, bir Türkistan prensi, Kabac Hatun ve Maverâünnehir halkı ile ittifak ederek ortak düşman olarak gördükleri Selim üzerine yürümüşlerse de bozguna uğramışlardır. Bu saldırıya karşılık Buhara' ya giren Selim, Kabac Hatun' u barış yapmak zorunda bırakmıştır.¹⁶

11 Esîr, a.g.e, C: III, s. 462-463.

12 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 31. ; Esîr, a.g.e, C: III, s. 491.

13 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 34. ; Belâzurî, a.g.e, s. 472.

14 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 36.

15 Belâzurî, a.g.e, s. 474.

16 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 46.

Emeviler’ de halife I. Yezid’ in ölümünden sonra hilafet mücadelesinin yaşanmaya başladığı zaman otorite boşluğunu fırsat bilen Arap kabileleri de bağımsızlıklarını elde etmek için Emevi Devletine karşı asi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde Türklerin Nişabur ‘ a ve İfsâd kalesine yaptıkları saldırı sonucunda Horasan valisi Abdullah b. Hazım Türkleri yenerek geri püskürtmüştür.¹⁷ Abdülmelik halife olduktan sonra hilafet konusunda kendisini desteklemediği için Abdullah b. Hazım’ ı katletmiştir. Babası Hazım’ ın halife tarafından katledilmesine sinirlenen Mûsa isyan ederek Tirmiz üzerine yürümüştür. Hazım’ ın bölgede tehlike oluşturması üzerine H.85/M.704 yılında Türk, Eftalit, Arap ve Tibetlilerden oluşan ittifak ordusu Hazım’ ın üzerine saldırmış ancak ittifak gurubu yenilmiştir.¹⁸

Irak valiliğine Haccac b. Yusuf’ un atanmasından sonra Horasan valiliğine Kuteybe b. Müslim atanmıştır.¹⁹ Kuteybe idaresindeki İslam ordusu Horasan’ ı H.91-97/M.710-716 yılları arasında ele geçirmiştir.²⁰ Tohorisan ve Maverâünnahir bölgelerinde bulunup yarı yerleşik hayata geçen Türklerin arasında siyasi bir birlik olmadığı gibi dağınık bir şekilde bulunan beylikler de kendi başlarına hareket ediyorlardı.²¹

Haccac’ ın idari alandaki yeteneği ile kendi yeteneğini birleştiren Kuteybe, Horasan’ ın sınır bölgesindeki Tohâristan ve Maverâünnahir’ e taarruz için hareket etmiştir. Kuteybe b. Müslim’ in Belh’ e hareket etmesiyle Tohâristan hakimi Nizek Tarhan barış yapmak istediğini Kuteybe’ ye bildirmiştir. Anlaşmayı kabul eden Kuteybe Merv’ e dönmüştür. Böylece Tohâristan emniyet altına alınmıştır. H.87/M.706 yılında Beykent’ i fetheden Kuteybe H.90/M.709 yılında Buhara’ yı muhasara ettiği sırada Türklerle Soğdların oluşturduğu ordular ile mücadelesinde galip gelmiştir. Böylece Buhara kesin olarak Arap hakimiyetine geçmiştir. Buhara’ nın fethedilmesi

17 Belâzurî, a.g.e, s. 476. ; Barthold V.V.,**Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, S: 11, Ankara 1990, s. 199. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 46.

18 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 36. ; H.D. Yıldız, İslamiyet Türkler, s. 46.

19 Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer en-Narşahi, **Tarih-İ Buhara**, (Terc. Erham Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, S: 5, Ankara 2013, s. 67.

20 A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, C: 1, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 55.

21 Richard N. Ferye ve Aydın sayılı, “*Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler*”, **Belleten Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C: X, S: 37, Ankara 1946, s. 110-114. ; Akdes Nimet Kurat, “*Kuteybe Bin Müslim’in Harizm ve Semerkand’ ı Zaptı*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C: VI. S: 5, y.y. 1948, s. 388 - 391

üzerine Semerkand hakimi Tarhun, haraç vererek ve Arap egemenliğini tanıdığını belirterek Kuteybe ile anlaşmışlardır.²²

Tohâristan hakimi Nizek Tarhan Belh, Merv, El Rud, Talkan, Faryab ve Cüzcan hâkimlerine mektup yazarak Kuteybe' nin başında bulunduğu İslam ordusuna karşı birlikte hareket etmek için onları örgütlemeye çalışmıştır. Ancak H.91/M.710 yılı ilkbaharında anlaştığı hükümdarlar anlaşmayı bozarak Kuteybe tarafına geçmişlerdir. Daha sonra Haccac tarafından yakalanan Nizek Tarhan, idam edilmiştir.²³

Kuteybe' nin Tohâristan' ı itaat almasına rağmen kendisi için tehlikeli olarak gördüğü Zabulistan Türk hükümdarı Rutbîl üzerine H.92/M.711 yılında sefer düzenlemiştir. Sefer sonucu barış yapmak istediğini belirten Rutbîl ile Emevi Devletine vergi vermek şartıyla barış yapılmıştır.²⁴

H.93/M.711 yılı kışında Harezm hükümdarı Harzemşah, kardeşi Hurrazad' dan kendisini kurtarması karşılığında haraç vereceğini Kuteybe' ye iletmesi sonucu Kuteybe bu teklifi kabul etmiştir. Kuteybe' nin Hurrazad' a karşı harekete geçmesiyle Harzemşah' ın Kuteybe' ye 10 000 kişi esir vermesi ve Arap hakimiyetini tanıması karşılığında barış yapılmıştır. Yapılan barış sonucunda Harezm' de halk arasında anlaşmaya tepki olarak çıkan karışıklıklar üzerine Kuteybe kardeşi Abdurrahman' ı Hurrazad üzerine yollamış ve 4000 kişi ile birlikte Hurrazad katledilmiştir.²⁵

Kuteybe Maverâünnehir' de önemli yerleri ele geçirdikten sonra Semerkand' ı fethetmek için harekete geçmesi üzerine Semerkand hakimi Tarhun' un İslam kuvvetleriyle savaşmayarak Arap üstünlüğünü kabul edip, Emevi Devletine vergi vermesi sebebiyle halk tarafından katledilerek yerine Gurekb. İhşid geçmiştir.²⁶

Semerkand' ı almak için gizli bir plan yapan Kuteybe, Haccac' ın da onayını alarak Semerkand üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferin gizli tutulmasına rağmen Semerkand hakimi Gurek seferin yapılacağından haberdar olmuştur. Hazırlıklara başlayan Gurek Şaş, Fergana ve Türklerden aldığı destek kuvvetle karşı harekete geçerek iki ordunun Buhara ile Semerkand arasındaki Arbican bölgesinde karşılaşmaları sonucunda

22 A.N.Kurat, a.g.m, s. 394

23 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 50.

24 Belâzurî, a.g.e, s. 459. ; H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 58.

25 Belâzurî, a.g.e, s. 482-483. ; H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 59. ; H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 51.

26 A.N.Kurat, a.g.m, s. 305.

Gurek yenilerek geri çekilmiştir.²⁷ Daha sonra Semerkand Kuteybe tarafından muhasara edilmiş Gurek' in haraç vereceğini belirterek ve 3000 köle vermesi sonucunda anlaşma sağlanmıştır. Semerkand' ın fethinden sonra H.94/M.713 yılında Kuteybe Şaş, Hocend ve Fergana' nın bazı kısımlarını Müslümanlara kazandırmıştır. H.95/M.714 yılında Haccac b. Yusuf' un ölmesi üzerine Kuteybe birliklerini terhis etmiştir. İslam ordusu Kuteybe zamanında kalıcı fetihler gerçekleştirmiştir.

Kuteybe' nin öldürülmesinden sonra halife Süleyman' ın Horasan valiliğine atadığı Yezid b. Mühelleb Maveraünnehir bölgesindeki Dehistan hakimi Türk Su-lu' yu yenmesine karşı burada Arap egemenliğini sağlayamamıştır.²⁸ Türkeş hakanı Su-luyerli prenslerle anlaşarak H.102/M.720 yılında Semerkand' ı muhasara edecek güce sahip olmadığı halde²⁹ Kursul kumandasındaki askeri birliği Semerkand' a göndermiştir. Dönemin Horasan valisi Sa'îd b. Abdülaziz zaman zaman Türklere karşı zafer kazandıysa da yenilgiye uğramıştır. Türklerle anlaşılan Horasan halkının, vali Sa'îd b. Amr el- Haraşi tarafından tüccarlar hariç herkesi öldürmesi halkın Araplara karşı olan nefretini artırmıştır.³⁰

Emeviler' de Hişam halife olduktan sonra Halid b. Abdullah el Kasrî Irak umumi valiliğine atanmıştır. Dönemin Horasan valisi Müslim, hedefi Fergana olan bir sefere çıkarak Taşkent' i muhasara etmiştir. Bu muhasaradan sonra Türkeş hakanı "Su-lu" savaşmak için kendine doğru geldiği bilgisine ulaşan Müslim geri çekilmiştir. Müslim' in ordusu Seyhun Nehrine vardığında Şaş ve Fergana askeri birlikleri tarafından sıkıştırılmışlardır. Tarafların yaptığı Yevm el Atş isimli muharebede Araplar yenilerek Hocend' e çekilmişlerdir.³¹

Emeviler' de Arap olmayan Müslümanlardan tekrar cizye ve haraç alınmaya başlaması ve Horasan' da vali Eşres b. Abdullah el Sülemi vergi toplarken mevaliye şiddet uygulaması sonucunda Buhara' da mevali isyan etmiştir. Türklerle ittifak yapan mevali karşısına çıkan Eşres ağır kayıplar vermiştir. Halife Eşres' e yardımcı kuvvet olarak yolladığı Cüneyd b. Abdurrahman el Murri takviyesi sonucunda Türk Hakanı geri çekilmek zorunda kalarak H.111/M.729 yılı sonlarında Buhara Arapların

27 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 52. ; Belâzurî, a.g.e, s. 483. ; H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 62-63.

28 H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 54.

29 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 78.

30 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 79.

31 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 82. ; Belâzurî, a.g.e, s. 490-491. ; Barthold, a.g.e, s. 202-203. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 56.

eline geçmiştir.³²Horasan valisi olan Cüneyd b. Abdurrahman el Murri Beykent yakınlarında H.111/M.729-730 yılında Türklerle yaptığı mücadeleyi kazanarak Hakan' ın oğlunu esir almıştır.³³

H.112/M.730 yılında Türkes hakanı Semerkand' ı muhasara etmesi üzerine Horasan valisi Cüneyd' den yardım isteyen Semerkand garnizon komutanı Savra b. Hurr' a kendisi yardıma gitmiştir. Semerkand yakınlarında Hakan' ın saldırısına uğrayan Cüneyd' in yardımına ise Savra gelmiştir. Cüneyd' in Türklerle mücadele etmesini değerlendiren Savra, Semerkand' a girmiştir. Bu muhasarada başarılı olamayan Türkler Buhara' daki Katan b. Kuteybe' yi muhasara etmesi üzerine Cüneyd H.113/M.731 yılının kasım – Aralık ayında Buhara' ya yardım ederek Türklerin geri çekilmesine sebep olmuştur.³⁴

Horasan valiliğine getirilen Esed b. Abdullah, H.117/M.735 yılını Arap hakimiyetinin zayıflaması üzerine isyan eden Haris b. Sureyc' in Tohâristan' daki isyanını bastırmakla geçirmiştir. H.118/M.736 yılında Haris b. Sureyc ile ittifak yapan Huttel' in üzerine yürüyen Esed Türkes hakanı Su-lu ile karşılaşması sonucu bozguna uğramıştır. Hakan Su-lu' nun 19 Aralık 736 tarihinde Esed ile yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine memleketine dönen Su-lu, Baga Tarkan "Kursul" tarafından öldürülmüştür.³⁵

Esed' in öldükten sonra H.120/M.738 yılının Haziran – Temmuz ayında Horasan valiliğine Nasr b. Seyyar getirilmiştir. Seyyar Maverâünnehir halkı ile Arapların arasını düzeltmeye çalışarak Arap hakimiyetini tekrar kurmaya çalışmıştır. H.122/M.740 yılında Şaş üzerine yürüyen Nasr Şaş hakimi Kursul ile yaptığı savaş sonunda Kursul idam edilmiştir. Sureyc' in Şaş' tan atılması koşuluyla Şaş hakimi ile barış yapan Nasr, Fergana hükümdarı ile de barış yapmıştır.³⁶

32 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 89.

33 Belâzurî, a.g.e, s. 492.

34 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 90-92.

32 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 94-102.

33 H.A.R. Gibb, a.g.e, s. 106-108.

36 Esîr, a.g.e, C: IV, s. 484. ; M. Kimosko, a.g.e., s. 146-147.

2.2.1. Emeviler Dönemindeki Arap Hazar İlişkileri

Emevi Devletinde Hazarlar ile mücadele halife Velid zamanında başlayarak devam etmiştir. Anadolu'ya yaptığı cihatlarla ün kazanan Mesleme b. Abdülmelik H.89/M.708 yılında Azerbaycan taraflarında Hazarlar' a karşı sefer düzenleyerek buradaki bazı şehir ve kaleleri feth edip el-Bab' a kadar ilerlemiştir.³⁷ H.91/M.710 yılında halife Velid kardeşi Mesleme' yi El cezire ve Ermeniyeye valiliğine atamıştır. Ermeniyeye bölgesine vali atandıktan sonra Mesleme, Hazarlar üzerine yürümüş kullandığı mancınıklarla şehir ve kaleleri alıp; Derbent' e kadar ilerlemiştir.³⁸

Halife Süleyman b. Abdülmelik vefat edince yerine bıraktığı Ömer b. Abdülaziz halife olmuştur. Bu sırada Mesleme b. Abdülmelik' in Bizans üzerine sefere çıkmasını fırsat bilen Hazarlar H.99/M.717-718 yılında Azerbaycan' a saldırarak bir grup Müslüman' ı katletmişlerdir. Bu olay olunca halife Ömer b. Abdülaziz Hazarlar' ın üzerine Hatim b. Nu' man el-Bahili komutasındaki askeri birliği yollamıştır. Hatim, Hazar ordusuna karşı zafer kazanarak Hazarlar' dan 50 kişiyi esir almıştır.³⁹ İslam ülkesine getirilen bu Hazar esirleri içerisinde Abbasi Devlet kademesinde siyasi ve askeri olaylarda adı geçen İshak b. Kundacık' ın dedesi de bulunmaktaydı.⁴⁰

H.103/M.721-722 yılında Hazarlar, Lân'a Müslümanlar üzerine saldırmışlardır. Kuvvetle muhtemel bu saldırıya karşılık olarak H.104/M.722/723 yılında halife Yezid b. Abdülmelik' in emriyle Subeyt el-Nahrani komutasındaki ordu Hazar ülkesine girmiştir. Hazarlar Kıpçaklardan ve diğer Türk boylarından aldıkları takviye kuvvet ile Müslümanlarla yaptıkları savaşta Müslümanları hezimete uğratmışlardır. Hazarlar, Müslümanların bütün ağırlıklarına el koyulmuştur. Savaş sonrasında katledilmekten kurtulan Müslümanlar askerler ve ordu komutanı Subeyt, halife Yezid tarafından azarlanmıştır.⁴¹

37 Esîr, a.g.e, C: IV, s. 498.

38 Esîr, a.g.e, C: V, s. 43.

39 H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 61.

40 Esîr, a.g.e, C: V, s. 91-95.

Subeyt' in Hazarlar' a yenilmesinden sonra halife Yezid, Cerrah b. Abdullah' ı Ermeniyeye valiliğine atayarak Hazarlar ile mücadele etmesi emrini vermiştir. Hazarların İslam ülkesine saldırısını önlemek için Cerrah büyük bir ordu ile Hazarlar' a karşı harekete geçmiştir. Cerrah' ın kendilerine karşı harekete geçtiğini duyan Hazarlar savunma için Derbend' e çekilmiştir. Ordusuyla ilerleyen Cerrah, Hazarlar' ın geleceğinden haber aldığını öğrenmesi üzerine Berda'a' ya vardığında Hazarlar' ı kandırmak için Berda'a' da kalacağı yalanını çevreye söyllettirmiştir. Buyalana inanan Hazarlar savaş hazırlığı yapmamışlardır. Geceleyin yola çıkan Cerrah Bâb el cihad' a gelmiş yolunda ilerleyerek Nehr el-Ran' a karargah kurmuştur. Hazar hakanının başında bulunduğu Hazar ordusu ile Cerrah'ın başında bulunduğu İslam ordusu karşılaşmaları sonucunda Müslümanlar yenilmişlerdir. Belencer' e kadar ilerleyen Cerrah burada' da Hazarları yendi. Belencer' i ele geçiren Cerrah ganimetleri alarak Belencer' i melikine kendine casusluk yapması için tekrar ona Belencer' i teslim etti. Belencer' de kısa süre duran Cerrah kış mevsiminin gelmesi ve Hazarlar' ın saldırı hazırlığında bulunduğu öğrenmesiyle halifeden yardım isteyerek geri çekilmiştir.⁴²

H.105/M.723-724 yılında Hazarlar Ermeniyeye üzerine düzenledikleri sefer sonucunda Cerrah b. Abdullah' a yenilmiştir. Hazar ordusunu yenen Cerrah bazı şehirleri ele geçirmiştir. Ertesi yıl Cerrah Hazarlar' a karşı bir sefer daha düzenlemiştir.⁴³

H.107/M.725-726 senesinde halife Hişam b. Abdülmelik' in emri üzerine Cerrah b. Abdullah Hazarlar üzerine tekrar sefere çıkmıştır. Hazar hakanı ise çevreden aldığı yardımla birlikte Hazar oğlu komutasındaki orduyu Cerrah' a karşı harekete geçirmiştir. Cerrah ise kendisine gelecek yardımcı kuvvetleri beklemeden girdiği savaşı kaybetmiştir. Savaşı kaybeden Ermeniyeye ve Azerbaycan valisi Cerrah, Aynı yıl Hişam tarafından valilik görevine son verilerek yerine Mesleme b. Abdülmelik' i vali yapmıştır.⁴⁴ Halife Hişam H.112/M.730 yılında Cerrah b. Abdullah' ı tekrar Ermeniyeye valiliğine atamasıyla Hazarlar üzerine sefere çıkan Cerrah boğaz

42 Esîr, a.g.e, C: V, s. 95-96. ; H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 62.

43 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 62.

44 H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 63. ; Esîr, a.g.e, C: V, s. 116. ; Bu savaşta Cerrah b. Abdullah Hakemi' nin öldüğünü belirten kaynaklar vardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Belâzurî, a.g.e, s. 237.

şehirlerini feth etmiştir. Ertesi yıl Cerrah b. Abdullah Hazarlar tarafından şehit edilmiştir.⁴⁵

Halife Hişam, Cerrah b. Abdullah' ın Hazarlar' a yenilgisinden sonra Ermeniye valiliğine ikinci kez Mesleme b. Abdülmelik' i atamıştır. Mesleme' den önce Sa'id b. Amr el-Haraşi öncü kuvvet olarak hareket etmiş Versan' da Hazarlar' ı mağlup etmiştir. Bu sırada Mesleme bir mektup yazarak, Sa'id' in görevinden azledildiğini yerine Abdülmelik b. Müslim el-Ukayli getirildiğini belirterek Sa'id' i hapsetmiştir. Mesleme Berda'a' yı ele geçirerek buradaki 1 000 Hazar ailesini ele geçirmiştir. El Bab' ı zapt eden Mesleme buraya Sa'id b. Amr el-Haraşi' yi vali olarak atamıştır.⁴⁶

H.108/M.726-727 yılında Hazar hakanı karşı taarruza geçerek Azerbaycan' da bazı şehirleri almış ancak Haris b. Amr el-Tai ile yaptığı savaşlarda birçok Türkün katledilmesi sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ Mesleme b. Abdülmelik H.109/M.727-728 ile H.110/M.728-729 yıllarında Hazarlar' a karşı saldırarak Bab el-Lan' ı ele geçirerek bol miktarda esir ve ganimet almıştır.⁴⁸

Halife Hişam, Ermeniye ve Azerbaycan valiliğine H.111/M.729-730 yılında Cerrah b. Abdullah' ı tekrar atayarak Hazarlar ile mücadele etme emrini vermiştir. Türkler ve Hazarlar birleşerek Cerrah b. Abdullah' a karşı saldırmışlar ve sayıca Cerrah' ın Suriyeli askerlerinden fazla olan Türkler Cerrah b. Abdullah ve beraberindekileri şehit etmişlerdir. Erdebil'i işgal eden Hazarlar Musul civarına kadar ilerlemişlerdir.⁴⁹

Hazarlar' ın Cerrah' ı yenerek ilerlemesi üzerine halife Hişam, Hazarlar ile mücadele etmesi için Sa'id b. Amr el-Haraşi' yi görevlendirmiştir. Sa' id, oluşturduğu kalabalık bir ordu ile Hazarlar' ın elinde bulunan birçok kale ve şehri kuşatarak Berda'a' ya kadar ilerlemiştir. Versan' ı muhasara eden Hazarlar' ı bu muhasarayı bırakmak zorunda kalmışlardır. Sa'id, Berzend ve Beylakan' da da Hazarlar' ı yenmiştir. Daha sonra valilikten azledilen Sa'id' in yerine tekrar Mesleme vali olarak atanmıştır.⁵⁰

Derbend' e kadar ilerleyen Mesleme, Haris b. Amr' ı belirli kuvvetle buraya bırakmıştır. H.113/M.731-732 yılında Belencer' e kadar ilerleyen Mesleme Hazarlar'

45 Esîr, a.g.e, C: V, s. 132-134. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 63.

46 Belâzurî, a.g.e, s. 237-238.

47 Esîr, a.g.e, C: V, s. 119. ; H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 63.

48 Esîr, a.g.e, C: V, s. 123.

49 Esîr, a.g.e, C: V, s. 134.

50 Esîr, a.g.e, C: V, s. 134-136.

ı yenmiştir. H.114/M.732-733 yılında Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğine atanan Mervan b. Muhammed Suriye, Irak ve El cezire' den topladığı askerlerle büyük bir ordu kurarak aynı yıl içinde Berda'a yakınlarında küçük şehirleri ele geçirerek bolca esir ve ganimet elde etmiştir. H.117-118/M.735-736 yıllarında Hazarlar' a karşı tekrar akın yapan Mervan b. Muhammed bazı şehirleri ele geçirmiştir.⁵¹

Mervan b. Muhammed H.119/M.737 yılında 150 000 kişilik orduyla Semender' e hareket ederek ordusunu ikiye ayırmış ve iki gurup halindeki ordusuyla Hazar ülkesine ani bir şekilde saldırarak el-Beyza şehrini muhasaraya etmiştir. Hazar hakanının idaresindeki 40 000 kişilik ordu ile yapılan savaş sonrasında Hazarlar yenilmiştir. Barış yapmak isteyen Hazar hakanı İslamiyet'i kabul etmek zorunda kalarak ve barış yapmıştır. Daha sonra Hazar hakanının el-Beyza' ya geri dönmesine izin verilerek İslamiyet'i öğretmek için Hazarlar' a iki fakih gönderilmiştir. Bu savaşta çoğu Bulgar olan esirler Derbend' in güneyine yerleştirilmiştir. Birkaç yıl Azerbaycan' da kalan Mervan b. Muhammed Hazarlar' dan mukavemet görmeyince buradaki küçük prenslikleri kendine bağlamıştır.⁵²

3.ABBASİLERİN YÖNETİMİ ELE GEÇİRMESİ

3.1.Emevi Devletinin Çöküşe Geçmesi

Emevi Devletinin huzurunun tekrar sağlandığı dönem Ömer b. Abdülaziz dönemidir. H.99/M.717 yılında devletin başına geçen Ömer b. Abdülaziz, Halkın temel yapısını dayanıklı hale getirmek ve ayrışmayı engellemek amacıyla birçok düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler hak, adalet ve eşitlik üzerine olmuştur. Toplumdaki haksızlıkları gidermek için Ümeyye oğulları' nın haksız olarak elde ettiği malları alarak hak sahiplerine iade etmiştir.⁵³ Devlet kademesindeki idari silsileyi kurmuş, Arabistan, Irak ve Kuzey Afrika' da bulunan muhaliflerin kendisine halife olarak itaat etmelerini sağlamıştır. Abdülaziz' in Hristiyan ve Musevilere ait ibadethaneleri

⁵¹ Belâzurî, a.g.e, s. 238.

⁵² H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 67.

⁵³ Ebu Hanîfe Ed-Dineverî, *El-Ahbârü't-Tıvâl Eskilerin Haberleri*, (Çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 393.

iade etmesi, gayri Müslim halkların haklarını gözetmesi, Kuzey Afrika’ da ki Berberilerin ve Maveraünnehir’ de bulunan gayri müslim kabilelerin İslamiyet’i kabul etmesini sağlaması, Hz. Ali’ ye hakaret etmeyi bırakarak taraftarlarının gönlünü kazanması⁵⁴, Müslüman Araplara nasıl davranılıyorsa ırkına veya kökenine bakılmaksızın ihtida eden Müslümanlara eşit davranması Emevi Devleti’ nde huzur ortamını oluşturmuştur.⁵⁵ Abdülaziz’ in H.101/M.720 yılında vefat etmesiyle aynı tarihte yerine Abdülmelik’ in veliaht tayin ettiği oğlu Yezid başa geçmiştir.

Emevi Devletinin başına Yezid geçtikten sonra Şia’ dan gelen Meysere el Abdi, Muhammed b. Huneys, İkrime ve Hayyan el atar, Abbas oğulları sülalesinden olan imam Muhammed b. Ali’ ye gelip ona biat ederek Abbasi propagandası yapmışlardır.⁵⁶ Daha sonra Meysere ve Muhammed, Horasan’ da insanlara Ümeyye oğullarının kötü yönetimine karşı Muhammed b. Ali’ ye biat etmeye davet etmişlerdir. Şia mensubu Meysere ve Muhammed’ in biat çalışmaları olumlu sonuçlar vermiştir. Daha sonra Sind valisinin yanında bulunan Şia’ ya mensup Bükeyr’ e kendi ahvallerini anlatan Meysere ve Huneys, Bukeyr’ i de çalışmalarına katmışlardır.⁵⁷ Böylece Abbasi İhtilali için yeni tohumlar atılmış oluyordu. Yezid’ in devlet başkanlığında eğlenceye düşkünlük artmış, sarayda sürekli içki, eğlence ve şiir alemleri yapılmıştır. Yezid’ in rehavet içinde bulunup eğlenceye düşkün olması sebebiyle aşık olduğu Habbabe ve Sallame isimli şarkıcılar devlet yönetiminde etkin olmaya başlamıştır. Yezid’ in bu hali Emevi ailesinin tepkisini çekmiştir. Aşık olduğu Habbabe’ nin ölmesi Yezid’ in H.105/M.723 yılında üzüntüden ölmesine sebep olmuştur.⁵⁸

Maveraünnehir’ de yaptığı fetihler sonucunda elde ettiği ganimetler ile ilgili usulsüzlük yapan Yezid b. Mühelleb hapsedildiği hapisneden kaçarak Basra’ ya gitmiş, burada Ezd ve Rebia kabilelerinin kendisine katılmasıyla epeyce güçlenerek isyan etmişti. Bu isyanı Yezid’ in kardeşi Mesleme bastırmıştır.

54 İbnü’t Tıktaka, **El – Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 102.

55 İrfan Aycan, “*Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri*”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C.: XXXVIII, y.y. 1999, s. 167.

56 Nahide Bozkurt, **Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali**, Ankara 1999, s. 33-34

57 Dineveri, a.g.e, s. 394-395. ; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Abbassiler Dönemi)**, C: IV, 11. bs, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 27

58 Mesudî, **Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, Selenge Yayınları, 4. Bs., İstanbul 2017, s. 346. ; Tıktaka, a.g.e, s. 102-103.; Aycan, a.g.e, s. 168.

Yezid döneminde Kuzey Afrika' da bulunan Berberiler içerisinde Arap olmayan Müslümanlardan tekrar vergi alınmaya başlanması Berberilerin isyan edip valiyi katletmesine ve istedikleri kişiyi vali yapmalarına sebep olmuştur.

Yezid b. Abdülmelik' in H.105/M.724 yılında ölmesiyle yerine kardeşi Hişam b. Abdülmelik geçmiştir. Bu dönemde de Muhammed b. Ali beş kişiyi Horasan' a yollayarak halkı Ümeyye oğullarına karşı kışkırtmalarını ve kendisine biat etmeleri yönünde illegal çalışma yapmaları için göndermiştir. Bu grup Horasan' da birçok şehirde davaları yönünde olumlu çalışmalarda bulunmuşlardır.⁵⁹ Hişam devlet hazinesindeki açığı kapatmak için mevaliye yeni vergiler getirmiştir. Kendisini mehdi ilan ederek isyan edip Seyhun Nehri civarındaki bazı şehirleri ele geçiren Haris b. Süreyc Horasan ve Mavaraünnehir valisinin değişmesiyle işgal ettiği yerlerden geri çekilmiştir. Hişam, döneminde Irak valiliğine Yusuf b. Ömer' i getirmiştir. Yine bu dönemde Hz Ali' nin torunlarında olan Zeyd b. Ali isyanını Irak valisi Yusuf b. Ömer bastırarak onu katledilmiştir.⁶⁰

Hişam öldükten sonra H.125/M.743 yılında II. Velid Emevi Devletinin başına geçmiştir. Bu dönemde II. Velid el Bust, Kufe ve Basra şehirlerinin haraçlarını alan Halid' i yakalatarak işkenceyle öldürtmesi ile söylediği şiiri duyan Yemenliler II. Velid ve müttefiki Mudarlılara yapılan savaş sonucunda Mudarlılar galip gelmişlerdir. Mudarlılar kendilerine başkan seçtikleri Muhammed b. Halid ile Yezidb. Velid' e biat etmişlerdir.⁶¹ II. Velid de bazı Emevi Devlet adamları gibi içki, eğlence ile musikiye düşkün ve devlet yönetimini savsaklayan bir yönetim sergilemiştir.⁶² Devlet hazinesindeki paraları bitiren, Hişam zamanındaki devlet memurlarını azleden II. Velid, Emevi ailesi tarafından azledilmiştir. Yerine geçen III. Yezid yani Yezid b. Velid ve askerleri tarafından öldürülmüştür.⁶³

H.126/M.744 yılında devlet başkanlığına geçen Yezid b. Velid halka yeniden çeki düzen vermeye çalışmış bunun için yayınladığı hutbede Emevi Devletini eski huzuruna kavuşturacak vaatlerde bulunmasına rağmen Kuzey Afrika' da ayaklanmalar başlamıştır. Filistin, Irak, Şam, Humus, Yemame' de halk ayaklanmıştır. Devlet otoritesini sağlamaya çalışan Yezid altı ay süren saltanatından

59 Dineveri, a.g.e, s. 396 .

60 Tiktaka, a.g.e, s. 103. ; Dineveri, a.g.e, s. 404. ; Aycan, a.g.e, s. 168.

61 Dineveri, a.g.e, s. 407-408.

62 Tiktaka, a.g.e, s. 104. ; Mesudî, a.g.e, s. 351.

63 Tiktaka, a.g.e, s. 104. ; Aycan, a.g.e, s. 170. ; Dineveri, a.g.e, s. 409.

sonra hastalıktan ölmüştür.⁶⁴ Yezid' in ölümünden sonra Abbasi propagandacıları şehirlere dağılmaya başlamıştır.

H.126/M.744 yılında Yezid' in yerine kardeşi İbrahim b. Velid geçmiştir. İbrahim' e sadece Şam bölgesi halkı biat etmiştir.⁶⁵ Ülkenin her yerinde karışıklıklar çoğalmış, Yemenlilere yenilmelerini hazmedemeyen Mudarlılar ülkenin çeşitli yerlerinden gelerek Humus' ta birleşmişlerdir. Mudarlılar, ümeyye oğullarının büyüğü olan Mervan b. Muhammed' e biat ederek intikam alması için telkinde bulunmuşlardır. Kays, Temim ve Mudar gibi kabilelerden oluşturduğu orduyla harekete geçen Mervan, halife İbrahim' i katletmesi sonucu hilafet, halktan biat alan Mervan b. Muhammed' e geçmiştir.⁶⁶

Emevi Devletinin son başkanı olan Mervan başa geçince merkezi Harran' a taşımıştır. Suriye' de başlayan Hıms, Filistin ve Şam' a yayılan Sabit b. Nuaym isyanını bastırmıştır. H.129/M.747 yılında Hadramevt, Mekke, Medine ve San' a gibi şehirleri işgal eden hariciler ile uğraşan Mervan, Irak' taki Haricileri de Dicle Irmağının ardına sürmüştür. Mervan' a biat etmeyen Kufe Valisi, Hz. Ali soyundan gelen ve Abdullah b. Muaviye önderliğinde başlatılan ayaklanmaya yardımcı olmuştur.⁶⁷ Halife Mervan kendisine biat etmeyen valiler, isyan eden Hariciler ve Hz. Ali soyundan gelenlerin isyanları ile uğraşırken Abbasi Propagandası baş göstermiştir.

H.125/M.743 yılında imam Muhammed vefat edince yerine geçen oğlu imam İbrahim, H.128/M.745-746 yılında Ebu Müslim' i propaganda hareketlerinin sorumlusu olarak Horasan' a göndermiştir.⁶⁸ Ebu Müslim' in Horasan' da Abbasi propagandasının başına getirilmesiyle ihtilalin hazırlık aşaması bitmiş ve eylem aşaması olan kesintisiz savaşlar aşamasına gelinmiştir.⁶⁹

64 Aycan, a.g.e, s. 170. ; Dineveri, a.g.e, s. 409.

65 Dineveri, a.g.e, s. 409. ; Aycan, a.g.e, s. 170.

66 Dineveri, a.g.e, s. 410. ; Tiktaka, a.g.e, s. 106. ; Mesudî, a.g.e, s. 357.

67 Bozkurt, a.g.e, s. 73. ; Aycan, a.g.e, s. 171.

68 Dineveri, a.g.e, s. 400. ; Mesudî, a.g.e, s. 358.

69 Faruk Ömer, “ *Abbasilerin Siyasi Emellerinin Tarihi Kökleri*”, (Çev. Cem Zorlu), **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, y.y. 2002, S: 13, C: XIII, s. 193-210

3.2. Türklerin Abbasilerin Hizmetine Girmesi

Abbasi İhtilali, Emevilerin ırkçı politikasına karşı başlatılan milliyetçi bir hareket olmayıp mevali ve Horasanlı olarak adlandırılan gurubu oluşturan Fars, Arap unsurların arasında Türklerin de bulunduğu yönetimden hoşnutsuz unsurların birlikte hareket ederek başarıyla sonuçlandığı bir ihtilal olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

Türklerin de katıldığı bu ihtilalin savaş aşamasında Merv halkından ihtilale destek veren Tarhun b. El-Zâi, H.129/M.747 yılında İhtilalin komutanı olan Ebu Müslim' in güvenilir adamları arasında bulunan Tarhan el-Cemmâl ve ihtilalde önemli role sahip Türklerden diğeri de Yezid b. Mühelleb' e bağlı Muhammed b. Sûl' dür.⁷⁰

İhtilal hareketinin lideri Ebu Müslim, Muhammed b. Sûl' e batıya doğru hareket etmesini isteyerek Büyük Zap savaşında Abdullah b. Ali' nin karargah komutanlığını yapmıştır.⁷¹ Mervan' ı takip eden Abbasi birlikleri Musul' u ele geçirince Abdullah b. Ali Musul' a Muhammed b. Sûl' ü vali olarak atamıştır.⁷² İhtilalin savaşlar bölümü Abbasi Devleti kurulana kadar sürmüştür.

3.3. Abbasî Devletinin Kurulması

Horasan' da ki Propaganda devam ederken bölgedeki faaliyetlerine devam eden Ebu Müslim, hac yolculuğuna çıkarak imam İbrahim ile görüşmek için beraberindeki 70 kişi ile harekete geçerek Kumis şehrine geldiğinde; imam İbrahim' in kendisine ve Süleyman b. Kesir' e verilmek üzere yolladığı mektup kendine ulaşmıştır. Mektupta Ebu Müslim' e geri dönmesini, Kahtabe b. Şebib önderliğindeki diğer ihtilal öncülerini kendisine yollamasını,⁷³ ihtilale davetin açıkça yapılmasını ve kendisine

70 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 91-92.

71 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 93. ; Esîr, a.g.e, C: V, s. 341.

72 Esîr, a.g.e, C: V, s. 345.

73 Fatih Güzel, “Abbasi İhtilal Kahramanlarından Kahtabe b. Şebib”, **International Balkan University Comparative Religious Studies**, C:14, S:1, Ankara 2019, s. 170.

zafer bayrağı gönderdiğini belirtmiştir. Aldığı talimatlar üzerine Ebu Müslim Kahtabe' yi imam İbrahim' e göndererek Horasan' a dönmüştür.⁷⁴

İhtilal hazırlıklarını devam ettiren Ebu Müslim, Merv' e gelerek Süleyman b. Kesir' e mektubu iletmıştır. Sefizenç' te bulunan Ebu Müslim, propagandacıları burada dağıtarak açıkça savaş aşamasını başlatmıştır.⁷⁵ M.129/H.747 yılında Ebu Müslim imam İbrahim' in emriyle Kahtabe b. Şebib' i ordu komutanlığına atamıştır.⁷⁶ bulut manasına gelen Sehab isimli sancağı dikmiştir. İhtilal teklifini kabul eden halk orada toplanarak Abbasi İhtilali resmen başlatılmıştır.⁷⁷ Mudar kabilesinin lideri ve Emeviler' in son valisi olan Nasr b. Seyyar ile Kirmânî' nin mücadele halinde olması Ebu Müslim' in rahatça propaganda yapmasına yardımcı olmuştur. Daha sonra Nasr, Kirmânî ile Ebu Müslim' in arasını açmaya çalışmıştır.⁷⁸ Kirmânî ile Nasr önderliğinde mücadele eden bütün Arap kabileleri kendilerini yıprattıklarını anlayıp Ebu Müslim' e karşı birleşme kararı almışlardır.⁷⁹ Bu birleşmeden haberdar olan Ebu Müslim, Kirmânî' ye haber yollayarak Nasr' a karşı kendisiyle birleşme teklifi yapmıştır. Kirmânî' nin anlaşma yaptığı Nasr tarafından öldürülmesi sonucu Kirmânî taraftarları Ebu Müslim tarafına geçmiştir.⁸⁰ Ebu Müslim' in Merv' i ele geçirmesiyle Nasr, Nişabur' a çekilmek zorunda kalmıştır.⁸¹ Ebu Müslim' in daha sonra Herat, Nihavend gibi şehirleri ele geçirmesi ve imam İbrahim tarafından Başkumandan yapılan Kahtabe' nin Nasr' ı yenerek Nişabur' dan çekilmesini sağlaması ile Horasan tamamen Abbasi taraftarlarına geçmiş oldu.⁸²

Horasan' ın tamamen Abbasi taraftarlarının eline geçmesiyle Nasr, halife ve Irak Valisi Yezid b. Ömer' den yardım talep etmiş ancak herhangi bir yardım gelmemiştir.⁸³ Abbasilerin başkomutanı mevkiinde bulunan Kahtabe, önce Rey sonra Hemedan ve Nihavend' i ele geçirmiştir.⁸⁴ H.131/M.749 yılında Kahtabe ve oğlu Hasan Emevilere karşı yaptıkları savaşlarda başarı elde etmişler ve bu savaşlar

74 Esîr, a.g.e, C: IV, s. 295-296. ; Bozkurt, a.g.e, s. 73.

75 Bozkurt, a.g.e, s. 80.

76 F.Güzel, “*Kahtabe b. Şebib...*”, s. 170.

77 Esîr, a.g.e, C: IV, s. 296-297.

78 Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr' Üt Taberî, **Tarih-i Taberî**, (Terc. M. Faruk Gürtunca), C: IV, Sağlam Yayınevi, İstanbul y.y, s. 394. ; Esîr, a.g.e, C: IV, s. 302.

79 Esîr, a.g.e, C: IV, s. 303.

80 Dineveri, a.g.e, s. 420. ; Taberî, a.g.e, s.395.

81 Taberî, a.g.e, s.395-396. ; Dineveri, a.g.e, s. 421-422. ; Esîr, a.g.e, C: IV, s. 314-315.

82 Dineveri, a.g.e, s. 422. ; Esîr, a.g.e, C: IV, s. 317-318.

83 Mesudî, a.g.e, s. 360.

84 F.Güzel, “*Kahtabe b. Şebib...*”, s. 172.

esnasında Kahtabe b. Şebib vefat edince yerine oğlu Hasan geçerek Kufe' yi ele geçirmiştir.⁸⁵

Kufe ele geçtikten sonra Abbasi ailesi buraya gelmiştir. Halife Mervan Abbasi ihtilalinin lideri imam İbrahim' i yakalatarak hapsedirmiştir.⁸⁶ Horasanlılar Ebu'l Abbas' a biat etmeleri üzerine H.132/M.749 yılında Kufe camiinde Ebu'l Abbas halife ilan edilmiştir. İhtilal aşamasında Şiilerle birlikte hareket eden Abbasoğulları yönetimi ele geçirince yeni halife merkezi Şiilerin daha az olduğu yere taşımıştır.

Abbassiler Kufe' de Ebu'l Abbas' ı halife ilan ederken diğer taraftan da Emevi başkenti Dimaşk'ı zapt ederek, Emevi halifesi Mervan' ı da Mısır' da Busır isimli köyde öldürmüşlerdir.⁸⁷ Böylece Emevi Devleti tamamen son bulmuş ve Abbasi Devleti resmiyet kazanmıştır.

4.ABBASİ DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ TÜRK KOMUTANLAR

Abbasi Devleti resmen kurulduktan sonra halife Ebu'l Abbas el Seffâh Musul halkının isyanı üzerine Musul valisi Muhammed b. Sûl' ü H.134/M.751-752 yılında Musul Valiliğinden alarak Azerbaycan Valiliğine atamıştır.⁸⁸ Ebu'l Abbas el Seffâh' ın ölümü üzerine halife Ebu Ca'fer el Mansûr, Abdullah b. Ali' nin isyanını bastırması için Muhammed b. Sûl' ü görevlendirmiş ancak kendine hazırlanan hileyi anlayan Abdullah, Muhammed b. sûl' u katlettirmiştir.⁸⁹ Abbasi Devleti kurulduktan sonra devlet kadrosuna özellikle de orduya Türk komutanlar alınmaya başlamıştır.

4.1.Zuheyr Et-Türkî

Abbasi ordusuna Türkleri dahil eden ilk halife Ebu Ca'fer el Mansûr' dur. H.136-158/M.745-775 Zuheyr et-Türkî ise bu dönemde öne çıkan Türk

⁸⁵ Apak, a.g.e, s. 34. ; Dineveri, a.g.e, s. 426-427.

⁸⁶ Mesudî, a.g.e, s. 362-363.

⁸⁷ Mesudî, a.g.e, s. 364. ; Dineveri, a.g.e, s. 424. ; Apak, a.g.e, s. 36-37.

⁸⁸ Esîr, a.g.e, C: V, s. 369.

⁸⁹ Esîr, a.g.e, C: V, s. 378.

komutanlarındandır.⁹⁰ Mansûr, Hemedan işlerinden vali veya amil olarak sorumlu⁹¹ Huzâ'a kabilesinden olan Zuheyr et- Türkî' yi kendi halifeliği için sorun olabileceğini düşünerek katlettirdiği Ebû Müslim' in tarafını tutan Ebû Nasr Malîk b. Heysem'i etkisiz hale getirmesi için görevlendirmiştir. Bunun üzerine Zuheyr et- Türkî, Ebû Nasr Malîk b. Heysem' i Hemedan' da bulunduğu sırada hapsetmiştir. Daha sonra Halife Mansûr, Zuheyr' e mektup yollayarak Heysem' in Şehrzor'a vali olarak atandığını belirterek onu serbest bırakmasını emretmiştir. Aldığı emri yerine getiren Zuheyr, Nasr' ı serbest bırakmıştır. Bir gün sonra tekrar mektup yollayan Mansûr, bu sefer Heysem' in katledilmesi emrini vermiştir. Ancak Heysem Hemedan' dan ayrıldığı için Zuheyr halifenin emrini yerine getirememiştir.⁹² Bir rivayete göre halifenin Heysem' i affettiği ve Heysem' i zincire vurulmuş şekilde Mansûr' a yollayan Zuheyr' in Musul valiliği ile ödüllendirildiği belirtilmektedir.⁹³

4.2.Mübârek Et-Türkî

Halife Mansûr H.136-158/M.745-775 döneminde Abbasi Devleti' nin hizmetine giren ilk Türk komutanlardan birisi de Mübârek Et-Türkî' dir.⁹⁴ Bu komutan halife Mehdî H.158-168/M.775-785 ile halife Hâdî H. 168-169/M.785-786 dönemlerinde de Abbasi Devletine hizmet etmiştir. Halife Mansûr ve dönemin devlet kademesinde görevli bulunan Halid b. Bermek' in güvenilir adamlarının arasında bulunan Mübârek Et-Türkî' ye Bağdat şehri kurulduktan sonra ikta verilmiştir. Bu dönemde Kazvin' de çıkan karışıklığın devlet otoritesini sarsması üzerine halife Mehdi tarafından Kazvin' e üstün yetkilerle yollanan Mübârek Et-Türkî burayı kontrol altına alarak devlet otoritesini sağlamıştır. Kazvin' de Medinetü'l Mübarek isimli bir

90 Ebu Osman Amr b. Bahr El Câhiz, **Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, (Çev. Ramazan Şeşen), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967, s. 29, ; Fatih Güzel, “Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnâs et Türkî”, **Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal Of International Social Researc**, C: XI, S: 60, 2018, s.1296, ; Nesimi Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992, s. 20.

91 Yazıcı, a.g.e, s. 23, ; Salim Koca “İslam Medeniyeti Çevresinde Türk İmajı”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, C: I, S: 6,y.y, 2010, s. 124.

92 Esîr, a.g.e, C: V, s. 389-390, ; H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 94.

93 Esîr, a.g.e, C: V, s. 390, ; Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz' e 2000 Yıl**, (Çev. Aykut Kazancıgil – Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınevi, 5. bs., İstanbul 2008, s. 182.

94 Zekeriya Kitapçı, **Orta Doğu' da Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Anadolu Matbaa ve tic. koll. şti., İstanbul 1987, s. 46-47, ; Mehmet Azimli, “Abbasi Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: IV, S: 2, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 2002, s. 30, ; El Cahiz, a.g.e, s. 29, ; F. Güzel, Abbasi Dönemi..., s. 1296, ; Yazıcı, a.g.e, s. 20.

yerleşim yeri yaptıran Mübârek Et-Türkî burada kendi adamlarını yetiştirmiştir.⁹⁵ Dönemin hadis âlimlerinden olan İbn Mace, Mübârek Et-Türkî tarafından Kazvin' e yerleştirilmiştir.⁹⁶ Hatta halife Mehdi oğlu İsa' yı eğitmesi amacıyla Mübârek Et-Türkî' ye verdiği belirtilmektedir.⁹⁷

H.169/M.786 yılında Medine halkından kendisine biat edilmesini isteyip devlet hazinesini yağmalayan Hz Ali' nin torunlarından Hüseyin b. Ali' nin isyan etmesi üzerine bu isyanı bastırmak için halife Hâdî tarafından Mübârek Et-Türkî görevlendirilmiştir. İsyanı bastırması için görevlendirilen Mübârek Et-Türkî Abbasi ailesinden yardım almasına rağmen başarısız olması sebebiyle Hâdî ona kızarak mallarına el koydurmuştur.⁹⁸

4.3.Hammâd Et-Türkî

Halife Mansûr H.136-158/M.745-775 döneminde Abbasi Devleti' nin hizmetine giren ilk Türk komutanlardan diğeri de Hammâd Et-Türkî' dir. Abbasi Devletinde halifenin yakın adamları arasında bulunan Hammâd Et-Türkî Bağdat' ın kurulmasında görev almıştır.⁹⁹Ebu Ca'fer el Mansûr' un gizli eşyalarının ve devletin önemli evraklarının bulunduğu kilitli sandığın muhafaza edilmesi görevi Hammâd Et-Türkî' ye verilmiştir.¹⁰⁰

Hammâd Et-Türkî' nin Mansûr' un başucunda bulunduğu sırada tanbur çalan hizmetçinin ses yaptığı için saraydan kovulması olayı ve Yemen valisi Ma'n b. Zâide' nin affedilmesi için gelen heyette bulunan Müccâ'a b. Ezher ile halife Mansûr arasında yapılan konuşmalara şahitlik etmesi¹⁰¹ Hammâd Et-Türkî' nin halifenin yakın adamları arasında olduğunu kanıtlar niteliktedir. Halife Mansûr H.152/M.769

95 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 97, ; El Cahiz, a.g.e, s. 29, ; Z.Kitapçı, Orta Doğu' da..., s. 47, ; Belâzurî, a.g.e, s. 368.

96 Mehmet Emin Şen, “*Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı**,Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2008, s. 336.

97 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 97.

98 Abdülkerim Özeydin, “*Türklerin İslamiyeti Kabulü*”, (Ed. Hasan Celal Güzel v.d), **Türkler Ansiklopedisi**, C: IV, Ankara 2002, s. 425, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 97, ; Z.Kitapçı, Orta Doğu' da..., s. 47, ; Esîr, a.g.e, s. 86.

99 Koca, a.g.m, s. 125, ; El Cahiz, a.g.e, s. 29, ; Roux, a.g.e, s. 182, ; Yazıcı, a.g.e, s. 23, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 95.

100 Z.Kitapçı, Orta Doğu' da..., s. 47.

101 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 29.

yılında bölgenin politik ve mali düzenini sağlaması için Hammâd Et-Türkî' yi Sevâd' a umumi vali olarak görevlendirmiştir.¹⁰²

4.4.Ebu Süleym Ferec El Hadîm Et-Türkî

Halife Hârûn er-Reşîd H.170-193/M.786-809 döneminde H.171/M.787 yılında Bizans İmparatorluğu ile Abbasi Devleti arasında Tarsus' tan Malatya' ya kadar olan bölgede hudut şehri kurulmuştur. Buranın sorumluluğuna da Ebu Süleym Ferec El Hadîm Et-Türkî getirilmiştir.¹⁰³ Aynı yıl Hârûn er- Reşîd, Cezire ve Kinnesrin' den getirdiği sınır boylarındaki görevli askerlerini hudut şehrinde toplamıştır.¹⁰⁴

Halife Hârûn er- Reşîd, Herseme b. A'yan' ı Bizans' a karşı sefere çıkması ve Tarsus' un imar edilerek sağlamlaştırılması için görevlendirmişti. Herseme ise kendine verilen Tarsus' un imar edilmesi görevi için Ebu Süleym' i görevlendirmiştir.¹⁰⁵ Görevlendirme sonrası Bağdat' a giden Ebu Süleym ilk olarak Horasan' dan üç bin kişi, El Massisa ve Antakya halkından biner kişilik toplamda iki bin kişilik askeri birliği Tarsus' a göndererek bu askerlerin maaşlarına zam yaptı. Bu askerler Medain şehrine ordugâh kurup, Tarsus şehrinin imar edilmesine kadar burada kaldılar. Ayrıca Ebu Süleym ölçtürdüğü Tarsus topraklarından halka iktalar verdi.¹⁰⁶

H.193-194/M.808-809 yıllarında yine avasım bölge sorumlusu olan Ebu Süleym'e Adana' nın imar bakımından sağlamlaştırılması görevi verildi. Ebu Süleym Tarsus' ta olduğu gibi buraya da Horsan ve diğer yerlerden insanlar yerleştirerek şehir imarı için bu kişilerin maaşlarına zam yapmıştır. Ayrıca Seyhan Nehri üzerinde bulunan Ezene Köprüsünü sağlamlaştırarak Ezene köprüsü yanında bulunan ve Hârûn er-Reşîd' e ait olan Seyhan Köşkünü tamir ettirmiştir. H.193/M.808 yılında Hârûn er-

102 Yazıcı, a.g.e, s. 23. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 95. ; Z.Kitapçı, Orta Doğu' da..., s. 47.

103 Şemseddin Günaltay, "Abbasoğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve yükselişinde Türklerin Rolü", **Belleten Dergisi**, C: VI, S: 23-24, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 191.

104 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 100.

105 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 99. ; El Cahiz, a.g.e, s. 29. ; Muhammed Yılmaz, "Tarsu' a Gelen İlk Türk Hadis Alimi Abdullah b. El Mübarek", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XI, S: 1, y.y. 2011, s. 10. ; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (Ed. Kenan Seyithanoğlu v.d), C: III, Çağ Yayınları, İstanbul y.y., s. 345-346. ; Esîr, a.g.e, C: VI, s. 100. ; Özeydin, "Türklerin İslamiyeti...", s. 425. ; İbn Kesîr, **El Bidâye Ve'n-Nihâye**, (Çev. Mehmet Keskin), C: X, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 271. ; Z.Kitapçı, Orta Doğu' da..., s. 48. ; Yazıcı, a.g.e, s. 23.

106 Belâzurî, a.g.e, s. 196.

Reşîd vefat ettiğinde Ebu Süleym hudut şehirlerinde vergi toplama işine devam ediyordu.¹⁰⁷ Ancak halife Emin, H.194-198/M.809-813 Ebu Süleym' i avasım bölgesinin sorumluluğundan alarak, hudut şehrine Horasan' dan yeniden asker getirilip yerleştirilmesini emretmiştir. Hudut şehirlerinde görevlendirilen Ebu Süleym yirmi beş yıl boyunca hudut şehirlerinin gerek imarını ve sağlamlaştırmasını, gerekse bu bölgenin valiliğini yapmıştır.¹⁰⁸

4.5.Sâmerrâ Şehrini Kurulması

Halife Mu'tasım zamanında Abbasi Devleti hizmetinde bulunan ordunun içerisinde Türklerin sayısı oldukça artmıştır. Türklerin yaşadıkları halk içerisinde atlarıyla koşturarak kadın, erkek ve çocuklara çarpıp onların ölüme sebep olmaları, halkın da aynı şekilde Türk askerleri öldürmeleri Mu'tasım' ı endişelendiriyordu. Halk ile Türk askerler arasındaki gerginliğin ciddi hal alması üzerine Mu'tasım el-Harbiye halkının ansızın Türk askerlerini öldürmesinden korktuğu için onları koruma amaçlı Türk askerlerin bulunduğu yeri rahatça görebileceği ve her an yardıma gelebilecek bir yer arıyordu.¹⁰⁹ Bir rivayete göre de Mu'tasım'ın şehir kurmak için sırasıyla Şemasiyye, el-Beredân, Bahamşa, Metira yerlerinden sonra su kanalının bulunduğu el-Kâtul' u da beğenmeyerek en son olarak da Sâmerâ' yı şehir kurmak için uygun bulmuştur.¹¹⁰ Mu'tasım' ın şehir kurmak için yaptığı yer araştırması sonucunda arazi yapısı, susuzluk gibi benzer nedenlerden dolayı en uygun Sâmerâ' yı bulmuştur. Sâmerâ şehri Mu'tasım tarafından imar edilmeden önce çöl görünüşlü, ağaçsız, harabelerin ve kiliselerin bulunduğu bir yerdi. Halife Mu'tasım, Dicle Nehrinin doğu kıyısında Bağdat ile Tikrit arasında bulunan Sâmerâ' yı H.221/M.835 yılında kurmuştur.¹¹¹

¹⁰⁷ Belâzurî, a.g.e, s. 195.

¹⁰⁸ H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 100-101.

¹⁰⁹ Esîr, a.g.e, C: VI, s. 393.

¹¹⁰ Hatice Kübra Topuz, “Abbasi Baş Şehri Sâmerâ ve Abbasi Tarihinde Sâmerâ Dönemi”, *İstem Dergisi*, S: 18, y.y. 2011, s. 93.

¹¹¹ Mustafa Demirci, “Sâmerâ “, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XXXVI, İstanbul 2009, s. 70.

H.220/M.835 yılında Türkler için kurulan görenleri sevindiren anlamına gelen “Sürre men rea”¹¹²denilen Sâmerrâ şehrinin imar düzenlemesi için halife tarafından Eşnâs et-Türkî’ nin önderliğinde bir heyete görev verilmiştir.¹¹³ Şehir imarı için Antakya, Bağdat, Şam, Basra, ve Mısır bölgelerinden mühendis ve ustalar ile imar malzemeleri getirilmiştir. Şehrin imarı ile aynı zamanda Halife Mu’tasım Dicle nehrinin kıyısında kendisi için el-Cevsak el-Hakanî denilen bir saray yaptırmıştır. Bir ordu şehri olarak kurulan Sâmerrâ’ da Türk askerlerinin savaşçı, atılganlık ve yiğitlik gibi özelliklerini kaybetmemesi için ayrı ayrı kışlalar ve mahalleler kurularak yerleştirilmişlerdir.¹¹⁴ Şehrin imarından sonra Cübeyriye bölgesi Afşin’ e, Kerh bölgesi Eşnas’ a ve Kuzey bölgesi Hakan Urtuç’ a tahsis edilmiştir. Üçkısma ayrılan şehre daha sonra Veziriye, İstablat, Belküvara, Müşerrefe ve Müvekkiliyye bölümleri eklenerek şehir sekize bölünmüştür.¹¹⁵ Türk komutanlar için inşa edilen ve yapımında Türklerin de görev aldığı ordu şehri Sâmerrâ’ da yapılan yapılarda Türk yapı, süs ve resim sanatının etkileri görülmektedir.¹¹⁶

4.6.Ebû Ca’fer Eşnâs Et-Türkî

Eşnâs et-Türkî’nin soyunun menşei hakkında net bilgiye sahip olmamakla birlikte mevcut kaynaklar onun Türk olduğu konusunda aynı kanaattedirler. Eşnâs et-Türkî’ nin Göktürk Hakan ailesi Aşına’ ya bağlı Tohâristan yabgularına mensup olduğu¹¹⁷, Fergane veya Semerkant bölgesinden getirildiği¹¹⁸ ileri sürülmüştür. Eşnâs et-Türkî Bağdat’ a ne zaman ve nasıl geldiği bilinmemekle birlikte ilk olarak halife Me’mun döneminde askeri faaliyetine başlamıştır. Halife tarafından Türk illerine gönderilerek Türkleri İslam devleti hizmetine alan Cafer el Huşşaki halife Me’mun emriyle Mu’tasım’ ın kendisini Semerkand’ a Türk asker ve köle satın almak için yolladığını

112 Mehmet Azimli, “*Abbasiler Dönemi Türklerden Oluşturulan Ordu Ve Aile İlişkileri*”, **Marife Dergisi**, S: 1, y.y. 2010, s. 159.

113 Brockelmann, *İslam Ulusları...*, s. 107.

114 Bahattin Kök, “*Sâmerrâ’ nın Kuruluşu*”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S:19, y.y. 2003, s. 35-40.

115 M.Demirci, *a.g.m*, s. 70.

116 **Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya – Tarih)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C:1, S: A-23, 2.bs., Ankara 1992, s. 238.

117 Hakkı Dursun Yıldız, “*Eşnâs et-Türkî*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XI, İstanbul 1995, s. 472, ; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 155.

118 Ekrem Pamukçu, **Bağdatta İlk Türkler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 131, ; H.D.Yıldız, *Eşnâs...*, C: XI, s. 472.

ve Türkleri satın alarak Bağdat' a yolladığını, Horasan Valisi Abdullah Tahir'in haraç olarak Oğuzlardan iki bin esiri Bağdat' a yolladığını, Me'mun' un Mu'tasım' a Türkleri toplamasını ve Ülkede çıkan isyanların bastırılmasında Türkleri kullanmasını emretmiştir.¹¹⁹ Eşnâs Et-Türkî, Nuaym b. Hazim'in kölesidir.¹²⁰ Bu bilgiler ışığında Eşnâs et-Türkî' nin halife Me'mun döneminde İslam devleti hizmetine girdiği kuvvetle muhtemeldir.

Halife Me'mun hilafet döneminin H.198-218/M.813-833 ilk zamanlarında Merv şehrinde kaldığı için Bağdat' ta bulunan halk ve devlet adamları İbrahim b. Mehdi' ye biat etmişti. Abbasi devletinde bu dönemde H.202-203/M.817/818 yılında haricilerden Mehdi b. Ulvan el Haruri isyan edip bazı toprakları ele geçirince İbrahim b. Mehdi bu isyanı bastırması için Mu'tasım' ı görevlendirdi. Mu'tasım, el Haruri ile yaptığı savaşta Eşnâs et-Türkî isimli komutanı Mu'tasım' ın hayatını kurtarmıştır.¹²¹

Halife Me'mun H.215/M.830 yılında Bizans üzerine sefer düzenlediği sırada ordusunda bulunan komutanları Uceyf b. Anbese, Ca'fer el-Hayyât ve Eşnâs et-Türkî' ye bazı kalelerin fethedilmesi emrini vermişti. Eşnâs et-Türkî kendine ait askeri birliğin komutanı olarak şimdiki Nevşehir' i Sündüs kalesini fethetmiştir.¹²²

Abbasi Devleti Babek sorunu ile uğraştığı sırada Bizans hükümdarı Theophilos' in Zibatra (Azepetra) kalesini ve Malatya' yı yağmalayarak halkı öldürüp halktan esir alması ve halkın Mutasım' dan yardım istemesi üzerine Halife Mu'tasım, yaptığı araştırma neticesinde Bizans memleketlerinden olan Amorion' un (Ammûriye)¹²³ Hristiyanlığın merkezi olduğunu, İstanbul' dan daha kutsal olduğunu, fethedilmesi zor ve sağlam bir kale olduğunu öğrendi. Bizans İmparatoru Theophilos' un Zibatra saldırısının öcünü almak için hemen hazırlıklara başlayan Mu'tasım büyük hazırlık yaparak bir ordu kurdu.¹²⁴

119 Pamukçu, a.g.e, s. 131, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 108.

120 M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 43.

121 H.D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 109. ; F.Güzel, "Abbasi Dönemi...",s. 1296, ; Pamukçu, s. 129, Esir, a.g.e, C: VI, s. 297.

122 Esir, a.g.e, C: VI, s. 361, ; H.D. Yıldız, Doğuştan Günümüze...,C. III, s. 186, ; F.Güzel, "Abbasi Dönemi...", s. 1296, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 110. ; Pamukçu, a.g.e, s. 132, ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 43, ; Apak, a.g.e, s. 194.

123 " Hergan Kale" de denilen Ammûriye, İçbatı Anadolu'da İstanbul'dan Çukurova'ya giden eski Bizans askerî yolu üzerinde bugün harabeleri bulunan eski bir şehir ve kaledir. Geniş bilgi için Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: 3, İstanbul 1991, s. 79.

124 Tıktaka, a.g.e, s. 170.

Kurduğu ordunun öncü birliğinin başına Eşnâs et-Türkî' yi getirdi. Ordusunda İnak' ı sağ tarafta, Ca'fer b. Dînâr b. Abdullah el-Hayyât' ı sol tarafta Uceyf b. Anbese'yi ise merkezde görevlendiren Mu'tasım, Eşnâs'ı Tarsus tarafından göndererek Safsaf' ta kendisini beklemesini emretti. 21 Haziran' da yola çıkan Eşnâs yoldayken kendisine Mu'tasım tarafından gelen mektupta, Bizans kralının yakınında olduğunu ve kendisini beklemesini emretti. Eşnâs aldığı emir üzerine beklerken ikinci bir mektup yollayan Mu'tasım, Eşnâs' tan Bizans kralının durumunu öğrenmesini istedi. Bunun üzerine Eşnâs Bizans kralının adamlarından ve halktan yakalanan esirlerden Kralın durumunu sordu. Esirler kralın yaklaşık olarak bir aydır saldırmak için Mu'tasım' ın öncü kuvvetlerini beklediği bilgisini öğrenerek Mu'tasım ile paylaştı. Bu durum üzerine Mu'tasım, Eşnâs'a ilerlemesini emrederek kendisi de arkasından onu takip etti. Aldığı emir üzerine yoluna devam eden Eşnâs Tokat yakınlarında Kozova' da Bizans kuvvetlerini mağlup etti.¹²⁵ Daha sonra Eşnâs' ın Ankara' yı fethettikten sonra Ankara yakınlarında karargah kuran Mu'tasım burada birleştiği komutanlarından ordunun sağ tarafına Afşin'i, sol tarafına Eşnâs'ı görevlendirmiştir. bir haftalık yolculuk sonunda Amorion önüne gelen Abbasi ordusu H.223/M.838 yılında Amorion' u fethetmiştir. İlk saldırıyı gerçekleştiren Eşnâs' ın başarısız olması ve ikinci gün Afşin' in başarılı olması halife Mu'tasım' dan övgüler almasına sebep olmuştur. Bu durum üzerine öfkelenen Eşnâs kendi komutanlarını toplayarak onlara hakarete bulunmuştur. Amorion' un fethedilmesinden sonra elde edilen ganimetlerin paylaşımında Afşin, Eşnâs, İnak ve Cafer el Hayyat görev almıştır.¹²⁶ Amorion zaferi Bizans' a karşı kazanılan son büyük zaferdir.

Amorion seferi dönüşünde Türk komutanların başarısını hazmedemeyen ve Abbas b. Memun' u halife yapmak isteyen Uceyf b. Anbese, Amr b. Fergani, Haris b. Semerkandi, Ahmed b. Halil; halife Mu'tasım, komutanları Afşin ve Eşnâs' ı etkisiz hale getirmek için yaptıkları plan duyulunca Ahmed b. Halid Mu'tasım' ın emriyle Eşnâs tarafından cezalandırılmıştır.¹²⁷

125 H.D.Yıldız, *Eşnâs...*, C: XI, s. 472.

126 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 419-422, ; H.D.Yıldız, *Doğuştan Günümüze...*, C. III, s. 211, ; F.Güzel, "*Abbasi Dönemi...*",s. 1297, ; Pamukçu, a.g.e, s. 137-138, ; H.D.Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 186- 189, ; Apak, a.g.e, s. 237.

127 Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hûlefa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C:2, 2. bs, y.y. 1985, s. 202, ; Esîr, a.g.e, C: VI, s. 428-429, ; F.Güzel, "*Abbasi Dönemi...*",s. 1297, ; Pamukçu, a.g.e, s. 139-141, H.D.Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 187, ; Apak, a.g.e, s. 215

Mu'tasım sarayında H.224/M.839 yılında Eşnâs' ın kızı Etrace ile Afşin' in oğlunun düğün merasimini yapmıştır. Bu düğüne tüm Sâmerâ halkı katıldı. Başkumandan olan Afşin, Halife Mu'tasım ve komutanları ziyafete çağırıp onları zehirleyerek ortadan kaldırma düşüncesinin adamı tarafından halifeye bildirilmesi sonucu tutuklanarak ölüme mahkûm edilmiştir. Afşin' in yerine dünürü olan Eşnâs et-Türkî başkomutanlığa getirilmiştir. Eşnâs et-Türkî' nin 841 yılında hacca giderken halk tarafından saygıyla karşılanması, halkın ona dualar ettiği, yol üzerinde uğradığı şehirlerin idaresinin ona verilmesi, adının hutbelerde halifeden sonra zikredilmesi ve Arapların önemli komutanlarından Cafer b. Dinar' ın hapse atılarak ceza verilmesi işini halife Eşnâs et-Türkî' ye vermesi Abbasi İmparatorluğundaki Türk etkisinin değişmediğinin bir göstergesidir.

Halife Mu'tasım emrindeki askerlerinin kendisine eylem ihtimaline karşılık kendine sığınmak için bir yer arıyordu. Bunun için El Katûl (su kanalı) denilen bir yere geldi. Burada Harun Er Reşit' in önceden yaptırdığı sarayında kaldı ve buraya başka bir saray yaparak daha sonra bu sarayı Eşnâs et-Türkî' ye vermiştir.¹²⁸ H.226/M.841 yılında Mu'tasım vefat edince yerine oğlu Vasık H.227-232/M.842-847 geçmiştir. Bu dönemde de Türklerin Abbasi Devleti içinde nüfuzlarının ve sayılarının arttığı görülmektedir. Mu'tasım döneminde devletin içindeki gücün kaynağı olan orduyu ele geçiren Türkler idari alanda da görevlendirilmişlerdir. Halife Vasık ilme daha çok önem verdiği için devlet yönetimine gereken önemi vermeyip vezir ve Türk komutanların etkisi çok artmıştır. Hatta ülkenin yönetimi için doğu kısmını İtah' a (İnak et Türkî), batı kısmını da Eşnâs et-Türkî' ye vermiştir.¹²⁹ Sarayda halifeden sonra gelen makam olan Hacıplık makamına getirilen ilk Türk komutan Eşnâs et-Türkî' dir.¹³⁰ Daha sonra halife Vasık, döneminde Eşnâs et-Türkî' ye ilk kez kayışı ve kemeri mücevherle süslü bir kılıç ve taç giydirerek onu sultan ilan edip yönetimi ona vermiştir.¹³¹ Eşnâs et-Türkî sultan unvanını ilk kez kullanan Türk komutandır. Mu'tasım döneminde H.2197M.834 yılında Mısır ve Şam bölgesi, H.225/M.840' ta

128 Belâzurî, a.g.e, s. 337, ; Kök, a.g.m.,s. 30.

129 Apak, a.g.e, s. 246.

130 Pamukçu, a.g.e, s. 143.

131 Celaleddin Suyuti, **Halifeler Tarihi**, (Çev. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, 2. Bs., İstanbul 2015, s. 351. ; Bahriye Üçok, **İslam Tarihi Emeviler- Abbasiler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, y.y, 1968, s. 102, ; H. K.Topuz, a.g.m, s. 96. ; Cevdet, a.g.e, s. 206, ; F.Güzel, “*Abbasi Dönemi...*”, s. 1299-1300, ; Pamukçu, a.g.e, s. 129, ; Esir, a.g.e, C: VII, s. 16, ; Carl Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (Çev. Neşet Çağatay), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 108, ; Mahmut Karapınar, “*Türklerin İslamiyeti Kabulü*”, (Ed. Hasan Celal Güzel v.d), **Türkler Ansiklopedisi**, C: IV, Ankara 2002, s. 631.

Suriye ve El Cezir valiliğine atanan ilk Türk komutan olan Eşnâs et-Türkî Mısır' ı vekilleri aracılığıyla on bir yıl yönetmiştir.¹³²

Sâmerrâ şehrinin kurulmasında görevli heyetin başında bulunan Eşnâs et-Türkî' ye şehrin en batısındaki Kerh (Kerh-Feyrûz) bölgesi verilmiştir. Mu'tasım Türk komutanlara Semarra' daki bölgelerine dükkanlar ve hamamlar yapmalarını emrederek buraların gelirleri halife ve komutanlar arasında paylaştırılmıştır. Eşnâs et-Türkî öldükten sonra bu dükkan ve hamam gelirleri halife tarafından Eşnâs et-Türkî' nin çocuklarına verilmiştir.¹³³

Halifelerden Me'mun, Mu'tasım ve Vasık döneminde askeri ve idari hizmetlerde bulunan Eşnâs et-Türkî H.230/M.845 yılında vefat etmiştir.

4.7.Sa'îd b. Sâcûr

Abbasi Devleti hizmetine ne zaman girdiği bilinmeyen, menşei hakkında mevcut kaynaklarda çok az bilgi bulunan ancak Türk olduğu bilinen komutan Sa'îd b. Sâcûr' u, halife Me'mun' un Merv şehrinden Bağdat' a geldiğinde orduda sayıları artan Türkler arasında olduğunu ve bazı isyanların bastırılmasında bu komutana görev verildiğini görmekteyiz.¹³⁴

Humeyd b. Abdülhamit' in Hasan b. Sehl adına Kasr-ı ibn Hubeyre' de valilik yaptığı sırada Humeyd' in yanında Sa'îd b. Sâcûr ve başka komutanlar bulunuyordu. Sa'îd b. Sâcûr ve beraberindeki komutanlar İbrahim b. Mehdi' ye mektup yollayarak Kasr-ı ibn Hubeyre' yi kendisi için fethedeceklerini bildirmeleri üzerine aynı şekilde Humeyd' in de komutanlar aleyhine mektup yazması sonucu taraflar arasındaki sürtüşmeden Humeyd zararlı çıkmıştır. Daha sonra çevresindeki huzursuzluklara son veren İbrahim b. Mehdi komutanı Sa'îd b.Sâcûr önderliğinde Kûfe' yi ele geçirmiştir.¹³⁵ Hîre ve Sevâd'a hâkim olup; Medâin' de karargâh kuran İbrahim b.

132 M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 182, ; Mehmet Emin Şen, "Abbasi Döneminde İdari ve Mali Alanda Türkler", **İstem Dergisi**, S: 13, y.y. 2009, s. 243/248, ; Yazıcı, a.g.e, s. 25.

133 F.Güzel, "Abbasi Dönemi...",s. 1299.

134Abdülkerim Özyayın v.d., **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 12.

135 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 297-298.

Mehdi' nin komutanları Sa'îd b. Sâcûr ile İsa b. Muhammed ve Me'mun' un Irak Valisi Hasan b. sehl ile H202/M818 yılında, Vasıt yakınlarında yaptıkları savaşta yenilmişlerdir.¹³⁶

4.8.Haydar b. Kavus el Afşin

Haydar b. Kavus El Afşin' in asıl adı Hayzar' dır. Kaynaklarda ismin Arapçalaştırılmış şekli Haydar olarak geçmektedir.¹³⁷ Orta dönem Farsçasından geçen Pişî kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olan Afşin ise Maverâünnehir' deki Uşrusana¹³⁸ hükümdarlarına verilen bir lakaptır.¹³⁹ Genel olarak kaynaklarda bu komutan Afşin olarak geçmektedir. Uşrusana bölgesinde Afşin' in mensubu olduğu ailenin ne zaman yönetime geçtiği bilinmemektedir. Ancak bu ailenin bilinen eski üyesinin Afşin' in dedesinin babası olan Kara Buğra' nın H.118/M.736 yılında Türgiş kağanı Su-lu kağanın yanında savaşa katılmıştır. Afşin' in dedesi olan Han Hara ise H.178/M.794-795 yılında dönemin Horasan valisi olan Yahya el-Bermeki ile mücadele etmiştir.¹⁴⁰

VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Uşrusana Bölgesinde Afşin' in babası Kavus' un hakimiyeti devam etmekteydi. Maverâünnehir bölgesinde devam eden isyanlar üzerine tek başına yönetimi ele alan halife Me'mun Horasan' da iken bu bölgede bulunan Fergana ve Uşrusana üzerine kendi kuvvetlerini yolladı. Bu durum üzerine Uşrusana hakimi Kavus halife Me'mun' un veziri olan Fazl b. Sehl' e vergi vermek şartıyla barış istediğini mektupla bildirdi. Vezir Fazl b. Sehl' in barışı kabul edip halife Me'mun' un Bağdat' a dönmesi sonucu Kavus anlaşmayı bozarak vergisini ödememeye başladı. Uşrusana devletinin yöneticisi Kavus' un diğer oğlu Fazl devlet

136 İbrahim Sarıçam, “İbrâhim b. Mehdî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XXI, İstanbul 2000, s. 320.

137 Faruk Sümer, “*Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin*”, **Belleten Dergisi**, C: LI, S: 200, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 652.

138 Bölge hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Barthold, a.g.e, s. 180.

139 Hakkı Dursun Yıldız, “*AFŞİN, Haydar b. Kâvûs*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul 1988, s. 441.

140 Pamukçu, a.g.e, s. 101-102, ; Hakkı Dursun Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları El Afşin Haydar B. Kavus*”, **Makaleler 1**, (yay. haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman), Berikan Yayınevi, Antalya 2007, s.408. ; Ali Boz, “*Abbasiler Döneminde Türkler Ve Afşin (Haydar Bin Kâvus) 'In Hayatı*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s. 18-19.

kademesindeki yüksek bir memurun kızıyla evlenmişti. Kavus' un dünürünün Afşin'i kötölemesi ve sürekli Fazl' ı över nitelikte konuşması olayı Afşin' in bu memuru öldürmesiyle sonuçlanmıştı. Bu olay üzerine babasından çekinen Afşin Huttel hakiminin yanına kaçmıştır.¹⁴¹

Babası Kavus ile arayı düzeltmeye çalıştığı sırada Afşin İslamiyet'i kabul edip; H.206/M.821 yılında Bağdat' a giderek Me'mun' un hizmetine giren Afşin, kendi yardımıyla Uşrusana ' yı feth edebileceğini bildirmesi üzerine Me'mun, Afşin' in rehberliğinde Ahmed b. Ebi Halid komutasındaki bir orduyu Uşrusana' ya yolladı. Kavus' un ve oğlu Fazl' ın teslim olmasıyla sonuçlanan olayda Me' mun güven ve itimadını sağlayıp Müslüman olan Kavus' u tekrar Uşrusana' nın yönetimine verdi. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Haydar b. Kavus el Afşin geçmiştir.¹⁴²

Afşin Uşrusana melikliği sırasında Semerkand ve Şaş şehirleri arasında kalan ve Dizek şehrine 10-12 km uzaklıkta bulunan Maveräünnehir' in en büyük ve en meşhur ribatı olan Hudayser adında bir ribat yaptırıp, yine hoş vakit geçirmek ve dinlenmek için Minek (Mink) denilen yerde Afşin el Ekber adıyla bir kale yaptırmıştır.¹⁴³

Halife Me'mun' un H.215/M.830 yılında Bizans seferinden Dimaşk' a döndüğünde Mısır' ın Berka, el Beşarud, el-Biyame ve el Huf şehirlerinde çıkan isyanları bastırması için Mu'tasım' ın emriyle kardeşi Mısır valisi Ebu İshak' a Afşin' i görevlendirmesini emretmiştir. Afşin, Me'mun' un öncü kuvvetler komutanı olarak isyanları bastırmıştır. Afşin' in bu başarısı Abbasiler Devletinde itibarını artırmıştır. Me'mun' un Bizans'a karşı yapmış olduğu ilk üç sefere katılamayan Afşin H.218/M.833 yılında düzenlenen dördüncü sefere katılmıştır. Me'mun' un Bedendun' da (bugünkü Pozantı) ölmesi üzerine Mu'tasım halife olarak seçilmesinde Türk komutanların yanında Afşin' in de etkisi olmuştur.¹⁴⁴

İslamiyet'ten önce Mazdek' in İran' da ortaya attığı sapık fikirlerin İslamiyet'in doğuşundan sonra ortaya çıktığı Hürremiye partisi İslam taraftarı olduğunu

141 Belâzurî, a.g.e, s. 493, ; Barthold, a.g.e, s. 227, ; H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 408-409, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 137, ; Pamukçu, a.g.e, s. 102-103. ; Boz, a.g.e, s. 20.

142 Belâzurî, a.g.e, s. 493, ; Barthold, a.g.e, s. 227-228, ; H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 409-410, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 138.

143 Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, S: 173, 2.bs, Ankara 2001, s. 240-241, ; Barthold, a.g.e, s. 181/183, ; F.Sümer, "Abbasiler Tarihinde...", s. 653.

144 H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 415, ; Pamukçu, a.g.e, s. 106.

söylemesine rağmen İslamiyet'in haram dediğini helal olarak nitelendiriyor kadın ve mülkiyette ortaklığı savunuyordu.¹⁴⁵ Tenasula inanan Hürremiyelerin devamı niteliğinde olan Bâbek' e müritleri peygamber olarak inanıyorlardı. Namaz kılmayan, oruç tutmayan, içki ve zorlama olmaksızın cinsel ilişkiyi mubah gören bu parti mensupları İran' da Arap – İslam kültürünün yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. İslam ordusunun Bizans ve Ermenistan ile yaptığı savaşlarda Bizans ve Ermenistan ile iş birliği yaparak devleti çökertip yönetimi ele almayı amaçlamışlardır.¹⁴⁶ Sürekli Abbasi devletinin zayıf zamanlarını kollayan Bâbek; Emin ve Me'mun' un iktidar mücadelesini fırsat bilerek Azerbaycan' ın El Bazz şehrini kendine merkez yapıp isyan etmiştir. Tehlikeli bir hal alan bu isyanı bastırmak için Mu'tasım H.22/M.835 yılında Afşin'i görevlendirerek onu el Cibal ve Azerbaycan bölgelerine vali olarak atamıştır.¹⁴⁷ Bâbek isyanını bastırmak için Afşin merkezle irtibatı koparmamak amacıyla posta teşkilatını kuvvetlendirerek erzakların taşındığı yolun güvenliğini sağlamak için Berzand¹⁴⁸ ve Bağdat arasına kaleler kurarak buralara askerler yerleştirmiştir. Bâbek ile mücadele için oluşturduğu gizli çete oluşturan Afşin Bâbek hakkında bilgi toplamıştır. ¹⁴⁹ Mu'tasım' ın diğer Türk komutanı Boğa El-Kebir Et-Türkî ile Afşin' e zahire, para ve yardımcı kuvvetler yolladığı bilgisine ulaşarak Boğa El-Kebir Et-Türkî' e suikast düzenleyen Bâbek, Afşin' in taarruzunun karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁰

H.220/M.835 yılı baharında Bâbek' e karşı Boğa El-Kebir Et-Türkî ile taarruza geçen Afşin Boğa'nın habersiz el Bazz' a hareket etmesi sonucu Bâbek' in saldırısına uğrayıp mağlup olmasına sebep oldu. Yardım isteyen Boğa' ya Afşin kardeşi Fazl' ı takviye olarak gönderdi. Bu mağlubiyetten sonra H.221/M.836 yılında Afşin emrindeki orduyu Boğa' ya ve kendisine paylaştırdı. İki koldan el Bazz' a saldırıya geçti. Afşin gerçekleştirdiği saldırıda birçok ganimet ve esir elde etti. Bu esirler arasında Bâbek' in karısı da bulunmaktaydı. Boğa ise hava muhalefeti, Afşin

145 Hakkı Dursun Yıldız; “Bâbek”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 376-377.

146 H.D.Yıldız, “Bâbek”, s.376-377. ; Boz, a.g.e, s. 26-27.

147 Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin Köle Olup Olmadığı Meselesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 18, y.y. 2005, s. 224-225.

148 Berzand' ın harap halde olduğu Afşin' in burayı şehir olarak inşa edip yerleştiği ve Bâbek' in şehri El Bazz' a 6-6.5 km uzaklıkta olduğu belirtilmektedir. Bkz. İbnHurdazbih, **Yollar Ve Ülkeler Kitabı**, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul 2008, s. 104, ; Bu kaynakta Berzand bir köy olarak belirtilmektedir. Bkz. Belâzurî, a.g.e, s. 376.

149 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 390.

150 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 391, ; H.D.Yıldız, “Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...”, s. 416-417, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 198, ; Pamukçu, a.g.e, s. 110-111, ; F. Sümer, “Abbasiler Tarihinde...”, s. 656, ; Kesîr, a.g.e, C: X, s. 476.

ile haberleşememesi ve arazi yapısı yüzünden Bâbek tarafından bozguna uğradı. Ağır kayıplar veren Boğa, Afşin' in emri ile Meraga' ya döndü. Aynı yıl ilkbaharda Mu'tasım' ın İnâk ve Cafer b. Dinar ile yiyecek ve para alan Afşin Kelanruz' a gelerek burada karargâh kurdu. Afşin' in yardım aldığını duyan Bâbek Bizans imparatoru Theophilos' a mektup yazarak Abbasi Devletine karşı sefer yapmasını istemiştir.¹⁵¹

Beraberinde beş bin süvari ve iki bin kişiyle Afşin Derved' e geldi. Burada da büyük hendek kazdırarak sur yaptırdı. Mancınıklarla birlikte El Bazz' a doğru yola çıktı. Bunu Bâbek ve arkadaşları yüksek tepeye çıkararak izlediler. Karşı hazırlıkta bulunan Bâbek şehir etrafına hendek kazılması talimatını vererek El Bazz' ın üzerine büyük taş tekerlek koydu. Adamı Azin' i şehrin hâkim tepesine yerleştirerek kendilerini korumasını istedi.¹⁵²

H.222/M.837 yılı başında el Bazz' ı muhasara eden Afşin şehri kısımlara ayırarak bu kısım başına güvendiği komutanları geçirdi. Bu kısımların birinde Buharalı birliklerin komutanı Buharhudat bulunuyordu. Ordusunun da isteğiyle Afşin toplu saldırıya geçti. El Bazz' ın arka tarafında bulunan Bâbek' in adamı Azin üzerine Beşir et Türkî komutasındaki birliği yollayarak onu mağlup ettirdi. Bunun üzerine sonunun geldiğini anlayan Bâbek bağışlanma talebinde bulundu. Af fermanının halifenin imzalaması şartını koştı. Bu sırada Beşir et Türkî' nin şehre girdiği haberi üzerine tüm ordu şehre girerek sarayları yıkıp şehri tahrip ettiler. El Bazz şehri 26 Ağustos 837 yılında feth edilmiştir.¹⁵³

Bâbek' in firarı üzerine Afşin, onu bulmak için beş yüz kişilik birlik görevlendirmiş ve Ermeniye beylerine mektup yollayarak mektupta Bâbek' i yakalayanlara büyük mükâfatlar vereceğini bildirmiştir. Kendisini bulmak için görevlendirilen birliklerin elinden kaçan Bâbek Sahl b. Sunbat isimli Ermeni beyi tarafından yakalanmıştır.¹⁵⁴ Daha sonra Bâbek' in kolları ve bacakları kesilerek idam edilmiştir.¹⁵⁵ Bâbek' in yakalandığı öğrenen Halife Mu'tasım uzun bir mektup yazarak Afşin' i kutlamıştır.

151 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 397-402/417, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 200, ; H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 418-419.

152 Dineverî, a.g.e, s. 460.

153 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 403-409, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s.201, ; H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 419-420, ; Pamukçu, a.g.e, s. 112.

154 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 412-414, ; Pamukçu, a.g.e, s. 113. ; Boz, a.g.e, s. 40.

155 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 416, ; Mesudî, a.g.e, s. 231, ; Taberî, a.g.e, C: IV, s. 518, ; Kesîr, a.g.e, C: X, s. 480, ; Dineverî, a.g.e, s. 461.

Afşin 3 Ocak 838’ de büyük bir karşılamayla Sâmerâ’ ya girmiş bu başarısı üzerine devrin şairleri tarafından Afşin hakkında kasideler yazılmıştır. Mu’tasım, Afşin’ e tac, hilat ve para vererek onu Sind valiliğine tayin etmiştir.¹⁵⁶ Arap Şairi Ebu Temmam Et-Tai Afşin hakkında; Afşin’ in kendi kudretinin farkında olduğunu, savaştan çekinmediğini, kahramanca savaştığını, Babek’e karşı kazandığı savaşın önemini, Babek’ in ölümüyle İslam devletine yaptığı katkıyı anlatan şiirler yazmıştır.¹⁵⁷ Afşin’ in yazılan kasidelerinin bir kaçı da ve Hüseyin Ez-Zahhak tarafından yazılmıştır.¹⁵⁸

Yeni kurulan Sâmerâ şehri Türk komutanlar arasında paylaştırılmış şehrin doğusunda bulunan Matira Afşin’ e verilerek burada saray, kışla ve sosyal tesisler yaptırılmıştır.¹⁵⁹ Bağdat’ ta Türk birlikleri ve yerli halk arasındaki anlaşmazlık sebebiyle Mu’tasım hilafet merkezini Bağdat’ tan Sâmerâ’ ya taşımıştır.

Halife Mu’tasım, Bizans İmparatoru Theophilos’ un Zibatra (Doğanşehir) saldırısının öcünü almak için İstanbul’ dan daha kutsal ve Hristiyanlığın merkezi olan Amorion’ a sefer düzenlemek için hemen hazırlık yaparak bir ordu kurdu.¹⁶⁰

Mu’tasım bu ordu ile H.223/M.838 yılının ilkbaharında Amorion üzerine sefere çıktı. Mu’tasım orduyu ikiye ayırarak kendi emrindeki orduyla Tarsus-Gülek istikametinden; Afşin emrindeki orduyu ise Suruç ve Malatya üzerinden Ankara’ ya doğru harekete geçirdi. Bunu haber alan Theophilos da Eskişehir’ e gelerek daha sonra Kızılırmak kenarına karargâh kurdu. Afşin’ in doğudan ilerlediğini öğrenen Theophilos ordusunu ikiye bölerek bir kısmını Kızılırmak kenarında bulunan ordugâha bırakmış bir kısmını da yanına alarak Afşin’ in bulunduğu Turhal’ a doğru hareket edip burada karargâh kurmuştur. 838 yılının Temmuz ayı başlarında Dazimon (Turhal’ın kuzeydoğusunda bulunan yer) burada yapılan savaşta Afşin Theophilos’ u mağlup etmiştir. Daha sonra Ankara’ ya hareket eden Afşin, Mu’tasım ve Eşnâs ile Ankara’ da birleşmişlerdir. Abbasi ordunun sağ tarafının komutası Afşin’ e, sol tarafının komutası Eşnâs’ a, merkez komuta ise halife Mu’tasım emrinde kalmıştır. Ordu yedi günlük yürüyüşten sonra Amorion önüne gelerek şehri

156 Kesîr, a.g.e, C: X, s. 481, ; H.D.Yıldız, “*Abbâsiler Devrinde Türk Kumandanları...*”, s. 421-422, ;Esîr, a.g.e, C: VI, s. 417, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 201-202,

157 Sait Uylaş, “ *Ebû Temmâm’ın Şiirlerinde Bir Türk Komutan Afşin*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 28, Erzurum 2005, s. 91-101.

158 Z.Kitapçı, Orta Doğu’ da..., s. 12-13.

159 F. Sümer, “*Abbâsiler Tarihinde...*”, s. 654.

160 Tıktaka, a.g.e, s. 170, ; Esîr, a.g.e, C: VI, s. 418, ; Pamukçu, a.g.e, s. 114.

muhasara altına almıştır.¹⁶¹ 1 Ağustos 838 tarihinde başlayan muhasara on iki gün devam ederek şehir ele geçirilmiştir.¹⁶²

Amorion seferi dönüşünde Türk komutanların başarısını hazmedemeyen ve Abbas b. Memun' u halife yapmak isteyen Uceyf b. Anbese, Amr b. Fergani, Haris b. Semerkandi, Ahmed b. Halil; halife Mu'tasım, komutanları Afşin ve Eşnâs' ı etkisiz hale getirmek için yaptıkları plan duyulunca Abbas b. Memun zincire vurularak Afşin' e teslim edildi. Daha sonra aç bırakılarak hapishanede öldürüldü.¹⁶³ Amorion seferinden sonra halifenin gözünde ve devlet kademesinde itibarını artıran Afşin kazandığı başarılar ile bu zamana kadar devlet yönetiminde Arap ileri gelenleri onu kıskanarak, ona kin duymaya başlamışlardır. Afşin' e kinlenenler onun itibarını düşürmek için en küçük fırsatları bile değerlendirerek onun aleyhine davranmışlardır.

Afşin' in Bâbek ile savaşırken ele geçirdiği ganimetleri ve kendisine gelen hediyeleri Uşrusana' ya gönderiyordu. Bu malzemeleri götürenler Horasan' dan geçiyordu. Bunu fark eden Horasan valisi Abdullah b. Tahir savaşta elde edilen ganimetlerin Uşrusana' ya gönderildiğini Mu'tasım' a ilettili. Bu durum karşısında halife Abdullah b. Tahir' e gönderilen paraların kendisine bildirilmesini istedi ve Tahir Afşin' in adamlarından paraları alarak Sâmerâ' ya gönderdi. Bu olay ile başlayan düşmanlık Afşin' in Horasan' ı ele geçirmek için çabaladığını gören Abdullah b. Tahir de Mazyar b. Karin isyanında Afşin' in eli olduğuna dair halifeye bilgi vermiştir. Ayrıca Abdullah b. Tahir orduda bulunan Eşnas, Boğa El-Kebir Et-Türkî ve İnâk gibi komutanları şikâyet ettiği ve iftira attığı Afşin' e karşı doldurarak onların desteğini almıştır. Afşin' in Azerbaycan' a vekil bıraktığı akrabası Mengüçur' un isyan etmesi rakipleri tarafından halifeye karşı istismar edilmiştir.¹⁶⁴

Yaşanan bu olaylar üzerine arkasından aleyhine isler yapıldığının ve halife Mu'tasım' ın davranışının değiştiğini fark eden Afşin, kurtulmak için Hazar Ülkesine kaçmayı düşünmüş ancak kendisi için tehlikeli gördüğü için kaçmamıştır. Bu planını gerçekleştiremeyince Halife ve komutanları ziyafete davet ederek hepsini zehirlemeyi, halife gelmezse komutanları zehirleyerek kolayca Uşrusana' ya kaçmayı

¹⁶¹ Kesîr, a.g.e, C: X, s. 482-483.

¹⁶² H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 186-189, ; H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 422-426, ; F. Sümer, "Abbasiler Tarihinde...", s. 658.

¹⁶³ Kesîr, a.g.e, C: X, s. 486-487, ; Esîr, a.g.e, C: VI, s. 428-429, ; F.Güzel, "Abbasi Dönemi...",s. 1297, ; Pamukçu, a.g.e, s. 139-141, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 187, ; Apak, a.g.e, s. 215, ; Boz, a.g.e, s. 52-53.

¹⁶⁴ F.Sümer, "Abbasiler Tarihinde...", s. 660-664, ; Pamukçu, a.g.e, s. 118-119, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 141-143, ; H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 426-429.

planlamıştı ancak bu planı da hayata geçiremedi. Bu planların Afşin' in adamı Vacin el Eşrasuni tarafından halifeye söylenmesi Afşin' in yakalanarak hapishaneye atılmasına sebep olmuştur.¹⁶⁵

Afşin' i yargılamak için kurulan mahkeme heyetini; Vezir Muhammed, baş kadı Ahmed ve Horasan Valisi Abdullah ın akrabası olan Bağdat Valisi İshak oluşturmuyordu. Şahit olarak ise el Mubez, Mazyar b. Karin Sogd Meliklerinden el Merzuban ve Sogdlu iki kişi bulunuyordu.¹⁶⁶

Mahkemede tanıklardan Sogdlu iki kişi puthaneyi cami yaptıkları için Afşin' in kendilerini dövdüğünü beyan etmeleri üzerine Afşin de Sogd Melikleri ile yaptığı anlaşmayı bozdukları için bu cezayı verdiğini bildirmiştir. Mahkeme salonunda yanında bulunan kitap sorulduğunda, atalarından miras kalan içerisinde İran Edebiyatı ve Mecusi Dinine ait bilgiler bulunan bir kitap olduğunu ve kitabın yanında olmasının kendinin dinden çıkmayacağını belirtmiştir. Mahkeme heyetinin güvenmediği el Mubez Afşin' in sünnetsiz olduğunu, boğulmuş hayvan eti yediğini kendisini de böyle hareket etmeye teşvik ettiğini ve hala eski dinine sadık kaldığını beyan etmesi üzerine Afşin de mahkeme heyetine güvenmedikleri kişinin şahitliğini kabul etmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Şahit el Merzuban b. Türkeş halkın Afşin' e yazdıkları mektuplarda “kulu filan oğlu filandan ilahların ilahına” tabirleri kullandıklarını bildirmiştir. Afşin bunu kabul ederek halkın babasına ve dedesine Müslüman olmasından önce kendisine böyle hitap ettiklerini ve buna karşı çıktığında kendisine itaat etmemelerinden korktuğu için sessiz kaldığını beyan etmiştir. Afşin' e ve Mazyar b. Karin' e mektuplaştıkları konusu sorulduğunda Mazyar kardeşinin ve Afşin' in kardeşinin mektuplaştığını belirtti Afşin ise Mazyar ile mektuplaşmadığını beyan etmiştir. Bundan sonra Ahmed b. Ebi Dua'd' ın birkaç sorusuna da cevap veren Afşin' in tutukluluk halinin devamına karar verilmiştir.¹⁶⁷ Ayrıca Mazyar b. Karin Mahkemede Afşin ile putperest ve Mecusilik konusunda aynı dinin mensubu olduklarını itiraf ederek Halife Mu'tasım' a serbest kalması halinde çok para vereceğini vaat ettiyse de bu onu ölümden kurtaramadı.¹⁶⁸

165 F.Sümer, “*Abbasiler Tarihinde...*”, s. 660, ; H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...*”, s. 429, ; H.D.Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 143.

166 H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...*”, s. 430, ; H.D.Yıldız, *İslamiyet...*, s. 144.

167 H.D.Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 145-146, ; H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...*”, s. 430-432.

168 Mesudî, a.g.e, s. 233.

Afşin' in mahkemesinin 840 yılı sonuna doğru olduğu ve bir yıl kadar hapisanede kaldığı belirtilmektedir. Mu'tasım hapisaneye Afşin' e oğlu Vasık ile meyve yolladığı buna karşılık Afşin' in halifeye söyleyeceklerinin olduğunu bildirmesi üzerine Mu'tasım Hamdun b. İsmail' i görevlendirdi. Afşin, Hamdun b. İsmail' e halifeye iletmesi için; kendisine iyilik ettiğini, kendisini adamları arasında üstün tuttuğunu, hakkındaki ithamları araştırmadan kabul ettiğini, bunları yapabileceğinin nasıl düşündüğünü, harbi bilen birisi olarak düşmanla karşılaşan komutanın harp etmeyin demesinin mümkün olmayacağını, Mengüçür' ü isyana teşvik etmediğini ve ona karşı gönderilen komutana savaşmaması telkininde bulunmadığını ve kendisinin kulu olup sayesinde bu hale geldiğini söylemiştir.¹⁶⁹

Afşin' e kaldığı hapisanede ekmek ve sudan başka hiçbir şey verilmiyordu. Mayıs – Haziran 841 tarihinde Afşin vefat etmiştir. Afşin' in öldüğünde evinde yapılan aramada Mecusi dinine ait Zeraveye¹⁷⁰ isimli kitap, başka Mecusi dinine ait kitaplar ve putlar bulunduğu, Müslüman olmadığı kanaatiyle Bab el-Amme' de çarmlıha gerilip yakılarak küllerinin Dicle' ye atıldığı belirtilmiştir.¹⁷¹

4.9.Beşîr Et Türkî

Beşîr Et Türkî' nin adına Mu'tasım zamanında rastlamaktayız. Bu komutanın kökeninin nereden olduğu, ne zaman Abbasi Devleti hizmetine girdiği bilinmemekte ancak Haydar b. Kavus el Afşin' in emrindeki komutanlardan olduğu bilinmektedir. Mevcut kaynaklarda Mu'tasım döneminde Abbasi Devletinin büyük sorunlarından olan Bâbek isyanının bastırılması sırasında Haydar b. Kavus el Afşin' in emriyle Beşîr Et Türkî, Bâbek' in şehri El Bazz' ın karşı tarafında bekleyen Bâbek' in adamı Azin' i yenerek şehri arkadan sıkıştırmaya başlaması üzerine Bâbek, Afşin' e teslim olacağını bildirmiş ancak kendini sağlama almak için halifeye ait imzalı ferman olmadan teslim olmayacağını belirterek zaman kazanmaya çalıştığı esnada Beşîr Et

169 Pamukçu, a.g.e, s. 121-124, H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...*”, s. 434, H.D.Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 147-148.

170 F.Sümer, “*Abbasiler Tarihinde...*”, s. 664.

171 H.D.Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 148, ; H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...*”, s. 434.

Türkî komutasında bulunan Ferganalıların şehre girmesi ve bunun duyulması üzerine tüm ordu El Bazz' a girerek üç gün içinde şehri fethetmiştir.¹⁷²

4.10.İnak Et- Türkî

Abbasi Devleti hizmetine giren diğer bir Türk komutanı ise İnak et- Türkî' dir. İslam kaynaklarında ve birçok kaynakta Arapça olmayan İtahş ekliyle geçmektedir. Kelimenin anlamına bakıldığında İtah değil İnak olduğu anlaşılmıştır. Uygurcada “ınak” dost arkadaş anlamında kullanılan bir kelime olup, “ınakkulı” biçiminde özel isim olarak da gösterilmiştir.¹⁷³ “İnak” kelimesi nayib ve mukarrib¹⁷⁴, halis dost¹⁷⁵ ve Orta Asya' da devlet idaresinde bulunanlara verilen unvan¹⁷⁶ anlamına da gelmektedir. “ınak” kelimesi cemiyetteki en inanılır kimse bir maiyet ünvanı¹⁷⁷ olarak da kullanılmıştır. Müslüman Türk Devletlerinde ve Moğollarda “ınak” unvan ve isim olarak kullanılmıştır.¹⁷⁸

Halife Me' mun döneminde Abbasi Devleti hizmetine girmeye başlayan Türkler gün geçtikçe sayıları artmaya devam etmiş ve Mu'tasım zamanında ise Türklerin Abbasi ordusundaki etkileri daha da artmıştır. Öyle ki Türkler için kurulan Sâmerâ' nın en güzel yerleri Türk komutanlara tahsis edilerek Türk birlikleri yine geldikleri yerin asilzadeleri olan Türk komutanların emri altına veriliyorlar katiyetle yabancıların idaresine verilmiyordu.¹⁷⁹ İnak et- Türkî, Mu'tasım zamanında Bağdat' ta bulunan Sellam b. El-Ebras' ın hizmetinde bulunarak ona aşçılık yaptığı ve Halife Mu'tasım' ın İnak' ı H.199/M.814 yılında satın aldığı belirtilmektedir.¹⁸⁰ Hazar Türklerinden olan İnak' ın adını ilk olarak H.222/M.837 yılında Afşin' in Bâbekle mücadelesinde

172 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 409. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 201.

173 Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, S: 260, İstanbul 1968, s. 86. ; Hakkı Dursun Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları II Inak Et-Türki*”, **Makaleler 1**, (yay. haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman), Berikan Yayınevi, Antalya 2007, s. 154.

174 Besim Atalay, **Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970, s. 81.

175 Besim Atalay, **Türk Adları**, J. Gn. K. Matbaası, y.y. 1936, s. 44.

176 Kafesoğlu, a.g.e, s. 273.

177 Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 48.

178 H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde Inak Et-Türki...*”, s. 155. ; Faruk Sümer, “*Karakoyunlular*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XXIV, İstanbul 2001, s. 434-438.

179 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 127.

180 Şeşen, İslam Coğrafyacılarına Göre..., s. 187. ; M.E.Şen, “*Abbasilerin İkinci Döneminde...*”, s. 204. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 43. ; Kesîr, a.g.e, C: X, s. 523. ; Erman Şan, “*Abbasi Devleti Döneminde Avrasya'yla gerçekleştirilen uluslar Arası Köle Ticareti*”, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı (750-945)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 221-222

görülmektedir.¹⁸¹ Halife Mu'tasım Afşin ve beraberindeki orduya İnak Et Türkî ve Cafer b. Dinar idaresinde orduya yardımcı kuvvet, zahire ve 30 000 000 para yollamıştır. Ancak İnak savaşa katılmayıp geri dönmüştür.¹⁸²

Bizans İmparatoru Theophilos Abbasi Devletinin Bâbek ile uğraşmasını fırsat bilerek Zibatra' ya saldırmıştı. Mu'tasım Bâbek sorununun ortadan kaldırılmasıyla Zibatra saldırısının intikamını almak için H.233/M.838 yılında Hristiyanlığın önemli merkezlerinden olan Amorion (Ammuriye) üzerine sefere çıktı. Bu seferde İnak ordunun sağ kanat komutanlığını yapmıştır. Amorion fethi başarıyla sonuçlanmıştır.

Abbasi Devletinde Türklerin nüfuzunun artmasından rahatsız olan ve buna engel olmak isteyen Arap asıllı bazı komutaların Abbas b. Memun' u halife yapmak ve Mu'tasım' ı öldürmek için yaptıkları plan ortaya çıkınca tüm isyancılar ayrı ayrı cezalandırılmıştır. İnak ise Uceyf b. Anbese' yi cezalandırarak öldürmüştür.¹⁸³

H.225/M.840 yılında Yemen Valisi Cafer b. Dinar azledilmiş ve yerine İnak görevlendirilmiştir. İnak' ın bu göreve gidip gitmediğini, burada ne kadar kaldığını bilinmemektedir. 841 yılı Ekim ayında İnak Musul' da isyan eden Cafer el-Kürdi isyanını bastırmıştır.¹⁸⁴ Halife Mu'tasım, döneminde kendisine karşı çıkan kişilerin katledilmesi işini çok güvendiği İnak' a veriyordu. Türk komutanlardan Afşin' in de öldürülme görevi İnak' a verilmişti.¹⁸⁵ Halife Mu'tasım döneminde İnak' ın son görevi Sâmerâ komutanlığıdır.¹⁸⁶

Halife Mu'tasım' dan sonra halife olan Vasık döneminde de itibarını koruyan İnak H.229/M.844 yılında tekrar Yemen Valiliğine atandı ancak bu göreve gitmeyerek vekili aracılığıyla yönetimi sürdürdü. Vasık döneminde de Türk Arap nüfuz çatışması devam etmekteydi. Halife Vasık' ın İnak ve Aşnas' ın kâtiplerinin mallarına zorla el koyması aynı cezanın başkalarına da uygulandığı ancak bu iki komutana uygulanan cezanın diğerlerine göre çok daha ağır olması halifenin Arap unsurlar tarafından yönlendirildiğini destekler mahiyettedir.¹⁸⁷ 5 Aralık 844 tarihinde Aşnas' ın ölümü üzerine onun başkomutanlık görevi ve Mısır Valiliği görevi İnak' a

181 Hakkı Dursun Yıldız, “İnak et –Türkî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XXII, İstanbul 2000 s. 256-257.

182 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 402.

183 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 135, ; Pamukçu, a.g.e, s. 149.

184 Pamukçu, a.g.e, s. 149, ; H.D.Yıldız, “Abbasiler Devrinde İnak Et-Türkî...”, s. 158.

185 Pamukçu, a.g.e, s. 149-150, ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 43.

186 M.E.Şen, “Abbasilerin İkinci Döneminde...”, s. 205.

187 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 150.

verildi. İnak bu görevlerini yanında Vasık' ın son zamanlarında onun Hacıplığını de yapmıştır.¹⁸⁸

Git gide nüfuzlarını artıran Türkler devlet kademesinde yaptıkları işlerle güven kazanıp askeri alandan sonra idari alanda da görev almışlardır. Halife Vasık' ın ölmeden önce yerine veliaht bırakmaması üzerine İnak, Vasif , Baş kadı Ebi Duad, vezir El Zeyyat ve Ahmed b. Halid; Muhammed b. Vasık' ın yaşı küçük olduğundan ve bazı komutanların desteğini aldığından Mütevekkil lakabıyla Cafer b. Mutasım' ı halife yaptılar.¹⁸⁹

Halife Mütevekkil devlet kademesinde İbn el-Zeyyat' ı ortadan kaldırarak Mutezile önderlerinin nüfuzunu kırdı. Kur'an üzerinde yapılan tüm tartışmaları yasakladı. Türk nüfuzunu da etkisiz hale getirmek için rivayete göre 849 yılı ilkbahar ayında Katul' da Halife Mütevekkil içki meclisinde İnak' a hakaret ettiği, Bunun üzerine İnak' ın halifeyi öldürmeyi planladığı ancak halifenin “ Sen benim babamsın, beni sen yetiştirdin” diyerek özür dilemesi üzerine bundan vazgeçtiği belirtilmektedir.¹⁹⁰

İnak, Halife Mütevekkil döneminde Başkomutan, El Berid isimli posta idaresinin başkanı, halifenin hacibi ve sarayın vekilharcı görevlerini yürütüyordu.¹⁹¹ Bu görevlerden en çok kuvveti de merkezdeki askeri birliklerden alıyordu. Mütevekkil ise İnak' ı merkezden uzaklaştırmak için Mısır valiliği yanında Kufe, Medine Hicazve Mekke Valilik görevini de ona verdi.¹⁹²

Mütevekkil' den hacca gitmek için izin alan İnak' a halife hilat giydirip hac kafilesinin geçeceği yerlere haber yollayarak hutbelerde dua edilmesini emretmiştir. 13 Haziran 849' da hac için Sâmerâ' dan hareket eden İnak' ın hacıplik görevine yine bir Türk komutan Vasif getirildi.¹⁹³ Halife Mütevekkil ilk olarak kendini tahta çıkaran ve devlette sözü geçen etkili kişi İnak et- Türkî' den kurtulmaya çalışmıştır.¹⁹⁴ İnak, Mekke' den dönerken halife Mütevekkil Bağdat muhafızı İshak b. İbrahim b. Musab' a onu katletmesini istedi. Bağdat yakınlarında İnak' ı alarak

188 Pamukçu, a.g.e, s. 150.

189 H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde İnak Et-Türki...*”, s. 160, ; Pamukçu, a.g.e, s. 151, ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 36, Üçok, İslam Tarihi..., s. 103.

190 Kesîr, a.g.e, C: X, s. 523, ;H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde İnak Et-Türki...*”, s. 160-161, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 153, ; Pamukçu, a.g.e, s. 153, ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 44.

191 Pamukçu, a.g.e, s. 152, ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 44.

192 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 227, ; Yazıcı, a.g.e, s. 25.

193 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 44.

194 Brockelmann, İslam Ulusları..., s. 108.

misafir eden İshak, İnak'ın adamlarını etkisiz hale getirip İnak' a işkence edip boynuna seksen ritil ağırlığında zincir koyarak¹⁹⁵ onu 25 Aralık 849 tarihinde öldürmüştür.¹⁹⁶

İnak' ın etkisiz hale getirilen ev hapishaneye çevrilmiştir. Burada oğulları Mansur, Muzaffer ile kâtipleri Süleyman b. Yakub ve Kuddame b. Ziyad b. En Nasrani' nin elleri ve ayakları zincire vurularak günlerce işkence edilmiştir. İnak' ı yakalayıp ona eziyet eden İshak b. İbrahim' in azatlı kölesi Türk' ün: İnak' ın hapishanedeyken kendisine çağırarak efendisi İshak için öldürülmekten kendisinin kurtardığını, hiçbir şeyde gözünün olmadığını, yaşlandığını ve çocuklarının kötü gün görmediğini belirterek çocuklarının gıdalarının artırılmasını istemiştir. Bu isteği kabul gören İnak öldükten sonra çocukları Muzaffer ve Mansur Halife Mütevekkil ölene kadar hapiste kalmış ve Muntasır halife olunca serbest kalmışlardır. Muntasır serbest bıraktıktan doksan gün sonra Muzaffer vefat etmiş, Mansur ise bir süre daha yaşamıştır.¹⁹⁷ Halife Mütevekkil Mansur' dan babasının yüzüne tükürmesini istemiş ancak Mansur kendisinin isteklerini yerine getirecek kölesi olmadığını belirtmiştir.¹⁹⁸

4.11.Vasîf et-Türkî

Abbasi Devleti hizmetinde bulunan Türk komutanlardan demirci ve köle olan Vasîf et-Türkî' nin Abbasi Devleti' ne ne zaman ve nerden geldiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Vasîf ismi mana olarak Arapça' da uşak, hizmetçi anlamına gelmektedir. Vasîf et-Türkî' ye ilk olarak halife Mu'tasım zamanında Amorion seferi esnasında rastlamaktayız. H.223/M.837 yılında Amorion' un fethi için yola çıkan Mu'tasım, Eşnâs' a Tarsus yolunu takiben Safsaf' a gitmesini ve kendini orada beklemesi emrini vererek ardından Vasîf' i yollamıştır. Kendisi de iki gün sonra yola çıkmıştır.¹⁹⁹

Halife Vasık döneminin sonlarına doğru Abbasi Devleti' nin doğu kısmında bulunan ısfahan, Fars ve Cibâl bölgelerinde çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilen Vasîf,

195 M.E.Şen, “*Abbasilerin İkinci Döneminde...*”, s. 207.

196 H.D.Yıldız, “*Abbasiler Devrinde İnak Et-Türkî...*”, s. 161-162, ; H.D.Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 153-154.

197 Pamukçu, a.g.e, s. 155-156, ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 46-47.

198 M.E.Şen, “*Abbasilerin İkinci Döneminde...*”, s. 207.

199 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 419.

verilen görevi başarı ile tamamlayarak isyanı bastırmış ve beraberinde beş yüz esir ile dönmüştür. Kazandığı başarı karşılığında halife tarafından yetmiş beş dinar atıye, kılıç ve hilat ile ödüllendirilmiştir.²⁰⁰

Halife Vasık' ın H.232/M.847 yılında yerine veliaht tayin etmeden ölümü üzerine Abbasi Devletinde ilk kez halifeyi seçmek için bazı devlet adamları ve komutanlar halife seçmek için bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda bulunan Vasîf' in teklifiyle Cafer b. Mu'tasım' ı halife olarak seçmişlerdir.²⁰¹

Abbasi Devletinde Türk nüfuzunu zayıflatmak isteyen halife Mütevekkil ile içki ortamında aralarında yaşadıkları husumet sonucunda İnâk Mütevekkilden özür dileyerek izin almış ve hacca gitmiştir. Bu olay ile istediği fırsatı yakalamış olan halife İnâk' ın boşalan görev yerine yani başkomutanlık görevini Vasîf' e verilmiştir.²⁰² Abbasi ordusu içinde sağlam bir yere sahip olan Vasîf' i yanına alan halife daha sonra İnâk' ın öldürülmesini emretmiştir. Türk komutanlar ile halife Mütevekkil arasındaki güven probleminin yanında Mütevekkil oğulları arasında veliahtlık sıralaması yapmasına rağmen daha sonra yakın adamlarının etkisiyle bu sırayı değiştirerek ikinci sıradaki veliaht Mu'tezz' i öne alması birinci sırada bulunan Muntasır' ın babası aleyhine Türk komutanlarla anlaşmasına sebep olmuştur. Bu kutuplaşmanın belirginleşmesi sonucunda Mütevekkil, H.247/M.861 yılında Vasîf' in İsfahan ve Cibal bölgelerindeki mallarına el koymuştur.²⁰³

Halife Mütevekkil ile oğlu Muntasır arasındaki bu zıtlık sonucunda Muntasır Türk komutanlarla anlaşarak babasını öldürme planı yapmıştır. Bu plan içerisinde ise Vasîf, askerleri ile sarayı kuşatmıştır. Mütevekkil' i öldüren tim içerisinde bulunan Vasif oğulları da Mütevekkil' in katline yardımcı olmuşlardır. Mütevekkilin halife seçilmesine vesile olan Vasîf, Mütevekkilin öldürülmesine de yardımcı olmuştur.

Mütevekkilin öldürülmesinden sonra yerine halifeliğe oğlu Muntasır geçmiştir. Türk komutanlara güvenmeyen ve onlardan intikam almak isteyen yeni halife yönetimde bağımsız olarak hareket etmek için kendinden önceki halifelerin yapmış olduğu gibi ordu içinde önemli güce sahip olan Vasîf' i merkezden uzaklaştırmak için Bizans' a

200 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 28. ; Apak, a.g.e, s. 249-250. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 209.

201 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 36.

202 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 44. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 209. ; Apak, a.g.e, s. 263.

203 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 48-85.

karşı sefere görevlendirerek onun dört yıl süre Suğûr sınır bölgesinde kalmasını sağlamıştır.²⁰⁴

Vasîf et-Türkî H.248/M.862 yılında Bizans' a saldırarak Feruriye kalesini fethetmiştir. Daha sonra Sâmerî' da bir gurubun isyan çıkarması üzerine bu isyanı bastıran Türk komutanlar arasında da bulunan Vasîf, isyanı bastırırken yaralanmıştır.²⁰⁵

Mustain' in hilafet makamına geçtikten sonra annesinin, Türk veziri olan Otamış' ın ve Şahak el-Hadim'in devlet hazinesinden istedikleri kadar istifade etmelerine karşılık Vasîf, bu kişilerin faydalandığı kadar devlet hazinesinden faydalanamıyordu. Devlet hazinesindeki tüm malların bu üç kişi arasında paylaştırılması konusunda askerler, Vasîf ve Boğa' yı bu üç kişiye karşı kıskırtmışlardır. Sonuç olarak sarayda bulunduğu sırada Vasîf' in de faal olduğu saldırıda Otamış askerler tarafından öldürülmüştür. Bu olay üzerine Müstaîn Ahvaz' ın yönetimini Vasîf' e vermiştir.²⁰⁶

H.265/M.351 yılında halife Müstaîn, Vasîf' e İnâk' ın görevlerini sormuş ve tüm bu görevleri Bâğir et-Türkî' ye vermesini emretmiştir. Halifenin bu şekilde konuşması sonucu Bâğir öldürülmüş²⁰⁷ ve kendinin öldürüleceğini düşünen halife, Vasîf' e halifelige kendisinin getirdiğini belirterek ona yakınlaşmaya çalışmıştır. Bâğir' in öldürülmesiyle adamlarının sarayı kuşatması üzerine Müstaîn ve Türk komutanlar Bağdat' a kaçmıştır.²⁰⁸

Müstaîn ve bazı Türk komutanların Bağdat' a kaçmalarının ardından Mu'tezz ile Müstaîn arasında yaklaşık bir yıl boyunca devam eden mücadeleyi Mu'tezz kazanmıştır. Öncelikle Mu'tezz Bağdat emiri Muhammed b. Abdullah' ın komutanlarından Muhammed b. Avn' a Bağdat' ta bulunan Vasîf'i öldürme emrini vermiştir. Vasîf'i öldürmeye karşılık ise Bahreyn, Basra ve Yemame valiliklerini vereceğini bildirmiştir. Vasîf'in öldürülme kararının verildiğini öğrenen adamları ona durumu bildirerek uyarıda bulunmuşlardır. Muhammed b. Abdullah' ın yanına giden

204 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 98. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 23.

205 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 108. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 27.

206 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 109. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 27.

207 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 119. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 33.

208 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 120.

Vasîf öldürülmekten korkmadığını belirterek yanına aldığı bazı adamları ile evine gitmiştir. Mu' tezz tarafından affedilen Vasîf daha sonra Semera' ya dönmüştür.²⁰⁹

Vasîf' in Sâmerrâ' da bulunduğu sırada, Feragine ve Üşrûsene kökenli Türk askerler dört aylık maaşlarını isteyerek isyan etmişlerdir. Vasîf, diğer Türk komutanlar Boğa ve Sima et-Türkî ile birlikte isyancılarla konuşarak toprak almalarını belirterek toplu maaş isteklerini para olmadığı için kabul etmemiştir. Boğa' nın halifenin yanına konuşmak için gittiği, Vasîf' in isyancıların yanında yalnız bulunduğu sırada ani saldırıya uğraması sonucu Vasîf, H.253/M.866 yılında katledilmiştir.²¹⁰ Vasîf' in ölümü üzerine mallarını yağma etmek isteyen kişilere karşı Vasîf' in oğulları Salih, Ahmed, Abdullah, Nasr ve Ubeydullah buna karşı çıkmışlardır. Halife Mu'tezz ise Vasîf' in bütün mallarını Boğa es Sagir ile Boğa eş Şarabi arasında paylaşmıştır. Babasının izinden giden Salih b. Vasîf et-Türkî halife Mühtedî döneminin en önemli komutanı olmuştur.²¹¹

4.12.Boğa El-Kebir Et-Türkî

Halife Me'mun döneminde Abbasi Devleti hizmetine alınmaya başlayan Türklerin sayıları zamanla daha da artmıştır. Boğa El-Kebir Et-Türkî Abbasi Devleti hizmetine ne zaman girdiği ve kökeninin nereden olduğu net olarak bilinmemektedir. Boğa El-Kebir Et-Türkî halife Me'mun' un son zamanlarında Abbasi ordusunun önde gelen komutanları arasında bulunuyordu.

Boğa El-Kebir Et-Türkî' nin ilk olarak halife Mu'tasım döneminde Bâbek isyanını bastırılmasında adına rastlanılmaktadır. Abbasi Devletinde Emin ve Me'mun' un iktidar mücadelesinden yararlanarak Azerbaycan' ın El Bazz şehrini kendine merkez yaparak isyan eden Bâbek yirmi yıldır Abbasi Devletini tehdit ediyordu. Tehlikeli bir hal alan bu isyanı bastırmak için Mu'tasım, H220/M835 yılında Afşin'i görevlendirerek el Cibâl ve Azerbaycan bölgelerine vali olarak atamıştır.²¹² Mu'tasım' ın Afşin' in Azerbaycan' a gitmesinden sonra Boğa El-Kebir Et-Türkî ile Afşin' e zahire, para ve yardımcı kuvvetler yolladığı bilgisine ulaşarak Boğa El-

209 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 143-144.

210 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 151-152. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 212.

211 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 151-152. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 212.

212 M.N.Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda...",s. 224-225.

Kebir Et-Türkî' e suikast düzenleyen Bâbek, Afşin' in taarruzunun karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.²¹³

H.220/M.835 yılı baharında Bâbek' e karşı Boğa El-Kebir Et-Türkî ile taarruza geçen Afşin Boğa'nın habersiz el Bazz' a hareket etmesi sonucu Bâbek' in saldırısına uğrayıp mağlup olmasına sebep oldu. Yardım isteyen Boğa' ya Afşin kardeşi Fazl' ı takviye olarak gönderdi. Bu mağlubiyetten sonra H.221/M.836 yılında Afşin emrindeki orduyu Boğa' ya ve kendisine paylaştırdı. İki koldan el Bazz' a saldırıya geçti. Afşin gerçekleştirdiği saldırıda birçok ganimet ve esir elde etti. Boğa ise hava muhalefeti, Afşin ile haberleşememesi ve arazi yapısı yüzünden Bâbek tarafından bozguna uğradı. Ağır kayıplar veren Boğa, Afşin' in emri ile Meraga' ya dönmüştür.²¹⁴

Amorion seferi dönüşünde Abbas b. Memun isyanı sırasında Mu'tasım' ın emriyle Eşnas' ın yanına giderek isyancı Ömer el Fergani' yi Mu'tasım' a getirmiştir.²¹⁵ Afşin' in Bâbek isyanını bastırmak için valiliğini yaptığı Azerbaycan valiliğine akrabası olan Mengüçur' u bırakmıştır. H.224/M.839 yılında Mengüçur' un isyan etmesi üzerine bu isyanı bastırmak için Boğa El-Kebir Et-Türkî görevlendirilerek bu isyanı bastırmıştır.²¹⁶

Abbasi Devlet kademesinde devam eden Türk-Arap nüfuz çekişmesi yüzünden Afşin' in sonunu hazırlayanlar arasında bulunan Abdullah b. Tahir Afşin' e iftira atarak ve İnak Et-Türkî, Boğa El-Kebir Et-Türkî ve Eşnas' a onu şikâyet ederek orduda bulunan soydaş komutanların Afşin' in yargılanmasına ses çıkarmamalarını sağlamıştır. Mahkemede yargılanan Afşin' in mahkemesi sonuçlanınca heyet kararıyla Boğa El-Kebir Et-Türkî tarafından tekrar hapisaneye atılmıştır.²¹⁷

Halife Vasık döneminde H.228-233/M.842-847 Arabistan' da Mekke ve Medine civarında Bedevi Araplar yağmacılık yapıyorlardı. Asilerin başında Kays

213 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 391, ; H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 416-417, ; H.D.Yıldız, İslamiyet..., s. 198, ; Pamukçu, a.g.e, s. 110-111, ;F.Sümer, "Abbasiler Tarihinde...", s. 656, ; Kesîr, a.g.e, C: X, s. 476.

214 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 397-400, ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 200, ;H.D.Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları...", s. 418-419, ; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir Et-Türkî", **Makaleler 1**, (yay. haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman), Berikan Yayınevi, Antalya 2007, s.554-555.

215 H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...",s. 556, ; Esîr, a.g.e, C: VI, s. 428

216 Kesîr, a.g.e, C: X, s. 488, ; Esîr, a.g.e, C: VI, s. 442, ; H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...",s. 556.

217 Esîr, a.g.e, C: VI, s. 452, ; Kesîr, a.g.e, C: X, s. 492-493.

Kabilesinden Benu Suleym'e mensup Uzeyze b. Kattah es Sulemi bulunuyordu. Bu asiler Mekke ve Medine yollarını kesip yağmacılık yapıp halifenin' de müdahale etmediğini görünce 845 yılı ilk çeyreğinde Benu Kinane ve Behile kabilelerine zarar vermesi üzerine Medine Valisi Muhammed b. Salih b. El-Abbas el Haşimi bu isyanı bastırmak için Hammad b. Ceriri't Taberi' yi gönderse de isyan bastırılamadı. Daha da cüretkâr hale gelen isyancılar bu sefer Mekke ve Medine yolunu tamamen kapattılar. Halife Vasık, Boğa El-Kebir Et-Türkî idaresinde, Türk, Berberi ve ücretli askerlerden oluşan orduyu asiler üzerine yolladı. Tarduş Et-Türkî komutasındaki öncü kuvvetler bedevileri bozguna uğrattılar. Boğa El-Kebir Bedevi Araplarının halifeye biatlarını kabul etmeleri üzerine Medine' ye dönmüştür.²¹⁸

Dönemin meşhur şairi Umâre b. Akil b. Bilâl b. Cerir el-Hatafi Şair Umâre- b. Akil halifeye Numeyroğullarının yeryüzünde fesat çıkartıp, Yemâme ve civarına saldırdıklarını anlatınca Halife Vasık, Boğa El-Kebir Et-Türkî' ye mektup yollayarak isyanı bastırmasını istemiştir.²¹⁹

H.232/M.847 yılında Boğa El-Kebir Et-Türkî, Medine' den Yemame' ye doğru harekete geçen Boğa El-Kebir Et-Türkî karşılaştığı küçük kabilelerle mücadele ederek onları itaate davet ediyordu. H.232/M.847 yılının Ekim ayında Boğa El-Kebir Et-Türkî orduyu ikiye ayırıp Benu Dabbe kabilesinin üzerine yolladı. Ravzat' ul Eban' da Benu Numeyr kabilesi ile yaptıkları savaşta bozguna uğradı. Boğa El-Kebir Et-Türkî' nin ayırdığı diğer birliklerinin gelmesiyle asiler bertaraf edildi. İtaat etmeleri için tekrar asilere haber yollayan Boğa El-Kebir Et-Türkî esirlerle birlikte HısnBahili' ye karargâh kurdu. Semerkand' tan gelen Vacin el Uşrusani' nin idaresindeki kuvvetle Yemame' deki isyan hareketi tamamen bastırılmıştır. Daha sonra Boğa El-Kebir Et-Türkî H.233/M.848' de Sâmerâ' ya dönmüştür.²²⁰

Ermeniye' de karışıklık çıkması üzerine Halife Mütevekkil Yusuf b. Muhammed' i vali olarak atadı. Yusuf b. Muhammed' in Ermeniye beylerinin itaatine aldırmaıyıp patriklerin reisi Aşot' u tutuklatması ve manastırı yağmalaması üzerine Ermeni beyleri anlaşıp birlikte isyan ederek Yusuf b. Muhammed' i katlettiler.²²¹ Bunun

218 H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...", s. 558, ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 19-20, ; Kesîr, a.g.e, C: X, s. 506.

219 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 31, ; Kesîr, a.g.e, C: X, s. 516.

220 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 32, ; H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...", s. 558-559.

221 Kesîr, a.g.e, C: X, s. 528.

üzerine Mütevekkil H.237/M.851 yılında valinin intikamını almak ve isyanı bastırmak için Boğa El-Kebir' i görevlendirdi.²²²

Boğa El-Kebir, ilk olarak Bitlis' e gelerek buranın hakimi Mûsa b. Zurare' yi yakalayıp Sâmerî'ya gönderdi. Buradan El Bak bölgesine gidip muhasara sonrasında teslim olan Aşot b. Hamza b. Hacık' ı Sâmerî' ya gönderdi.²²³Aşot burada idam edildi. Yoluna devam eden Boğa El-Kebir Et-Türkî Debil' i de ele geçirip buradaki Ermeni reislerini mağlup etmiştir.

Tiflis' i muhasara eden Boğa El-Kebir Et-Türkî, Tiflis' te bulunan ve Emeviler' in azatlısı isyancı İshak b. İsmail üzerine saldırıya geçti.²²⁴Boğa El-Kebir Et-Türkî öncü kuvveti olan Zirek Et-Türkî' yi İshak b. İsmail üzerine yollayarak şehri ateşe verip çam ağaçlarından yapılmış evlerin hepsinin yakırmıştır.²²⁵ Tiflis meydanında Zirek Et-Türkî ile savaşan İshak b. İsmail yakalanarak idam edilmiştir. Daha sonra Ermeniy'e de bulunan küçük kaleleri de alan Boğa El-Kebir sükûneti sağladıktan sonra Sâmerî' ya dönmüştür.²²⁶

Halifeyi Dimaşk' ta öldürmeyi planlayan Türkler amaçlarına ulaşamayınca başka yollara başvurmuştu. Mütevekkil' e Boğa El-Kebir Et-Türkî' nin kendisini öldüreceği mesajı çadırına bırakılmıştı. Durumu Feth b. Hakan ile paylaşan halife mesajdaki olaylar gerçekleşmeyip kandırmaca olduğunu anlayınca bu sefer Boğa El-Kebir Et-Türkî' nin çadırına halifenin öldürüleceği mesajları atılmaya başlandı. Suikast olayı gerçekleşmeyince bu işin sonunda Mütevekkil Boğa El-Kebir Et-Türkî ile yaptığı konuşmada yaptığının kötü olduğunu, tavırlarını beğenmediğini ve kendisine hakkını helal ettiğini söyledi. Boğa El-Kebir Et-Türkî' de kendisinin kölesi olduğunu istediğini yapabileceğini ve istediği yere yollayabileceğini belirtti. Halife de onu Dimaşk' a vekil tayin etti.²²⁷

Türlere güvenmemeye başlayan Mütevekkil baskıdan kurtulmak için Dimaşk' a yerleşmek istedi. Orduda bulunan diğer Türk Komutanlar halife Mütevekkil ile Boğa El-Kebir Et-Türkî arasını açmaya çalışmışlardır. Çünkü soydaşları Mütevekkili

222 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 56, ; H.D.Yıldız, “Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...”,s. 558.

223 Belâzurî, a.g.e, s. 242.

224 Mesudî, a.g.e, s. 97, ; Belâzurî, a.g.e, s. 242.

225 Kesîr, a.g.e, C: X, s. 531.

226 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 56-57/63-64, ; H.D.Yıldız, “Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...”, s. 561-562, Belâzurî, a.g.e, s. 242.

227 Mesudî, a.g.e, s. 234-235.

halifelikten azletmek istedikleri için Boğa El-Kebir Et-Türkî' nin buna izin vermeyeceğini düşündüklerinden ona güvenememişlerdir. Dimaşk' ta fazla kalmayan Mütevekkil, Dimaşk' tan Sâmerrâ' ya döndüğünde Boğa El-Kebir Et-Türkî' yi Bizans' a gaza yapmasını emretmiştir.²²⁸

Boğa El-Kebir Et-Türkî H.244/M.858 yılında Dimaşk' tan Bizans üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferde Samalu isimli kaleyi feth etmiştir.²²⁹

Boğa El-Kebir Et-Türkî' nin Samsat' ta bulunduğu sırada oğlu Boğa es-Sagir ve orduda bulunan Türk komutan Vasif Et-Türkî Halife Mütevekkil' in oğlu Muntasır ile anlaşarak 9-10 Temmuz 861' de Mütevekkil' i kendi yaptırdığı Caferi Sarayında katlettiler.²³⁰ Mütevekkil' in öldürüldüğü yere "Mahuza"²³¹ deniliyordu. Yedi gün burada kalan Muntasır daha sonra burayı yıktırdı. Muntasır ve beraberindeki Türk komutanlar Mütevekkilin dostu ve nedimi olan Feth b. Hakan' ı da öldürerek katlettikleri Mütevekkil' in ölümünü Feth b. Hakan' ın üzerine atıp onu öldürme sebebi olarak göstermişlerdir.²³²

Babasının katlinden sonra Muntasır halifeliğinin altı ayı bitmeden 16 Haziran 861' de Türkler tarafından zehirletilerek öldürüldü.²³³ Muntasır' ın halifeliği zamanında oturduğu halıda farsça kendisinin şireveyh b. Kisra olduğunu ve Babasını öldürdüğünü ondan sonra hükümdarlıktan ancak altı ay faydalandığını²³⁴ yazıyordu. Muntasır' ın vefatından sonra Türk komutanlardan Boğa El-Kebir Et-Türkî, Vasif Et-Türkî ve Vezir Otamış yaptıkları toplantıda Mütevekkil evladından herhangi birini halife yaptıklarında kendilerinden kurtulmak istediklerini, bunun için kan döktüklerini ve kendilerini uğraştırdıklarını²³⁵ ileri sürerek kendi çıkarlarını sağlayıp yönlendirebileceklerini düşündükleri Mustain lakaplı Mu'tasım' ın torunu Ahmed b. Muhammed' i 6 Haziran 862' de halife seçerek ona biat etmişlerdir.²³⁶

228 H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...", s. 562-563.

229 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 77, ; H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...", s. 562.

230 Brockelmann, İslam Ulusları..., s. 109, ; H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...", s. 563.

231 Mesudî, a.g.e, s. 240.

232 Tıktaka, a.g.e, s. 175.

233 Brockelmann, İslam Ulusları..., s. 109.

234 Tıktaka, a.g.e, s. 176, Mesudî, a.g.e, s. 240.

235 Tıktaka, a.g.e, s. 177.

236 Tıktaka, a.g.e, s. 177, ; Brockelmann, İslam Ulusları..., s. 109, ; H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...", s. 564. ; Suyutî, a.g.e, s. 370.

Boğa El-Kebir H.248/M.862 yılında Sâmerâ' da vefat etmiştir.²³⁷ Birçok savaşa katılmış ve hiç yara almamış dindar bir Türk olan Boğa El-Kebir Et-Türkî doksan yaşını biraz geçtiğinde ölmüştür.²³⁸

4.13.Salih b. Vasîf et-Türkî

Vasîf et-Türkî' nin isyancı askerler tarafından katledilmesinden sonra halife Mu'tezz, Boğa es-Sagir'i devre dışı bırakmak amacıyla Türk komutanlardan Bayıg beg ve Salih b. Vasîf'e daha uyumlu davranarak onları Boğa' dan ayırmak istemiş bunda da başarılı olarak Boğa' yı katlettirmiştir.

Halife Mu'tezz, Vasîf ve Boğa' nın katledilmesiyle halife üzerindeki Türk baskısının azalacağı düşüncesi Salih b. Vasîf' in saray memurları Ahmed, Hasan, Ebu Nuh İsa' yı hapsederek mallarına zorla el koymasıyla²³⁹ değişmiş ve halife üzerindeki Türk baskısı devam etmiştir.

Türklerin halife Mu'tezz' in yanına gidip maaşlarının verilmesini istemeleri üzerine Mu'tezz, Türklere 50 000 dinar vereceğini belirtmiştir. Vaat ettiği parayı ödeyecek durumu olmayan Mu'tezz annesi Kabiha' dan da para alamamıştır. Paralarını alamayan Türkler, Feragine ve Megaribe ile ittifak yaparak Mu'tezz' i öldürmeye yönelmişlerdir. Salih, Muhammed b. Boğa ve Bayıg Bey'in çeşitli eziyetler ile ölüme terk ettiği Mu'tezz halifelikten azledilerek H.255/M.869 yılında ölmüştür.²⁴⁰

Mu'tezz zamanında haciplik görevini yapan Salih, Mu'tezz' in ölmesinden sonra yeni halife Mühtedî' nin seçilmesinde büyük rol almıştır. Salih' in etkisinde kalan halife Mühtedî diğer Türk komutanları merkezden uzaklaştırarak Salih ve Bayıg Bey' in tüm isteklerini yapmak zorunda kalmıştır. Kendine mülk edinerek ekonomik gücü bir hayli artan Salih diğer Türk komutanlar tarafından kıskanılır hale gelmiştir. Sâmerâ' da gerçekleşen bu durumlar karşısında Türk komutanlardan Mûsa b. Boğa

237 H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...",s. 564.

238 Mesudî, a.g.e, s. 241. ; Boğa El-Kebir Et-Türkî öldüğü zaman doksan yaşından biraz büyük olduğunu Hakkı Dursun Yıldız kabul etmemektedir. Geniş bilgi için Bkz. H.D.Yıldız, "Türk Kumandanları I Boğa El-Kebir...",s. 564.

239 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 168. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 173.

240 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 165. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 213. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 174.

İran' dan yola çıkarak Sâmerâ' ya dönmüştür. Mûsa b. Boğa' nın Sâmerâ' ya dönme sebebi olarak; Para ve mücevherleri alınan halife Mu'tezz' in annesi Kabiha' nın Mûsa b. Boğa' yı Sâmerâ' ya çağırması²⁴¹, Sâmerâ' da bulunan askeri birliklerin Mu'tezz' in mallarını yağmalaması ve Mühtedî' nin halife olmasını kabul etmeyen Mûsa b. Boğa' nın askerlerinin onu Sâmerâ' ya dönmeye ikna etmesi²⁴², Mühtedî' nin Salih' in baskısından kurtulmak için Mûsa' yı Sâmerâ' ya çağırması²⁴³ rivayet edilmektedir.

Mûsa b. Boğa' nın Sâmerâ' ya gelmesiyle halife Mühtedî' yi Türk Komutan Yarcûh' un evine götürdü. Halife ile karakterleri birbirine zıt olan Mûsa, Salih' in kendisine tuzak kuracağından korkması sebebiyle halifeden Salih' in öldürülmesi konusunda hile yapmasını istiyordu.²⁴⁴ Baskıdan kurtulan halife ile Mûsa b. Boğa anlaşarak Salih' e karşı birleştiler.²⁴⁵ Ordu içerisinde destek göremeyen Salih Sâmerâ' da saklandı. Yapılan aramalar sonucunda yakalanan Salih H.256/M.870 yılında katledilmiştir.²⁴⁶

4.14.Mûsa b. Boğa el-Kebîr et-Türkî

Boğa el-Kebîr' in H.248/M.862 yılında vefat etmesiyle halife Müstaîn, Boğa el-Kebîr' in iktalarını ve askeri birliklerini oğlu Mûsa b. Boğa el-Kebîr et-Türkî' ye devretmiştir. Ayrıca posta işleri de Mûsa' ya verilmiştir.²⁴⁷

H.250/M.864 yılında Kelb kabilesi ve Hıms halkının isyan ederek Hıms Valisi Fazl b. Karîn' i öldürmesi üzerine halife Müstaîn tarafından görevlendirilen Mûsa b. Boğa isyanı bastırmıştır.²⁴⁸ Halife Mütevekkil ve danışmanı Feth b. Hakan' ı katleden hassa birlikleri içerisinde Mûsa b. Boğa da bulunmuştur.²⁴⁹ Abbasi Devletinde, Bağdat' ta

241 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 170. ; Suyutî, a.g.e, s. 374.

242 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 171. ; Suyutî, a.g.e, s. 374.

243 Mesudî, a.g.e, s. 417.

244 Mesudî, a.g.e, s. 417.

245 Suyutî, a.g.e, s. 375.

246 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 185-189. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 176-177. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 213.

247 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 144. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 25.

248 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 117. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 34. ; Apak, a.g.e, s. 299. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 211.

249 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 87-89. ; Mesudî, a.g.e, s. 409-410. ; Apak, a.g.e, s. 281-282. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 157-158.

bulunan Müstaîn ve Sâmerîrâ' da bulunan Mu'tez, halifelik makamı için zıtlâşarak giriştikleri mücadelede Mûsa b. Boğa Mu'tezz tarafına geçmiştir.

H.250/M.864 yılında Taberistan' da bulunan Hasan b. Zeyd' in isyan etmesi ve bu isyanın iki yıl kadar devam etmesi üzerine isyanı bastırmak için halife Mûsa b. Boğa' yı görevlendirmiştir. Mûsa, kendi komutanlarından isyanı bastırması için görevlendirdiği Müflih et-Türkî Hasan' a karşı başarılar kazanmış ancak kaçarak sonraki zamanlarda yine isyan hareketlerine devam eden Hasan beş yıl sonra bozguna uğratılmıştır. H.252/M.866 yılında Hasan b. Ahmed el-Kevkebî' nin Zencân ve Kazvin' de isyan etmesi sonucu H.253/M.867' de Mûsa isyanı bastırarak Kazvin' i teslim almıştır.²⁵⁰

Halife Mühtedî, Salih b. Vasîf' in etkisinde kalarak Türk komutanları merkezden uzaklaştırmıştır. Hilafet makamının üzerindeki Türk etkisini azaltmak isteyen Mühtedî, Türk komutanlar arasında anlaşmazlık çıkararak onlardan kurtulmak için İran' da bulunan Mûsa b. Boğa' ya mektup yollayarak onu Sâmerîrâ' ya çağırmıştır.²⁵¹ Salih' in katledilmesiyle sonuçlanan başarılı planın sahibi halife Mühtedî, yeni plan yaparak Mûsa b. Boğa ve Bayıg Bey' in arasını bozmaya ve onları merkezden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bunun üzerine Musul bölgesinde çıkan karışıklıkları bastırmak için halife Mûsa ve Bayıg Bey' i görevlendirmiştir.²⁵²

H.256/M.870 yılında Halife Mühtedî' nin Mûsa b. Boğa' ya mektup yollayarak elindeki askeri birlikleri Bayıg Bey' e devretmesini bildirmiş aynı şekilde Bayıg Bey' e yazdığı mektupta da Mûsa' yı öldürmesini ve orduyu teslim almasını söylemiştir. Bayıg Bey' in yakalanarak halife tarafından hapsedilerek öldürülmüştür. Bunun oyun olduğunu anlayan Türk Komutanlar Emir Yarcûh' un evinde toplanarak Mühtedî' yi azledip yerine Mu'temid'i halife yapmak için plan yapmışlar ve bunu gerçekleştirmişlerdir.²⁵³ Mu'temid'in halife olduğunu Hanikin' de öğrenen Mûsa da kendisine biat etmiştir.

Mu'temid döneminde başkomutanlık görevini sürdüren Mûsa b. Boğa' dan başa önemli bir Türk komutan bulunmuyordu. H.253/M.867 yılında Mûsâvîr b.

250 Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 32. ; Apak, a.g.e, s. 301-303. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 151-170-210. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 212.

251 Mesudî, a.g.e, s. 417.

252 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 190. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 57.

253 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 191-195. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 60. ; Apak, a.g.e, s. 319-320. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 178.

Abdülhamid eş-Şârî' nin Musul civarında isyan ederek etrafına haricilerden büyük bir kalabalık toplamıştır. Bu isyanı bastırmak için H.253-254/M.867-868 yıllarında Türk komutanlar Sâvtekin, Hotarmış ve Yacûh' un Mûsâvîr mağlup olmasıyla H.256/M.870 yılında halifenin görevlendirdiği Mûsa, Hanikin' de haricileri bozguna uğrattı.²⁵⁴

Halife Mu'temid H.259/M.872 yılında Rey valiliğini²⁵⁵, Fars illeri valiliği ve Basra, Ahvâz, Yemâme ve Bahreyn valiliğini Mûsa' ya vermiştir. H.256/M.870 yılında isyan edip Fars bölgesini ele geçiren Muhammed b. Vasıl ertesi yıl halifeye biatını bildirmiştir. Biatı kabul etmeyen halife isyan eden Muhammed' in cezalandırılması için Mûsa' yı görevlendirmiştir. Mûsa da komutanlarından Taştémir ve Abdurrahman b. Müflih et- Türkî' yi görevlendirmiş yapılan mücadeleler sonucunda Taştémir ölmüş, Müflih ise esir düşmüştür. Kazandığı başarılarla batıya doğru harekete geçen Muhammed' in durumu Mûsa' yı korkutmuş ve Mûsa halifeden doğu illeri valiliği görevinden çekilmek istediğini bildirmiştir. Halife Mûsa' nın bu isteğini kabul etmiştir.²⁵⁶

H.262/M.875 yılında Abbasi devletini uğraştıran Ya'kub b. Leys' in Muvaffak' ın başkomutanı olduğu Abbasi ordusu ile yaptığı savaşta ordunun sol kanat komutasını sağlayan Mûsa ve adamları çok kayıp vermelerine rağmen Ya'kub' u mağlup etmişlerdir.

Ali b. Muhammed' in kendisinin Hz. Ali soyundan geldiğini iddia ederek liderliğinde topladığı zencilerle Irak' ta büyük bir sorun haline gelmeye başlayınca Mu'temid H.259/M.873 yılında Mûsa' yı isyanı bastırması için görevlendirdi. Komutanları arasında iş bölümü yaparak Abdurrahman' ı Ahvaz' daki, İshak' ı Basra' daki İbrahim' i Bezaverd' deki isyanları bastırması için görevlendirdi. Bu komutanlar zencilere karşı başarı sağlamışlardır. Mûsa' nın geri çekilmesi ve Saffarilerle savaş halinde olunması zencilerin kurdukları Muhtara isimli şehirde toparlanarak saldırıya geçmelerini sağlamıştır. Halifenin asıl ordusunun Saffarilerle savaşta olması ve zencilere karşı küçük birliklerle savaşılması kesin sonuç alınamamasına sebep olmuştur. H.264/M.877 yılında Mu'temid' in zencilere karşı Sâmerîrâ' da kurduğu

²⁵⁴ Esîr, a.g.e, C: VII, s. 201. ; Apak, a.g.e, s. 328.

²⁵⁵ Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 60.

²⁵⁶ Esîr, a.g.e, C: VII, s. 229. ; Apak, a.g.e, s. 330. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 215-236.

büyük bir ordu ile harekete geçen Muvaffak ve Mûsa b. Boğa Bağdat' a geldiklerinde Mûsa vefat etmiştir.²⁵⁷

H.263/M.876 yılında Mu'temid kendisine vezir olarak atadığı Hasan b.Muhalled' e müdahale eden Mûsa onun yerine Süleyman b. Vehb' i vazir tayin etmiştir.²⁵⁸

Halife Mu'temidH.261/M.874 yılında bir meclis kurarak oğlu Ca'fer'i veliaht tayin edip, Mûsa' nın emrine vererek Mısır, İfrikiyye, Musul, Şam, el-Cezire, Ermeniyye bölgesi, Horasan yolu ve Mihricankazef'i idare etmesi için görevlendirmiştir.²⁵⁹

4.15.Muhammed b. Boğa el-Kebîr et-Türkî

Abbasi Devleti Türk komutanlarından Boğa el-Kebîr et-Türkî' nin Ebû Nasr lakaplı Muhammed adında bir oğlu daha bulunuyordu. Babası gibi Abbasi ordusunda komutan olan Muhammed b. Boğa el-Kebîr et-Türkî' nin ordusu halife Müstâîn ve Mu'tezz' in hilafet savaşında Medain' i zapt ederek Mu'tezz' in halife olmasına katkıda bulunmuşlardır.²⁶⁰ Bir halifenin seçilmesine yardımı dokunan Muhammed b. Boğa el-Kebîr et-Türkî yine aynı halifenin katledilmesinde de etkili olmuştur. Halife Mu'tezz' in katledilmesi olayında ise Türkler, halife Mu'tezz' den maaşlarını vermesini ve geçimlerinin sağlanmasını istemişlerdir. Türklerin bu isteklerini yerine getiremeyen Mu'tezz, Türk komutanlardan Muhammed b. Boğa, Sâlih b. Vasîf ve Bayıg beg tarafından H.255/M.869' da sarayda katledilmiştir.²⁶¹ Halife Mu'tezz' in görevden azledilmesinden sonra Türklerin isteği ve Mu'tezz' in halifelikten azledildiğini kendine bildirmesi üzerine halife Mühtedi olmuştur.

Mühtedi halifeliği zamanında saraya çıkarak halife ile görüşen Türkler kendi başlarında bulunan Türk komutanlar yerine kardeşlerinin getirilmesini ve Boğa el-Kebîr' in oğulları Muhammed ve Musa' yı kastederek Türk komutanların mal varlıklarının sorgulanmasını istemişlerdir. Türklerin isteklerini kabul eden Mühtedi, Muhammed b. Boğa el-Kebîr et-Türkî ile görüşme sonucunda olumsuz cevap alması üzerine Türkleri Boğa el-Kebîr et-Türkî' nin oğulları Musa ve Muhammed' e karşı

257 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 216. ; Apak, a.g.e, s. 334-335.

258 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 262-263. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 227,

259 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 262-263. ; Kesîr, a.g.e, C: XI, s. 74. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 227,

260 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 133-165. ; M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 228.

261 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 165.

kışkırtmıştır. Sonuç olarak Türkler tarafından yakalanan Muhammed b. Boğa el-Kebîr et-Türkî' nin malları istenmiş yardımcısında bulunan 15 000 dinara el konularak öldürülen Muhammed kuyuya atılmıştır.²⁶²

Mühtedi' yi katleden Türkler Muhammed b. Boğa' yı ölü bulunca adetleri üzerine 1 000 adet kılıcı kırarak mezarın başına atmışlardır.²⁶³

4.16.Boğa es- Sağîr et-Türkî

Abbasi Devleti komutanlarından Boğa es- Sağîr et-Türkî kaynaklarda eş-Şerâbî lakabıyla belirtilen ve Türk olduğu konusunda ortak karar verilen Türk komutandır.²⁶⁴ Abbasi Devleti hizmetine ne zaman girdiği bilinmeyen Boğa es- Sağîr et-Türkî' nin adına ilk olarak halife Mütevekkil zamanında rastlanmaktadır.

H.234/M.848 yılında sâmerâ' da esir olarak bulunan ve kaçarak Azerbaycan' da isyan eden Muhammed b. Buays' ın isyanını bastırmak için halife Mütevekkil Zirek et-Türkî' yi 200 atlı ile Marend' e göndermiş ancak isyanı bastıramayınca arkasından Ömer b. Seysîl b. Kal' ı 900 atlı ile yollamasına rağmen yine isyanı bastırılmayınca bu defa isyanı bastırmak için görevlendirilen Boğa eş-Şerâbî 2 000 atlı ile Marend' e giderek Muhammed b. Buays' ı yakalayıp esir ederek Halifeye götürmüştür.²⁶⁵ Adına ilk olarak bu olayda rastladığımız Boğa es- Sağîr et-Türkî' nin bu tarihten önce de komutan olarak bu tür görevlere gittiği kuvvetle muhtemeldir.

Halife Mütevekkil' in üzerindeki Türk nüfuzunu kırmak için Fetih b. Hakan ile anlaşarak oğlu Muntasır ile birlikte Boğa, Vasifve diğer Türk komutanları öldürme planı yapmışlardır. Muntasır ise Boğa ve diğer Türk komutanlar ile anlaşarak babası Mütevekkil' i öldürme planı yapmıştır.

Mütevekkil sarayda bulunduğu gece oğlu Muntasır yanından gittikten sonra sofrayı kurulmasını emretmiştir. O akşam nöbetçi olan Boğa el-Kebîr seferde olduğu için yerine oğlu Musa' yı vekil olarak bırakmıştı. Mecliste ayakta duran Boğa es- Sağîr

262 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 185-191.

263 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 195. ; M.E.Şen, "Abbâsîlerin İkinci Döneminde...", s. 229.

264 Mesudî, a.g.e, s. 234. ; Abdullah Mesut Ağır & Mehmet Emin Şen, "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa Es-Sağîr ", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C: 7/3, Ankara 2012. s. 15. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 158.

265 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 42-43.

bir müddet sonra meclisin boşaltılmasını istemiş Mütevekkilin dostu ve nedimi olan Fetih b. Hakan buna karşı çıkmasına rağmen Boğa es- Sağîr halifenin kendisine meclisin boşaltılmasını istediğini belirterek meclisi boşaltmıştır. Mütevekkil' in yanında Fetih b. Hakan, As'as' tan ve ileri gelen dört hizmetçi ve oğlu Ebu Ahmed kalmıştı. Boğa es- Sağîr sarayın tüm kapılarını kapatarak sadece nehre açılan Mütevekkilin katillerinin girdiği kapıyı açık bırakmıştır. İçeriye giren adamları gören Ebu Ahmed' in konuşarak tepki vermesini duyan Mütevekkil nöbetçi Boğa es- Sağîr' a seslendiğini duyan Mütevekkil' i öldürmeye gelenler geri kaçtıkları esnada Boğa es- Sağîr onlara seslenerek geri dönmelerini sağlamış ve geri gelen gurubun içerisindeki Bağlun ve ona katılan Bâgir et-Türkî Mütevekkil ve Fetih b. Hakan' ı orada katletmişlerdir. Mütevekkil' i öldüren gurup içerisinde Vasif' in oğulları Salih, Ahmed, Abdullah, Nasr ve Ubeydullah da bulunmaktaydı.²⁶⁶

Türklerin Mütevekkil' i öldürdükten sonra başa getirdikleri Muntasır' a etki eden Boğa es- Sağîr, halifeyi etkisi altına alarak halifenin kardeşleri olan Mu'tez ve el-Müeyyed'i veliahtlıktan azlettirmiştir.²⁶⁷

Halife Muntasır vefat ettikten sonra Müstaîn'i yeni halife seçen gurubun içerisinde Boğa es- Sağîr' de bulunmaktaydı. Halife seçildikten sonra Müstaîn,H.248/M.862 yılında Mâsebezân, Mihricankazef, Hulvan şehirlerini Boğa es- Sağîr' a ikta olarak vermiştir.²⁶⁸

Müstaîn halife olduktan sonra annesine, veziri olan Otamış' a ve Şahek el-Hadim'e devlet hazinesinden istedikleri gibi faydalanmaları imkanı vermesi üzerine ülkenin her yerinden gelen mallar bu üç kişi arasında paylaşılıyordu. Vasif ve Boğa es- Sağîr' ın bu paylaşımından faydalanamamaları ve mevalinin Otamış' a karşı kıskırtması üzerine Boğa es- Sağîr ve Vasif, Otamış ve katibi Şûcâ' yı öldürmüşlerdir. Daha sonra Filistin Boğa es- Sağîr' e ikta olarak verilmiştir.²⁶⁹

Halife Müstaîn, Vasif' e İnak' ın tüm görevlerini Bâgir et-Türkî' ye devretmesini istemesi ve halife ile Bagir' in yakın ilişki halinde bulunması Boğa es- Sağîr ile halifenin arasının açılmasına sebep olmuştur. Türk komutanlar tarafından

266 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 158. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 88-89. ; Mesudî, a.g.e, s. 406-410.

267 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 99-100.

268 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 103-105.

266 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 108-109.

öldürüleceği korkusuyla durumu toparlamaya çalışan halife Bâgir et-Türkî' nin öldürüldüğünün Bagir' in adamları tarafından duyulması üzerine sarayı abluka altına alan Bagir' in adamları Müstaîn ve beraberindeki Şahek el Hadim, Vasîf et-Türkî, Boğa es- Sağîr ve Ahmed b. Salih ile birlikte gemiyle Bağdat' a kaçmaları²⁷⁰ sonucu halife ve beraberindekilere ulaşamamışlardır.

Halife Müstaîn' in Türk komutanlar ile Sâmerîrâ' dan kaçması üzerine Müstaîn azledilerek yerine Mu'tezz' e halife olarak biat edilmiştir. Mu'tezz ile Müstaîn arasındaki savaşı kazanan Mu'tezz, Boğa es- Sağîr et-Türkî' yi öldürmesi karşılığında Bağdat Emiri Muhammed b. Abdullah' ın komutanlarından olan İbn Ebû Avn'a Basra, Bahreyn ve Yemame ona verme taahhüdünde bulunmuştur. Bu durumdan haberdar Boğa es- Sağîr' in adamları ona haber yollayarak dikkatli olması konusunda uyarıda bulunmuşlardır. Bu durum üzerine Bağdat Emiri Muhammed b. Abdullah' a giderek korkmadığını belirtmiştir. Mütevekkilin oğlu Mu'tezz' in kardeşi olan Ebû Ahmed, Mu'tezz ile yaptığı mülakat sonucunda Boğa es- Sağîr' in affedilerek Sâmerîrâ' ya dönmesi sağlanmıştır.²⁷¹

Türk askerlerinin dört aylık maaşlarını isteyerek isyan etmeleri üzerine bu isyanı bastırmak için Türk komutanlardan Vasif, Sima ve Boğa es- Sağîr girişimleri sonucu olarak Vasif isyancılar tarafından öldürülmüştür. Vasif' in öldürülmesinden sonra halife Mu'tezz Vasif' in tüm mallarını Boğa es- Sağîr' e verip ona taç ve hilat giydirerek iki kemer takmıştır.²⁷²

Boğa es- Sağîr sürekli olarak halife Mu'tezz' i Bağdat' a taşınmaya teşvik ediyordu ancak halife taşınmayı reddediyordu. Boğa es- Sağîr' in ortalıkta olmadığı zamanlarda halife Mu'tezz korkusundan geceleri silahı ile birlikte yatmıştır. Boğa es- Sağîr' e karşı olan Kerh ve ed Dûr halkına katılan halife Mu'tezz ve Bayık Bek' in bir köşke gittiği haberini alan Boğa es- Sağîr beş yüz kişilik taraftarıyla es Sin denilen yere gitmiştir. Beraberindeki askerlerin hava şartlarından ve hazırlıksız gelmelerinden şikayet etmeleri üzerine Boğa es- Sağîr askerlerden düşünme müsaadesi isteyerek gece vakti her biri 10 000 dinardan oluşan on dokuz kese, her

267 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 118-120.

271 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 143,120,144.

272 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 151-152.

biri 10 000 olan yüz keselik dirhem ve iki kölesi ile birlikte kaçmıştır. Aynı gece bekçilere yakalanan Boğa es- Sağîr halife Mu'tezz' in emriyle öldürülmüştür.²⁷³

4.17. Zirek et-Türkî

Zirek et-Türkî' nin adına ilk olarak Mütevekkil zamanında rastlamaktayız. H.234/M.848 yılında Muhammed b. Buays' ın kaçarak Marend' e kaçıp isyan etmesi üzerine halife Mütevekkil Türklerden oluşan iki yüz atlı ile Zirek et-Türkî' yi isyanı bastırması için görevlendirmiş ancak Zirek et-Türkî isyanı bastıramamıştır.²⁷⁴

H.238/M.852 yılında Ermeni beylerinin birleşerek isyan etmeleri üzerine isyanı bastırmak için Tiflis seferine çıkan Boğa el-Kebîr Sâmerâ' dan hareket ederek Erzen ve Bedlis (Bitlis) hakimisi Musa' yı Sâmerâ' ya göndermiştir. Hemen sonrasında Zirek et-Türkî idaresindeki birliği Van Gölü' nün güney kıyısına yollamıştır. Bölgedeki faaliyetlerine devam eden Boğa el-Kebîr, Zirek et-Türkî' yi Tiflis üzerine yollayarak Tiflis Emiri İshak b. İsmail ile yaptığı savaşta onu esir alarak Harzaman kalesini feth etmiştir.²⁷⁵

4.18.Bâgir et-Türkî

Abbasi Devleti hizmetine ne zaman girdiğini tespit edilemeyen Bâgir et-Türkî' nin adına halife Mütevekkil' in katledilmesi olayında rastlamaktayız. Muntasır babası Mütevekkil' i katletmek için Türk komutanlar ile plan yapmıştır. Halife Mütevekkil' in sarayda içki meclisinde bulunduğu sırada görevli bulunan Boğa es- Sağîr mecliste bulunanları dışarı çıkararak sarayın nehre açılan kapısını açık bırakmıştır. Sarayın açık kapısından giren gurubun içerisinde bulunan Bâgir et-Türkî ve yanındakiler halife Mütevekkil ve Fetih b. Hakan' ı H.247/M.861 yılında katletmişlerdir.²⁷⁶

273 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 158.

274 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 207. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 42-43.

275 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 63-64. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 209. ; Belâzurî, a.g.e, s. 242.

276 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 157-158. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 88-89. ; Mesudî, a.g.e, s. 406-410. ; Apak, a.g.e, s. 281.

Mütevekkil' in katledilmesinden sonra maaşı artırılan ve kendisine Kufe bölgesinde iktalar verilen Bâgir et-Türkî, halife Müstaîn' i etkisi altına almıştır. Müstaîn bir gün Vasif' e İnak' ın görevlerini Bâgir et-Türkî' ye vermesini emretmiştir. Yani onu başkomutanlığa atamıştır. Bu durumu çekemeyen diğer Türk komutanlardan Boğa es- Sağîr ve Vasif aralarında anlaşma yaparak Bâgir et-Türkî' yi saf dışı etmeye çalışmışlardır. Kendisi hakkında yapılan planı anlayan Bâgir et-Türkî yakın adamları ile halife Müstaîn, Boğa es- Sağîr ve Vasif' in öldürülmesi için plan yapmıştır. Öldürülmekten korkan halife Boğa es- Sağîr ve Vasif' e hilafeti onlara borçlu olduğu telkininde bulunup Bâgir et-Türkî' nin amacını anlayarak hile ile onu hapsedtirerek öldürtmüştür.²⁷⁷

4.19.Baglûm et-Türkî

Baglûm et-Türkî adına halife Mütevekkil' i katleden Türk komutanlar arasında rastlamaktayız. Halife Mütevekkil' in sarayda içki meclisinde bulunduğu sırada görevli bulunan Boğa es- Sağîr mecliste bulunanları dışarı çıkararak sarayın nehre açılan kapısını açık bırakmıştır. Sarayın açık kapısından giren gurubun içerisinde bulunan Baglûm et-Türkî, halife Mütevekkil' i kılıcıyla omzundan ve kulağından yaralayarak kaçmaya çalıştığı esnada yakalayıp darp etmiş ve Mütevekkil' i H.247/M.861 yılında katletmişlerdir.²⁷⁸

4.20.Bilgeçûr

Türk komutan Bilgeçûr' un adına Bizans' a karşı yapılan gazalarda rastlamaktayız. Abbasi Devletinde Müstaîn ve Mu'tezz arasında hilafet mücadelesi devam etmesine rağmen Bizans' a karşı akınlarda devam ediyordu. Bizans İmparatoru III. Mihail Sumeysat' ı zapt ederek Müslümanları katletmesi üzerine karşı saldırıya geçen Sugur

277 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 163-164. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 118-119. ; Apak, a.g.e, s. 293.

278 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 157-158. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 88-89. ; Apak, a.g.e, s. 281.

valisi Ali b. Yahya Ermeniye seferine çıktığında yanında Türk komutan Bilgeçûr bulunuyordu. Ermeniye şehir halkı Bizans komutanını Bilgeçûr' a teslim ettiler.²⁷⁹

H.246/M.860 yılında Bilgeçûr Bizans' a tekrar gaza yaparak birçok ganimet ve esir ele geçirmiştir.²⁸⁰ H.250/M.864 yılında Bizan' a karşı bir sefer yaptığı yine H.251/M.865 yılında kalabalık bir ordu ile Bizans' a sefere çıkan Bilgeçûr Matmura' yı (Aksaray ve Niğde arasında kalan Melendiz Dağları Bölgesi) feth ederek birçok ganimet ve esir ele geçirmiştir.²⁸¹

4.21.Amâcur et-Türkî

Halife Mu'temid zamanında adına rastladığımız Amâcur et-Türkî Abbasi Devleti hizmetine ne zaman girdiği bilinmemektedir. Mu'temid' in halife olduğu ilk zamanlarda H.256/M.870 bütün eyaletler ona biat etmiş sadece Filistin valisi İsa b. Şeyh biat etmeyip vergisini de yollamayan İsa Mısır' dan halifeye giden vergilere de el koymuştu. Bunun üzerine Ermeniyeye' ye sefere çıkmasını emreden halifeye karşı gelerek tekrar vergisini vermeyeceğini ve Filistin' de kalacağını belirtmesi üzerine Halife, Amâcur et-Türkî idaresindeki Türklerden oluşan yedi yüz kişilik orduyu İsa üzerine yolladı. Yapılan savaş sonucunda İsa esir alınmış ve Amâcur et-Türkî Dımaşk valiliğine atanmıştır.²⁸² Amâcur et-Türkî' nin Dımaşk valiliği H.264/M.878 yılına kadar devam etmiş ve Ahmed b. Tolon' un Mısır'dan gaza amacıyla çıkıp Dımaşk' a varmadan bir süre önce Amâcur et-Türk ölmüştür .²⁸³

4.22. Anûcur et-Türkî

Halife Müstaîn zamanında faaliyette bulunan diğer bir Türk komutan ise Anûcur et-Türkî' dir. H.248/M.862-863 yılında Kefertûsa' da Ebû'l –Amûd el-Sa'lebî isyan

279 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 191.

280 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 83. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 191.

281 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 193. ; Apak, a.g.e, s. 304. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 140.

282 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 214. ; Apak, a.g.e, s. 329. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 140.

283 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 263. ; Mesudî, a.g.e, s. 243.

etmiştir. Halife Müstâîn isyanı bastırmak için Amâcur et-Türkî' yi görevlendirmiş ve isyancı katledilerek isyan bastırılmıştır.²⁸⁴

4.23.Tardûş et-Türkî

Halife Vasık döneminde faaliyette bulunan diğer bir Türk Komutan da Tardûş et-Türkî' dir. Halife Vasık' ın Hicaz bölgesindeki bedevi isyanını bastırmak için Boğa el Kebîr komutasındaki orduyu görevlendirdi. H.230/M.845 yılında Boğa' nın öncü kuvvetlerinin başında Tardûş et-Türkî bulunuyordu. Öncü kuvvetleri komutanı ile birlikte el-Suvârikîya denilen yerde yapılan savaş sonucunda Bedeviler yenilmiştir.²⁸⁵

4.24. Bayıkbey et-Türkî

Kaynaklarda Baykiyal - Baykibak²⁸⁶, Babkiyal²⁸⁷ olarak geçen Bayık bey Abbasi Devleti Türk komutanlarından. Bayık bey' e ilk olarak Türkler ile Megaribe yani Mısır ve Kuzey Afrikalı askerler arasındaki çatışmalarda görmekteyiz Megaribe ile Türkler birbirlerine iyice zıt gitmişler ve ufak kıvılcımda karşı karşıya gelmeleri an meselesi olmuştu. H.252/M.866 yılında gizlice çatışma için hazırlık yapan taraflardan Türklerin tarafındaki Bayık Bey, huzursuzluk çıkaranların Muhammed b. Raşit ve Nasr b. Sa'd olduğunu belirleyerek onları idam ettirmiştir.²⁸⁸

Halife Mu'tezz kendisi için tehlikeli gördüğü Türk komutanlardan Vasif' in öldürülmesi sonucu tek sorun Boğa es- Sağîr' i de saf dışı bırakmak için diğer Türk komutanlar Bayık bey ve Salih b. Vasif' e daha yakın davranarak Boğa es- Sağîr' i onlardan ayırarak Boğa' yı katlettirmiştir.²⁸⁹

284 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 105. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 119. ; Apak, a.g.e, s. 299.

285 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 19. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 204. ; Apak, a.g.e, s. 247.

286 Mesudî, a.g.e, s. 406-410.

287 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 157.

288 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 170. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 147. ; Apak, a.g.e, s. 308.

289 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 172. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 157. ; Apak, a.g.e, s. 311.

Halife Mu'tezz' den maaşlarını alamayan Megaribe, Feragine ve Türkler birleşerek Mu'tezz' i katleden Türk komutanlar arasında Bayık bey' de bulunmuştur.²⁹⁰ H.254/M.868 yılında Mısır toprakları halife tarafından Bayık bey' e ikta olarak verilmiştir. Mısır topraklarını kendi yerine işletecek olan Ahmed b. Tolon' u görevlendirmiştir.²⁹¹

Türk komutanların nüfuzu altında kalan Mühtedi, Salih b. Vasif ve Bayık bey' in tüm isteklerini yerine getirmiştir. Salih' in katledilmesinden sonra Mühtedi, kendisi için tehlike olarak gördüğü Musa b. Boğa ve Bayık bey'i Musul' daki isyanları bastırmak için görevlendirmiştir. Türk komutanların arasını açmaya çalışan Mühtedi, Salih b. Vasif, Muhammed b. Boğa el-Kebîr ve Bayık bey' in askerleri maaş verilmediği sebebiyle halife ile görüşmek istemişlerdir. Halife askerler ile yaptığı görüşmede maaşlarının Boğa el-Kebîr'in oğulları Musa ve Ebu Nasr' a verildiğini belirterek Türkler askerlerini kışkırtmıştır. Ebu Nasr Muhammed' i adamlarıyla hapseden Mühtedi, Musa' ya mektup yazarak birliklerini Bayık bey' in emrine vermesini, Bayık bey' e yazdığı mektupta da Musa' yı öldürmesini istemiştir. Musa ile görüşen Bayık bey sâmerâ' ya gidip halife ile görüşmek istediğinde katledilmiştir.²⁹²

4.25. Sîmâ et-Tavil

Abbasi Devleti' nin önemli Türk komutanlarından birisi de Sîmâ et-Tavil' dir. İlk olarak Mütevekkil zamanında adına rastladığımız Sîmâ et-Tavil, Mütevekkil' e ilk biat eden Türk komutanlar arasındadır.²⁹³ Halife Muntasır zamanında Musul, Yemen ve Bezavic bölgesinde isyan eden Ebu'l-Amud eş-Şârî' ye Rabia kabilesinden de katılımın olmasıyla önemli bir hal alan isyanı bastırmak için Muntasır, Sîmâ et-Tavil komutasındaki bir orduyu görevlendirmiştir. İsyanı bastıran Sîmâ et-Tavil isyancıyı Muntasır' a teslim etmiştir.²⁹⁴

290 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 165.

291 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 158.

292 H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 177-178. ; Esîr, a.g.e, C: VII, s. 184-195.

293 M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 237.

294 M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 237.

Halife Mu'tezz zamanında Türkler feragine ve uşruseniyye ile birlikte maaşlarını isteyerek isyan etmişlerdir. Bu isyanı bastırmak için isyancılarla konuşma yapan Türk komutanlar arasında Sîmâ et-Tavil' de bulunmuştur.²⁹⁵

Türklerin Maaşlarını istemek üzere Mühtedi ile yaptıkları görüşmede malları Boğa el-Kebîr' in çocukları arasında paylaşıldığını belirterek Türkleri birbirlerine katlettirme planına karşılık durum değerlendirmesi yapan Bayık bey, Musa b. Boğa, Sîmâ et-Tavil ve diğer Türk komutanlar Mühtedi' yi öldürmüşlerdir.²⁹⁶

H.264/ M.877 yılında Ahmed b. Tolun Şam bölgesini işgalden sonra Humus, Hama ve Haleb' i ele geçirince Haleb' e geçici olarak bakan Sîmâ et-Tavil Antakya' ya kaçmıştır. Antakya halkını öldürerek mallarına el koyan Sîmâ et-Tavil' e heber yollayan Ahmed b. Tolun, kendisine itaat etmesini istemiştir. Sîmâ et-Tavil itaat etmeyince Ahmed b. Tolun isteğini mektuplarla yinelemiş fakat sonuç alamayınca Antakya' yı kuşatarak Sîmâ et-Tavil'i öldürmüştür.²⁹⁷

4.26. Otamış et-Türkî

Abbasi Devleti hizmetinde bulunan diğer bir Türk komutan da Otamış et-Türkî' dir. Boğa el-Kebîr' in yeğeni ve halife Mütevekkil' in de kuzeni (teyzesinin oğlu) olan Otamış, halife Mütevekkil' i öldüren ve Muntasır' ı halife yapan Türk komutanların arasında bulunmuştur. Ayrıca halife Muntasır' ın terbiye edicisi olduğu belirtilmiştir.²⁹⁸

Nazik ve kültürlü olan otamış halife Muntasır' ın dostu ve nedimi olmuştur. Nazik ve kültürlü olan Otamış halife Müstaîn' e de nüfuz ettiği için halife tarafından kendine hediyeler verilmiş ve Necla isimli sesi güzel birisiyle evlendirmiştir. H.248/M.862 yılında Müstaîn, Otamış' ı Mısır ve Mağrib valiliğine atamıştır.²⁹⁹

295 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 151.

296 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 191-195.

297 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 263-265. ; Mesudî, a.g.e, s. 423-424.

298 M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 234. ; H.D.Yıldız, İslamiyet ve Türkler, s. 156. ; Apak, a.g.e, s. 280.

299 M.E.Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde...", s. 234. ; Apak, a.g.e, s. 291.

H.248/M.862 yılında Muntasır' ın ölmesi üzerine Türk komutanlardan Boğa es-Sağîr, Boğa el-Kebîr ve Otamış' ın da aralarında bulunduğu heyet Müstaîn' i halife olarak seçmiştir. Halifenin tarafından üstün tutulan Otamış vezirliğe atanmış ve Hâciblik görevi de yapmıştır.³⁰⁰

H.279/M.863 yılında Sâmerîrâ' da bir grup hapishanelerden mahkumları salarak isyan eden gurubun isyanını bastıran Türk komutanlar arasında Otamış' da bulunuyordu.³⁰¹

Halife Müstaîn' in halife seçildikten sonra annesine, Otamış' a ve Şahek el-Hadim'e devlet hazinesinden sınırsızca faydalanma fırsatı vermesi üzerine mal varlıklarını artıran bu kişiler mevalinin Vasif ve Boğa es-sagîr'i kışkırtması üzerine Türkler ve Feragine birleşerek sarayda Otamış ve katibi Şûcâ' yı H.249/M.863 yılında öldürmüşlerdir.³⁰²

300 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 103-105. ; M.E.Şen, “*Abbasilerin İkinci Döneminde...*”, s. 234.

301 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 108.

302 Esîr, a.g.e, C: VII, s. 108-109. ; M.E.Şen, “*Abbasilerin İkinci Döneminde...*”, s. 235.

5.SONUÇ

Türkler ile Müslümanlar, ilk zamanlarda yani Hz Peygamber ve dört halife döneminde münasebetleri fazla bulunmuyordu. Daha sonra kurulan İslam Devleti Emeviler döneminde fetih hareketlerine ağırlık veren Müslümanlar Türkler' in bulundukları yerleri feth etmeye başlamışlardır. Müslümanlar ile Türkler arasında yapılan savaşlar sonucunda yurtları İslam orduları tarafından feth edilen Türkler çeşitli sebeplerle İslam şehirlerine özellikle de Horasan' a yerleştirilmişlerdir. Emevi Devleti' nin yönetimi ırk ayrımı yaparak Arap ırkını yüksek görmeleri, fetihlerin durması, yönetimin bozulması vb gibi sebeplerden dolayı Abbasiler adına görevlendirilen kişilerin başlattığı ihtilalde de önemli rol oynayan Türkler yardımları sonucunda yönetimin Emeviler' den Abbasilere geçmesinde yardımları olmuştur. Abbasi Devleti kurulduktan sonra Türkler yeni kurulan İslam Devleti ile savaşmamışlar hatta halifeler tarafından Abbasi Devlet kademesine alınmaya başlamışlardır.

Türkler, Abbasi Devlet kademesinde halifelerin en yakın adamları arasında, ordunun Baş Komutanlık kademesinde, yönetimin Hacıplik kısmında yani devletin her kademesindeki en üst mevkilerde görev alarak Abbasi Devleti' nin askeri ve siyasi politikasına yön vermişlerdir. Abbasi Devlet kademesinde bulunan Türkler zaman zaman Arap ve İranlı devlet adamlarının tuzaklarına düşerek veya kendi menfaatleri uğruna ırkdaşlarına tuzak hazırlayarak doğrultusunda birbirlerinin hayatlarına son vermişlerdir. Yapılan değerlendirmede;

Abbasi Devleti' nin kurulmasıyla başa geçen halifelerin en yakın ve güvenilir adamları arasında Türklerin olduğu görülmektedir,

Abbasi Devleti' ni uzun yıllar uğraştıran Bâbek isyanı ve ülke içerisinde vuku bulan diğer isyanlar Türk Komutanlar tarafından bastırılmıştır,

Bizans' a karşı başarılı taarruzlar yapılması ve Bizans sınırında oluşturulan sınır güvenliği Türk Komutanlar tarafından sağlanmıştır,

Abbasi Devleti' nde Türkler, bazı şehirlerin kurulmasının müsebbibi ve mimarı olmuşlardır,

Türklerin askeri alandaki başarıları vali olarak atanmalarına ve devlet kademesinde hızlıca en üst seviyelere gelmelerine yol açmıştır,

Abbasi Devlet kademesinde Türkler, Devlet politikasının, askeri siyasetin ve yönetim hiyerarşisinin belirlenmesinde etkin rol alarak halife seçiminde belirleyici olmuşlardır,

Abbasilerde siyasi ve askeri politikaya yön veren Türkler zaman zaman kendi soydaş ve meslektaşlarının katledilmesine göz yumdukları sonuçlarına ulaşmıştır.

KAYNAKLAR

- Apak, A.(2017). *Ana hatlarıyla İslam tarihi (abbasiler dönemi)*.(11. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ağır A. M. & Şen M. E. (2012). Abbâsî dönemi önemli Türk komutanlarından Boğa Es-Sağır, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (3) 15
- Atalay, B.(1970). *Abuşka lûgatı veya çağatay sözlüğü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (1936). *Türk adları sözlüğü*, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası.
- Aycan, İ. (1999). Emeviler dönemi iç siyasi gelişmeleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39.
- Azimli, M. (2010). Abbasiler dönemi Türklerden oluşturulan ordu ve aile ilişkileri. *Marife Dergisi*,(1)
- Azimli, M. (2002). Abbasiler döneminde Türklerden oluşturulan ordu (Hassa Ordusu).*Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,4(2)
- Barthold, V.V. (1990).*Moğol istilasına kadar türkistan*.(Haz. H. D. Yıldız).Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Belâzurî, A. Y. (2013). *Fütuhu'l-büldan (Ülkelerin Fetihleri)*.(Çev. M. Fayda). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Brockelmann, C.(2002). *İslam ulusları ve devletleri tarihi*. (Çev. N. Çağatay). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, N.(1999). *Oluşum sürecinde abbasi ihtilali*. Ankara.
- Boz, A. (2010). *Abbasiler döneminde türkler ve aḫşin (haydar bin kâvus)'in hayatı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski uygur türkçesi sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cevdet, A. (1985). *Kısas-ı enbiya ve tevarih-i hûlefa*. (2. Basım). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1959) *Türk ırkı niçin müslüman olmuştur?*. İstanbul: Okat Yayınları.

- Dineverî, E. H. (2017). *El-ahbâru 't-tivâl eskilerin haberleri*. (Çev. Z. Akman, H. S. Aytemür). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Esîr, İ. (1986). *El kâmil fi 't-tarih tecümesi (islam tarihi)*. (Çev. A. Ağırakça v.d.). İstanbul: Türkiyat Matbaacılık ve Neşriyat.
- Ergin, M. (1969). *Dede korkut kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- El Câhiz, E. O. A. B. (1967). *Hilafet ordusunun menkıbeleri ve türklerin faziletleri*. (Çev. R. Şeşen). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ferye, R. N. & Sayılı, A. (1946). Selçuklulardan evvel orta şarkta Türkler. *Belleten Dergisi*, 10 (37)
- Güzel, F. (2018). Abbasi dönemi önemli Türk komutanlarından Eşnâs et Türkî. *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal Of International Social Researc*, 11 (60)
- Güzel, F. (2019). Abbasi ihtilal kahramanlarından Kahtabe b. Şebib, *International Balkan University Comparative Religious Studies*, 14 (1)
- Günaltay, Ş. (1995). Abbasoğulları İmparatorluğunun kuruluş ve yükselişinde Türklerin rolü. *Belleten Dergisi*, 6(23-24)
- Gibb, H. A. R. (2005). *Orta asyada arap fetihleri* (Çev. H. Kurt), Ankara: Çağlar Yayınları.
- Hurdazbih, İ. (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı*. (Çev. M. Ağarı). İstanbul: Kitabevi.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kesîr, İ. (1994). *El bidâye ve 'n-nihâye*. (Çev. M. Keskin). C: X, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kimosko, M. (1935). Araplar ve hazarlar. (çev. F. Köprülü). *Türkiyat Mecmuası*. (3)
- Kurat, A. N. (1948). Kuteybe Bin Müslim'in Harizm ve Semerkand' ı Zaptı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6 (5)
- Karapınar, M. (2002). Türklerin İslamiyeti kabulü. *Türkler Ansiklopedisi*, (4)
- Koca, S. (2010). İslam medeniyeti çevresinde Türk imajı. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(6)
- Kök, B. (2003). Sâmerî' nın kuruluşu. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19)
- Kucur, S. S. (Ed.). (2011). *İlk müslüman türk devletleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

- Kitapçı, Z. (1987). *Orta doğu' da türk askeri varlığının ilk zuhuru*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Mesudî. (2016). *Murûc ez-zeheb (altın bozkırlar)*. (4.Basım). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Narşahi, E.B. (2013). *Tarih-İ buhara*, (Terc. Erham Göksu). Türk Tarih Kurumu Yayınları, 67
- Özdemir, M. N. (2005). Abbasi Halifesi Mu'tasım' ın ordusunda bulunan Türklerin köle olup olmadığı meselesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18)
- Özaydın, A. (2002). Türklerin islamiyeti kabulü. *Türkler Ansiklopedisi*,(4)
- Ömer, F. (2002). Abbasilerin siyasi emellerinin tarihi kökleri. (Çev. C. Zorlu). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (13)
- Pamukçu, E. (1994). *Bağdatta ilk türkler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Roux, J. P. (2008). *Türklerin tarihi pasifikten akdeniz' e 2000 yıl*.(5.Basım).(Çev. A. Kazancıgil & L. A. Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sarıçam, İ. (2000). İbrâhim b. mehdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (21)
- Seyithanoğlu, K. (Ed). (1986). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Suyuti, C. (2015). Halifeler tarihi, (Çev. Onur Özatağ), (2. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sümer, F.(2001). Karakoyunlular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (24)
- Sümer, F. (1987). Abbasiler tarihinde Orta Asyalı bir prens Afşin. *Belleten Dergisi*, LI,(200)
- Şeşen, R. (1969). Eski Araplara göre Türkler. *Türkiyat Mecmuası*. 15(19).
- Şan, E. (2016). *Abbasi devleti döneminde avrasya'yla gerçekleştirilen uluslar arası köle ticareti*. Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, M. E. (2009). Abbasi döneminde idari ve mali alanda Türkler. *İstem Dergisi*,(13)
- Şeşen, R. (2001). *İslam coğrafyacılarına göre türkler ve türk ülkeleri*. (2. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Şen, M. E. (2008). *Abbasilerin ikinci döneminde siyasi ve kültürel alanda türkler*. Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Taberî, E. C. M. C. *Tarih-i taberî*. (Terc. M. F. Görtunca). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. (1992). *Türk dünyası el kitabı (Coğrafya – Tarih)* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tıktaka, İ. (2016). *El – fahrî (devlet idaresi, halifeler, vezirler tarihi, 632-1258)*. (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Topuz, H. K. (2011). Abbasi Baş Şehri Sâmerâ ve Abbasi tarihinde Sâmerâ Dönemi. *İstem Dergisi*, (18)
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Uylaş, S. (2005). Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Bir Türk Komutan Afşin, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28)
- Üçok, B. (1968). *İslam tarihi emeviler – abbasiler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. Sevinç Matbaası.
- Vâkıdî, Ö. (2014) *Hz. peygamberin (s.a.v.) savaşları (kitabû'l meğâzî)*, (Terc. M. K. Yılmaz), İstanbul: İlk Harf Yayınevi.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk türk islam devletleri tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Yıldız, H. D. (1995). Eşnâs et-türkî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (11)
- Yıldız, H. D. (1988). AFŞİN, haydar b. kâvûs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1)
- Yıldız, H. D. (2007). Abbasiler devrinde türk kumandanları el afşin haydar b. kavus. *Makaleler 1*,
- Yıldız, H. D. (2007). Abbasiler devrinde türk kumandanları ı inak et-türki. *Makaleler 1*,
- Yıldız, H. D. (2007). Abbasiler devrinde türk kumandanları ı boğa el-kebir et-türkî. *Makaleler I*,
- Yıldız, H. D. (2000). İnâk et –türkî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (22)
- Yıldız, H. D. (2011). *İslamiyet ve türkler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yıldız, H. D. (1991) *Bâbek*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (4)

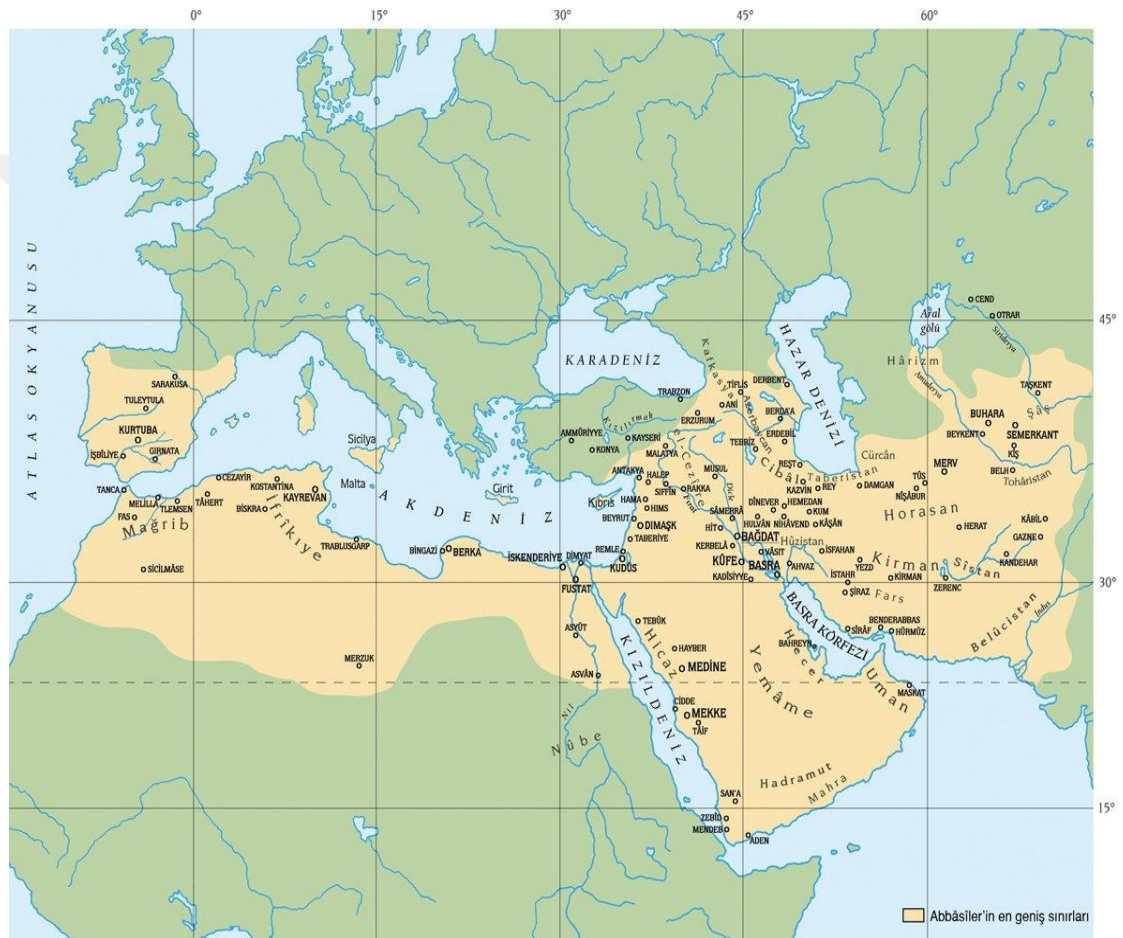
Yılmaz, M. (2011). Tarsus' a gelen ilk türk hadis alimi abdullah b. el mübarek.
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,11(1)

Zekiyev, C. A. (2009).İslamın ilk asırlarında Arap edebi ve medeni muhitinde
Türkler. *Kültür Evreni Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi*. (2).

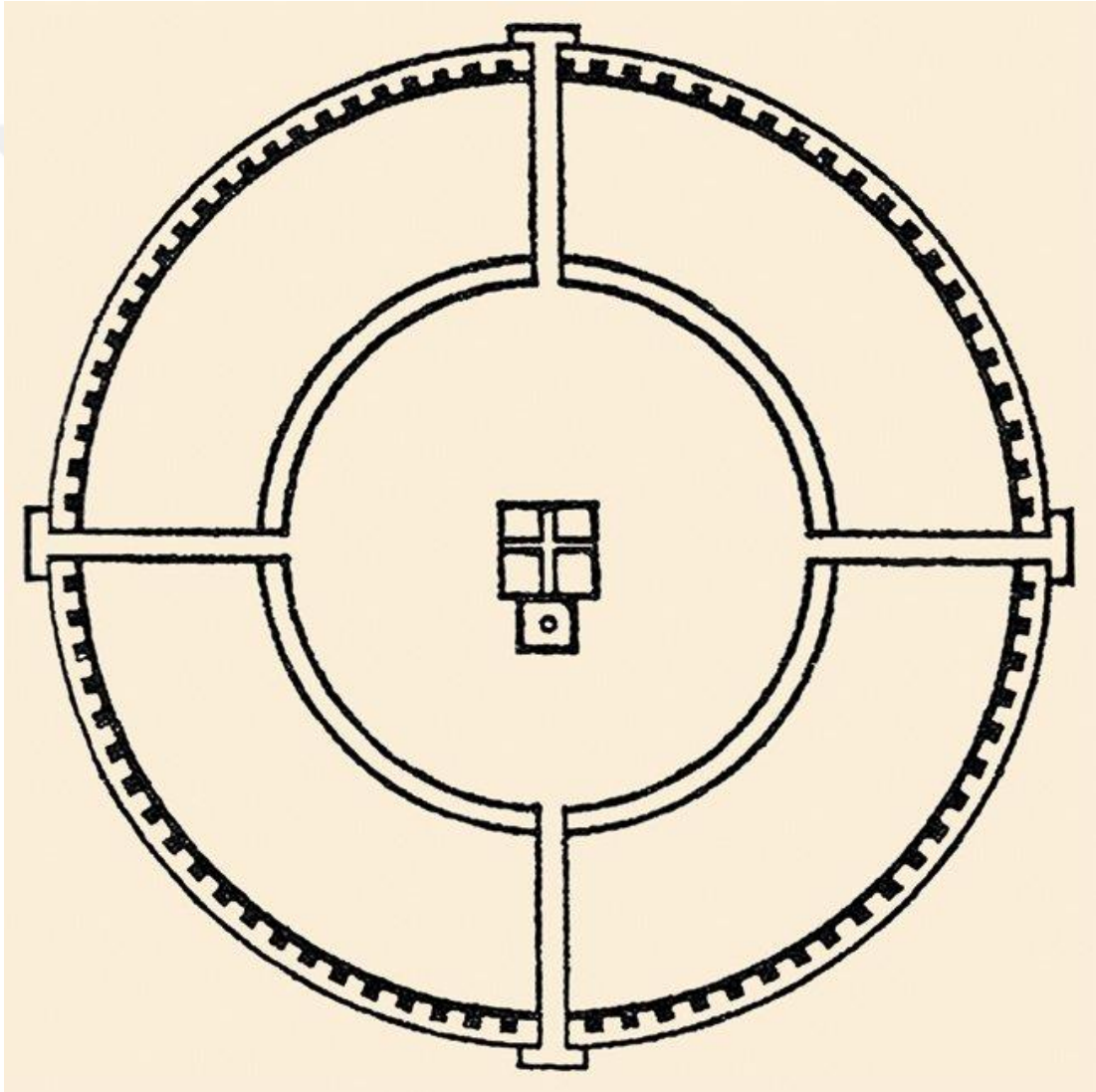
EK 1: Haritalar

Harita 1.) Abbasilerin ulaştığı en geniş sınırları gösteren harita (İslamansiklopedisi.org.tr/abbasiler internet adresinden 01.09.2019 tarihinde saat:20:50 de alınmıştır.)

EK 2: Resimler

Resim 1.) Abbasi halifesi Mansur' un Çizdiği Bağdat planı (İslamansiklopedisi.org.tr/abbasiler internet adresinden 01.09.2019 tarihinde saat:20:51 de alınmıştır.)

Resim 2.) Sâmerîâ Ulu Camiinin melviye diye tanınan ünlü minaresi (İslamansiklopedisi.org.tr/abbasiler internet adresinden 01.09.2019 tarihinde saat:20:51 de alınmıştır.)

Resim 3.) Sâmerâ evlerinin alçı kabartma süslemelerinden bir örnek (İslamansiklopedisi.org.tr/abbasiler internet adresinden 01.09.2019 tarihinde saat:20:51 de alınmıştır.)

Resim 4.) Sâmerâ' daki Hakan Sarayının duvarında bulunan alçı süslemelerden ördek figürlü bir örnek (İslamansiklopedisi.org.tr/abbasiler internet adresinden 01.09.2019 tarihinde saat:20:51 de alınmıştır.)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Hakan KILIÇ

Doğum Yeri ve Yılı :Terme -1983

Medeni Hali :

Yabancı Dili : İngilizce

E Posta : Hakan20813QGmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Terme Lisesi

Lisans : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü